

T.C
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

İSTANBUL: EMEĞİN KENTİ, KENTİN BELLEĞİ, BELLEĞİN
MEKÂNLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELTEM AZDEMİR

KOCAELİ 2017

T.C
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

İSTANBUL: EMEĞİN KENTİ, KENTİN BELLEĞİ, BELLEĞİN
MEKÂNLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELTEM AZDEMİR

DANIŞMAN: DOÇ. DR. AZİZ ÇELİK

KOCAELİ 2017

T.C
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

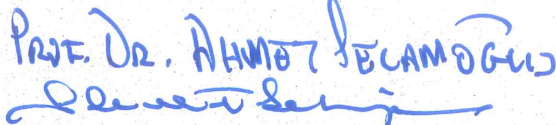
İSTANBUL: EMEĞİN KENTİ, KENTİN BELLEĞİ, BELLEĞİN
MEKÂNLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Meltem AZDEMİR

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 01-02-2017/05

Jüri Başkanı: Ünvanı Adı SOYADI Doç. Dr. Aziz Çelik

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI Prof. Dr. Ahmet Belamoğlu

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI Doç. Dr. Yıldırım Şentürk

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	6
1. KENTSEL SORUN.....	6
1.1. Kentsel Sorunun İzini Antikitede Sürerken	6
1.2. Kentsel Sorunun İzini Sanayi Toplumunda Sürerken.....	10
1.3. İlk Marksist Metinlerde Kentsel Sorunun İzini Sürerken	11
1.4. Kentsel Sorununun İzini 20. Yüzyılda Marksist Çerçeve de Sürerken.....	15
2. BELLEK: “ANILARIN TOPLUMSALLAŞMIŞ ÜRETİMİ”	23
3. BELLEK MEKÂNLARI.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM ALANLARI ve PAŞABAHÇE ŞİŞE VE CAM FABRİKASI	32
1. KENTİN EKONOMİK TEMELLERİ VE ÜRETİMİN COĞRAFYASINDA YAŞANAN DEĞİŞİM	32
2. PAŞABAHÇE’NİN ÖYKÜSÜ	41
2. 1. Paşabahçe Fabrikasının Kuruluş Süreci ve Açılışı	41
2.2. Paşabahçe Fabrikasının Yer Seçimi	43
2.3. Oluşturulan “Milli Müessese” İmgesinin Detaylarında Paşabahçe’de Çalışma Koşulları ve Sosyal Yardımlar	44
2.4. Vesayet Sendikacılığının İnşa Yıllarında Paşabahçe’de İlk Sendikanın Kuruluşu.....	46
2.5. Bir İşçi Havzasının Oluşumu: Paşabahçe	48
2.5.1. “Ağaç Palas”tan Gecekonduya: İstanbul’un İlk Gecekondu Bölgesi Oluşuyor.....	51
2.5.2. Türkiye İşçi Hareketi Tarihinde İşçi Havzası Tipolojileri ve Paşabahçe. 54	
2.6. Semt Yaşamının Vazgeçilmez Parçası Grev Ve Direnişler	56
2.6.1. “Gelenek Yaratın Grev”: Paşabahçe 1966 Grevi	57
2.6.2. Gelenek Devam Ediyor: Paşabahçe 1991 Direnişi	64

2.6.3. Bir Devrin Sonu: Paşabahçe 2002 Direnişi ve Kapanış Sonrası Paşabahçe’de Süren Mücadele	68
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİDEN ÜRETİM ALANLARI VE 1 MAYIS MAHALLESİ	77
1. “YENİDEN ÜRETİM”İN MEKÂNSALLIĞI	77
2. 1 MAYIS MAHALLESİ’NİN ÖYKÜSÜ	83
2.1. Mahalleye İlk Yerleşmeler	83
2.2. 1 Mayıs Mahallesi Örgütleniyor	86
2.3. Halk Komitesinin Gecekondulaşma Faaliyetindeki Öncelik ve İlkeleri	87
2.3.1. Arsa Dağıtımında İhtiyacı Olanlara Öncelik	88
2.3.2. Arsa Dağıtımında Kullanılan Ölçüde Eşitlik	88
2.3.3. Gecekondu Mahallesinde “Planlama”	89
2.4. Eylül 1977: Beklenen Büyük Yıkım Gerçekleşiyor	90
2.5. “Dozerlerin Silindir Gibi Ezip Geçtiği” Mahalleden “İnsan Manzaraları”	94
2.6. 20 Mart 1978 Olayı: Halk Komitesinin Dağılması ve Bir Dönemin Sonu	97
2.7. Yaşlılar Komitesi ve Mahallede Yeni Bir Dönem Yeni Bir Mücadele	100
2.8. 1 Mayıs Mahallesi Yerleşme Mücadelesini Kazanır	105
2.9. “1 Mayıs Öldü” mü?	107
2.10. “1 Mayıs” Ölür mü?	109

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAMUSAL ALAN VE TAKSİM MEYDANI.....	116
1. “KAMUSAL ALAN”İN MEKÂNSALLIĞI	116
2. TAKSİM’İN 1 MAYIS ÖYKÜSÜ	129
2.1. Taksim’e İlk Çıkış ve 1 Mayıs 1977	129
2.2. Taksim İstikametinde “Yitirilmiş Davalar”, “Çıkamaz Sokaklar”	135
2.3. 1977’den 2000’lere Taksim İstikametinde Yaşananlar	140
2.4. Taksim Yeni Deneyimlere Sahne Oluyor	146
SONUÇ.....	152
KAYNAKÇA	157

ÖZET

Cumhuriyetin ilk büyük sanayileşme hamlesi sırasında kurulup 1935 yılında faaliyete geçen ve 1966 Paşabahçe Grevi ile cam sektöründe gelenek yaratan bir greve imza atan Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası, 2002 yılında Şişecam tarafından alınan kararla kapatılır. 1970'lerin "kurtarılmış bölge" söylemlerinde adı sıkça geçen, "yasadışı" bir barınma mücadelesinin mekânı olan 1 Mayıs Mahallesi, çalışmaları Ataşehir'de sürmekte olan Finans Merkezi ile birlikte imara açılması için gün sayılan bir bölgede kentsel dönüşümün eşiğindedir. Taksim Meydanı ise gerek 1 Mayıs 1977 katliamının ardında bıraktığı cevaplanmayan sorular gerek meydan yasağı ile her yıl 1 Mayıs öncesi tartışmalara, gerilimlere neden olmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye sanayinin yoğunlaştığı en önemli kent olma özelliği gösteren İstanbul ve Türkiye işçi hareketinde sembolik anlamlar taşıyan bu üç mekân, kentin ve işçi sınıfının yeniden şekillendirilmesini beraberinde getiren gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Çalışma, mücadelede elde edilen deneyimleri ve/veya birikimleri ile içinde muhafaza ettikleri geçmiş ile sembolik anlamlar taşıyan bu üç mekânın, sanayileşme ve kentleşme sürecindeki anlam ve işlevsel önemlerini, tarihsel bağlamı içinde, "kolektif bellek" ve "bellek mekânları" kuramsallaştırmalarına yaslanarak kentsel mekânsal boyutuyla değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent Mekânı, kolektif bellek, bellek mekânları, İstanbul.

ABSTRACT

Paşabahçe Bottle & Glass Factory which had been established during the first big industrialization move of the republic operated in 1935 and signed Paşabahçe strike of 1966 which created tradition in the glass sector, was closed in 2002 with the decision by the Şişecam. 1 Mayıs Mahallesi, the location of an “illegal” struggle for housing, often mentioned in the "rebel zone" discourse of the 1970s, is at the crossroads of urban renewal in a region counted days in order to open up reconstruction with the Financial Center whose works running in Ataşehir. Taksim Square, causes both unanswered questions having been left behind the massacre of May day of 1977 and debates with square ban before May Day every year and tension.

Istanbul, which shows characteristic of being the most important city concentrated by the Turkish industry since the establishment of the republic and these three places, which have symbolic meanings in the Turkish labor movement are directly affected by the developments that bring about the reshaping of the city and the working class. In the study evaluates these three places, which have symbolic meanings with past conserved in them and their experiences obtained in the struggle and/or accumulation, whose meaning and functional importance in the process of industrialization and urbanization in their historical context with basing on the theoreticalization of "collective memory" and "memory spaces" with urban spatial dimension.

Key Words: Urban places, collective memory, memory spaces, Istanbul.

GİRİŞ

Harvey *Postmodernliğin Durumu*'nda [1990] (2010) yaklaşık 1972'den bu yana hem kültürel faaliyetlerde hem de politik ekonomik faaliyetlerde yaşanan köklü değişimi, mekân ve zamanı anlayışımızda yeni hakim biçimlerin ortaya çıkışına bağlarken, bu postmodernist kültürel biçimlerin yükselişini ise sermaye birikiminde daha esnek tarzların ortaya çıkışı ve kapitalizmin örgütlenişinde “zaman-mekân sıkışması”nın yeni bir atılımı arasında bir tür zorunlu ilişki olduğu görüşüyle ilişkilendirmektedir.

Dolayısıyla Harvey savaş sonrası dönemin ilk büyük ekonomik daralmasının ortaya çıktığı 1973'ten bu yana yaşanmış ve yaşanmakta olan bütün değişim ve çalkantıların, kapitalist üretim tarzının temel kurallarının tarihsel coğrafi gelişmede biçimlendirici güçler olarak işleyişinin değişmeden sürmekte olduğunu da vurgulamaktadır. Ancak son derece dinamik ve bunun bir sonucu olarak da istikrarsız olan kapitalist sistemin, hiç olmazsa belirli bir zaman dilimi boyunca tutarlı olarak işleyebilmesi için yeterince düzene benzer bir görünüm kazanmasını olanaklı kılan karmaşık ilişkiler, alışkanlıklar, politik uygulamalar ve kültürel biçimler üzerinde yoğunlaştıracak ve böylece anlamayı kolaylaştırabilecek bir araca ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda Harvey son dönem gelişmelerini “birikim rejiminde” ve onunla el ele giden toplumsal politik düzenleme tarzında bir geçiş olarak ele alırken “düzenleme okulu”nun geliştirdiği temel argümana başvurmaktadır. Bu argüman kısaca özetlenecek olursa, birikim rejimi, “*net ürünün tüketim ve üretim arasındaki dağılımının uzun bir vade boyunca istikrar kazanmasını tanımlar; hem üretim koşullarında hem de ücretlilerin yeniden üretim koşullarında meydana gelen dönüşümler arasında bir karşılıklılığı içerir*”. Belirli bir birikim rejimini mümkün kılan ise yeniden üretim şemasının tutarlı olmasıdır. Ancak bu argümanın sorunlu kısmı, her tür bireyin (kapitalistlerin, işçilerin, kamu çalışanlarının, finansörlerin, başka her tür politik ekonomik öznenin) davranışlarını, birikim rejiminin işleyişini mümkün kılacak bir bütünlüğe kavuşturmasında yatmaktadır. Dolayısıyla sürecin birliğini yani bireysel davranışların yeniden üretim şeması ile tutarlılığını güvence altına almak için de birikim rejiminin, normlar, alışkanlıklar, yasalar, düzenleyici şebekeler ve benzeri biçimler altında

cisimleşmesini gerektirir. Bu noktada bu içselleşmiş kurallar ve toplumsal süreçler bütününe de düzenleme tarzı adı verilir (Harvey, 2010: 143-144).

Dolayısıyla düzenleme okulunun düşünüş tarzının meziyetinin, büyümenin, toplumsal gelir bölüşümünün ve toplam tüketimin belirli bir tarihsel dönem ve mekânda istikrara kavuşmasına katkıda bulunan ilişki ve düzenlemelerin bütününe bakmamız gerektiği konusundaki ısrarı olduğu söylenebilir. Harvey de daha esnek emek süreçlerine ve piyasalara, daha yüksek coğrafi akışkanlığa ve tüketim kalıplarında hızlı değişikliklere ve yeni üretim ve pazarlama sistemlerine dayanan birikim rejiminin ayakta kalabilmek için başlıca sorunlarından biri olan emekgücünün üzerinde yeterli miktarda denetim sağlanması ihtiyacından hareket etmektedir. Çünkü emekgücünün kapitalist üretime toplumsal entegrasyonu, emekgücü üzerinde farklı ölçülerde baskı, alıştırma, massetme ve işbirliği içeren bir denetim bileşimini zorunlu kılarak fiziksel ve zihinsel kapasitenin çok geniş bir zeminde toplumsal denetimi anlamına gelmektedir.

Bu bağlamda hem politik ekonomik hem de kültürel faaliyetlerin biçimlenmesi açısından hayati önem taşıyan kent mekânı, gerek kapitalist birikim süreçlerinin mekânsallığında, gerek kapitalizmin mekânı tarihsel üretim, kullanım ve temsil ettiği toplumsal değerleri önemsemeden metalaştırarak soyut olarak kullanmasında üstlendiği roller gerek emekgücünün kapitalist üretim sürecine toplumsal entegrasyonunu sağlayacak bir denetim ve/veya bastırma işlevleri ile daha da önem kazanmaktadır. Tüm bunlar ise kent mekânı üzerindeki hakimiyet savaşını gittikçe şiddetlendirmektedir.

Panaptikon “*Kent bastırmanın mekânıdır*” der. Eğer kent bastırmanın mekânıysa ve bastırılanlar öylece yitip gitmiyorsa, kent kimleri kovar, nelerin üstünü örter? Kent mekânı üzerindeki hakimiyet savaşı giderek şiddetleniyorsa, bir mekânsal farklılaşma olarak ortaya çıktıkları dönemden başlayarak kentsel sorununun izini sürmek ve bu soruların peşine düşmek gerekir. Çünkü emek ve kentleşme iç içe geçmiş birbirinden ayrıştıramaz iki olgudur ki en geniş ve temel anlamıyla birbirlerini inşa ederler. Bu anlamda kent, sadece sonuçları itibariyle değil süreçleri itibariyle de peşine düşülmesi gereken bir sorunsaldır. Berman, Amerika’daki büyük modernist imar operatörü Moses’ın Stalin’in “*yumurtaları kırmadan omlet yapamazsınız*” sözünü ağzından düşürmediğini ve “*her yanı inşaatla*

dolu bir metropolde iş görürken yolunuzu bir et satırıyla açmak zorundasınız” diye böbürlendiğini hatırlatır (Berman, 2012: 391). Bu sebeple çalışmanın köklerinden ilki, bir mekânsal farklılaşma olarak ortaya çıktıkları dönemden başlayarak izi sürülecek olan “*kentsel sorun*”dur.

Öte yandan bellek alanındaki çabaların hız kazandığı bir dönemde, konuya dair “neden” ve “neden şimdi” sorularına yönelik cevaplar yine Fordizmden kapitalizmin esnek birikim modeline geçişe işaret etmektedir. Bu doğrultuda insanların kimlikle, kişisel ve kolektif köklerle 1970’li yıllardan beri daha fazla ilgilenmesinin nedeni, işgücü piyasalarında, teknolojik bileşimlerde, kredi sistemlerinde ve benzeri alanlarda ortaya çıkan belirsizliğe dayalı güvensizliğin yaygınlığına bağlanmaktadır. Kendinden önce tümüyle bireysel bir süreç olarak psikolojik bir yaklaşımla ele alınan bellek sorunsalını sosyolojik bir düzleme yerleştiren Maurice Halbwachs bu doğrultuda “*bellek*”e “*anıların toplumsallaşmış üretimi*” anlamını yüklediği kuramsallaştırmasıyla, diğer bir ifadeyle “*hatırlamanın çerçeve analiziyle*” çalışmanın köklerinde yer etmektedir.

Kapitalizmin esnek birikim modeline geçişinin en kolay gözlenebilen kentsel göstergeleri olarak değerlendirilen tarihsel sürekliliğin ve kolektif belleğin inşa edildiği mekân ve çevrelerin işlevsizleşme, yıkma, yok etme ve kullanımda hızlı değişimlerinden ötürü de çalışmanın köklerinden üçüncüsü, çalışmada kentsel mekânsal boyutuyla ele alınacak olan ve Pierre Nora tarafından kavramsallaştırılan “*bellek mekânları*”dır. Bu temel düşünce eksenini çalışmanın kuramsal çerçevesini içeren birinci bölümünde yer almaktadır.

Bu doğrultuda çalışma Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye sanayinin yoğunlaştığı en önemli kent olma özelliği gösteren bu nedenle de “*emeğin kenti*” olarak nitelendirilen İstanbul üzerine bir incelemedir. Ülkenin küresel ekonomiye eklemlenmesi hedefi doğrultusunda, 1970’lerden itibaren kalkınma planlarında yer alan sanayinin desantralizasyonu uygulamaları sonucu, sanayinin yoğunlaştığı geleneksel bir bölge olma özelliğini aşama aşama kaybeden İstanbul akabinde, kentin bir finans, ticaret, kültür, sanat ve turizm ağırlıklı uluslararası bir metropole dönüştürülmesine yönelik çalışmalarla planlarda yer almaya başlar. 2014-2018 yılları için hazırlanan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, hazırlıklarına 2009 yılında başladığı belirtilen “*İstanbul Uluslararası Finans Merkezi*” kentin bu

süreçte geldiği son noktanın beyanı niteliğindedir. Tüm bu gelişmeler kentin ve işçi sınıfının yeniden şekillendirilmesini beraberinde getirirken, çalışmanın eksenini de gittikçe belirginleştirir.

Çalışmada emeğin kentsel mekânsal temsiliyetini irdelemeye yönelik yapılacak olan inceleme Türkiye işçi hareketinde sembolik anlamlar taşıyan üç mekân üzerinden gerçekleştirilecektir. Cumhuriyetin ilk büyük sanayileşme hamlesi sırasında kurulup 1935 yılında faaliyete geçen ve sanayinin desantralizasyonu uygulamaları ile birlikte üretimin coğrafyasında değişimlere yönelen Şişecam'ın 2002 yılında kapatma kararı aldığı ve emeğin üretim alanlarındaki kentsel mekânsal temsiliyetine ilişkin ülkenin son işçi havzası olması özelliğine de sahip olan Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası; çalışmaları sürmekte olan İstanbul Uluslararası Finans Merkezi ile aynı belediye sınırları içinde yer alan ve temeli 1970'lerin ortalarında *“buraya başımızı sokacak bir evimiz olsun amacıyla geldik”* diyen *“işçiler”* tarafından atılan *“yasadışı”* bir barınma mücadelesinin dolayısıyla yeniden üretimin mekânı, 1 Mayıs Mahallesi; öncesinde ve sonrasında işçilere kapalı tutulan, üzerinden geçen 40 seneye rağmen ardında bıraktığı sorulara tutarlı cevapların verilmediği 1 Mayıs 1977 katliamına ve Türkiye tarihindeki en büyük halk isyanına sahne olarak mekân üzerinde süregiden *“şiddetli”* mücadelenin kamusal mekânı, Taksim Meydanı.

Bu temel düşünce ekseninde ve kentin ve işçi sınıfının yeniden şekillendirilmesini beraberinde getiren gelişmeler eşliğinde, mücadelede elde edilen deneyimleri ve/veya birikimleri ile içinde muhafaza ettikleri geçmiş ile Türkiye emek tarihinde sembolik anlamlar taşıyan Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası, 1 Mayıs Mahallesi ve Taksim Meydanı'na yönelik zamansal bir yolculuğa çıkılarak yaşam öyküleri aktarılmaya çalışılacaktır. Dilsel-imgesel bir yöntem ile bir bellek okuması yapılması da amaçlanırken kolektif belleğin ve bu belleğin imge mekânlarının işlevsel yönleri ve etkileri de bu sırada değerlendirme gayreti gösterilecekler arasındadır.

Çalışmanın kuramsal çerçevesini içeren birinci bölümü takiben ikinci bölümde, Türkiye'nin iktisadi temellerinde yaşanan değişim ve/veya dönüşümler doğrultusunda önce İstanbul'un neden nasıl emeğin kenti olduğu ve Türkiye sanayinin mekânsal dağılımı konusunda yaşanan ve yaşanmakta olan gelişmelere

paralel olarak kentin vardığı nokta tespit edilmeye çalışılacaktır. Ardından Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nın yaşam öyküsü, Halbwachs'ın bir işçi sınıfı belleğinin oluşabilmesi için gerekli olduğunu belirttiği bileşenler dikkate alınarak ve biriken sınıf deneyimlerinin daha geniş bir alanda ve daha kuvvetli sahnelendiği zamanlara işaret eden grev ve direnişler üzerinden aktarılmaya çalışılacaktır. Bu esnada Paşabahçe'de oluşan belleğe ve bu belleğin katledilmiş imge mekânına yönelik bir değerlendirme de yapılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise yeniden üretimin mekânsal boyutu bir model üzerinden değerlendirilmektedir. Paşabahçe'deki mücadelenin ayrıksılığı da bu anlamda bu kısımda yeniden ele alınacaktır. Paşabahçe özelinde değerlendirilmeye başlanan 1950'li yıllar Türkiye kentleşmesi ve gecekondulaşmaya yönelik tutum, bu bölümde 1970'li yıllarla devralınarak sürdürülmektedir. Bu doğrultuda aktarılacak olan 1 Mayıs Mahallesi'nin yaşam öyküsü ayrıca mahallenin, Finans Merkezi ile aynı belediye sınırları içinde kentsel dönüşümü için sabırsızlanılan bir dönemde bulunması nedeniyle "*kentsel dönüşüm uygulamaları*", sonradan yerleşmeye evrilen bir barınma mücadelesi deneyimi olması ise "*kent hakkı*" üzerine bir değerlendirmeyi gerektirmektedir; bu sebeple bölümde çalışmanın kuramsal çerçevesiyle ilişkilendirilecek şekilde bunlara da yer verilmektedir.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümü ise Habermas'ın kavramsallaştırdığı, Negt ve Kluge tarafından geliştirilen "*kamusal alan*" kavramlaştırmasının açtığı kapılar aralanarak ve kamusal alanın mekânsallığına yönelik yapılmaya çalışılan bir değerlendirme ile başlamaktadır. Akabinde tarihsel olarak ileri geri hareketlerle ve kendi tarihselliğine yönelik değerlendirmelere yer verilerek aktarılmaya çalışılacak olan Taksim'in 1 Mayıs öyküsü, Türkiye işçi sınıfının "*mekân üzerine evrilmiş bir mücadele deneyimi*" perspektifinden ve çalışmanın kuramsal çerçevesiyle ilişkilendirilmek suretiyle ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1. KENTSEL SORUN

1.1. Kentsel Sorunun İzini Antikitede Sürerken

Kentleri, bir mekânsal farklılaşma olarak ortaya çıktıkları erken zamanlardan bu yana tarımsal üretimin yapıldığı komünal yerleşmelerden farklılaştırarak ayırıştırıcı unsur, üretim biçimi ve üretimin denetiminde değişen egemenlik ve mülkiyet ilişkileridir. Tam da bu sebeple binlerce yıl öncesinin kentleriyle günümüz “modern” kentinin belki de en çarpıcı ortak yanı mekânın toplumsal/sınıfsal eşitsizliklere dayalı olarak farklılaşması ve kendisinin de bunu yeniden üretmesidir (Kurtuluş, 2013: 15-16). Dolayısıyla MÖ 7. yüzyıldan MS 476 yani Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküş tarihine kadarki dönemi kapsayan ve Eski Yunan ve Roma devirlerini içine alan Antikite’ye kadar (Arpacı, 2014: 70) uzandığımızda mekânın paylaşımı konusunda değişmeyen pek çok şeye rastlamak mümkündür. Bu döneme ait sosyo-mekânsal ve siyasal bir farklılaşma olarak kentin varlığını, Platon ve Aristo’nun eserlerinde *polis*¹ üzerine yazdıklarından okumak mümkündür. Bilindiği üzere Platon ve Aristo’nun bağımsız bir siyasal birim olarak idealleştirdikleri polis, yalnız ve yalnız vatandaş olan erkekler arasında gerçekleşen bir doğrudan demokrasi biçimidir. Dahası, polis vatandaşlarının biraraya geldikleri ve siyaset yaptıkları kamusal mekân olan akropolis, kadınlara, kölelere ve yabancılara kapalıdır. “Toplumsal artık” ise bir ilah-kral tarafından olmasa dahi polisin vatandaşları olan “seçkin” bir azınlık tarafından kontrol edilir. Dolayısıyla polis, siyasal iktidarın toplumsal sınıflar arasında değil, seçkin vatandaşlar arasında paylaşıldığı bir “demokratik” birimdir. Antik polisin vatandaşları da, tıpkı daha önceki Sümer ve Nil

¹Platon, *Devlet* adlı eserinde ideal bir yerleşme olarak polis tarifinde bu bağımsız birimin en fazla 5000 vatandaşın oluşması gerekliliğinin altını çizerken Aristo ise *Politika* adlı eserinde, ideal bir polisin, vatandaşlarının birbirlerini tanıyacak büyüklükte olması gerekliliğinden bahsetmektedir. Bu dönemde sadece Girit Adası’nda 50 bağımsız polisin olduğu düşünülürse, hem Platon hem de Aristo’daki bu ideal büyüklük arayışının aynı zamanda siyasal-yönetimsel bir ideal form arayışı olduğuna ulaşılabilmektedir. Aristo’ya göre 10 vatandaşın oluşan bir yerleşim, kendine yeten bir ekonomiye sahip olamayacağı için, yüz bin vatandaşın oluşan bir yerleşimde de doğrudan demokrasi mümkün olamayacağı için (kendi kendini yönetemeyeceği için) polis olamaz (Kurtuluş, 2013: 15).

şehir devletlerinde olduğu gibi, bu şehrin egemenlik bölgesinde yaşayan köylülerin ya da kölelerin üretimleri ile beslenmektedir. Poliste yaşayan nüfusun dört katından fazlasının yaşadığı tahmin edilen bu ekonomik bölgedeki tarımsal üretim ya da ticaret sayesinde ortaya çıkan ekonomik güç ve/veya “toplumsal artık”, polislin bağımsız bir siyasi birim olarak varlığını ve poliste yaşayan vatandaşların refahını belirler. Öte yandan polislin vatandaşları ise zenginlik düzeylerine göre farklılaşmış konutlarında, sınıfsal olarak ayrıışmış mahallerinde yaşar. Ancak polis, hem ekonomik bölgesiyle hem de içindeki vatandaşlık üzerinden kurulan sert sınıfsal/mekânsal ayrışması ile değil, sadece vatandaşların biraraya geldikleri kamusal mekân ve doğrudan demokrasi deneyimi ile çağdaş sosyal bilimlerin ilgisine mazhar olmaktadır (Kurtuluş, 2013: 16). Oysa polislin günümüzün kentsel toplumsal sisteminin temellerini oluşturduğuna dair izlere rastlamak mümkün değil midir?

Devlet'te tasarladığı toplum düşüncesinin sosyal hareketliliğin asgari seviyede kalması temennisi üzerine kuran Platon, bununla ilgili olarak şu örnekleri verir:

“Bizim kuracağımız devlette, kunduracı kunduracıdır. Kunduracılıktan başka bir de kaptanlık yapmaz. Çiftçi, çiftçidir, çiftçilikten başka bir de yargıçlık etmez. Asker askerdir, askerlik ederken alım satımla da uğraşmaz” (Platon, 2006: 89).

Dolayısıyla Platon “bütün yurttaşlara mutluluk sağlayan bir devlet'in, (Platon, 2006: 116) doğası gereği adalet dağıtan bir mekânizma, zenginliğin ve yoksulluğun aşırılığa dönüşmediği bir kent düzeni, bir elde birkaç işi toplamanın olanaksızlığını ortaya koyan bir sistem ve “özgür yurttaşlar” toplumu tahayyül eder. Bu sosyal ahenk bozulduğu takdirde ise,

“Toplumda bir sürü işsiz türemeye başlar. İçlerinde zehir taşıyan bu başıboş insanların kimi borca boğulmuştur, kimi yüzkarasına, kimi de her ikisine. Mallarını ellerinden alanlara ve bütün yurttaşlara kin besler, gizli gizli toplanıp onlara kötülük etme yollarını ararlar. Bütün düşünceleri devleti yıkmak, düzeni değiştirmektir” (Platon, 2006: 213).

Platon'un bu öngörüsünden yola çıkarak sosyal sorunlardan yeşeren siyasal hareketlerin sadece belirli bir alanı değil sistemin ve kentin düzenini bir bütün olarak tehdit ettiği sonucuna ulaşılabilir. Öte yandan devletin düzeni ise kentin üstünde her zaman kendisini hissettiren bir güç, “sıra dağıtımını” bozma gücünü barındıran *demos*'un (sıradan halkın) gücü ile işleyebilmektedir. Platon'a göre herkes

“doğasına” uygun görevle “ölçülü” bir biçimde ilgilenirse kentin düzenini tehdit edecek bir durum olmaz. Çünkü diğer yurttaşları ezici bir güce dönüşen ekonomik birikim ile tüm yurttaşlara karşı bir nefrete dönüşen yoksulluktan daha tehdit edici bir durum söz konusu değildir. Bu noktada Jacques Ranciere’nin katkısı önemlidir. Önemlidir, çünkü Ranciere göre Platon, kentin düzenini, sabit bir insan doğası kategorisi ile “düşünme hakkını tanımlayan” bakış açısına sahiptir ve işbölümünü “bedenlere vurulan doğum damgası” üzerinden kurgulamaktadır. Ranciere’nin ufuk açan eleştirisine göre Platon’un toplumsal sistemi, adil olmayan, “*bazı bedenler vardır ki emek için yapılmışlardır ve onun köleliğinin izlerini ve damgasını taşırlar*” anlayışı üzerine inşa edilerek felsefi bir meşruiyet kazanmış ve günümüze kadar Batı düşüncesine damgasını vurmuştur (Ranciere’den aktaran Arpacı, 2014: 69-70).

Öte yandan emperyal bir güç olan Roma İmparatorluğu ve Roma Antikitesi’nin Akdeniz’de, antik kentleri de içine alarak genişlemesi, bu antik kentlerin ekonomik ve siyasi fonksiyonlarını askeri ve dinsel bürokratik fonksiyonlar ile değiştirirken antik kentlerin de pek çoğu ya yok olur ya da “toplumsal artığın” merkezi olarak kontrol edilmesinin ara denetim birimlerine dönüşür (Sjoberg’den aktaran, Kurtuluş, 2013: 16-17). Elbette bu dönüşüm antik kentlerin sınıfsal deseninde belli bir değişime neden olur ancak “emek için varolmuş” ve “onun köleliğinin izlerini ve damgasını taşıyan” bedenler varlığını ve kent mekânında onlara ayrılmış yerini korumaya devam eder ve/veya bu yeniden üretilir.

Siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını kaybederek merkezi bir imparatorluğun yerel yönetsel birimleri haline dönüşen antik kentlerde, Roma’ya bağlı geniş bir asker ve dinsel-bürokrat memurlar sınıfı ile bunlara hizmet eden hizmetkarlar sınıfı oluşur. Diğer yandan Kilise de imparatorluğun egemenlik alanında mekânsal örgütlenmesini kurarak yönetsel sınıfın içindeki konumunu biçimlendirir. Genel bir kural olarak her piskoposluk bölgesi ise imparatorluk içinde yönetsel bir kentsel bölge olan bir *civitas*’a denk düşer. Roma’nın merkezden kontrol ettiği bu antik kentlerde sınıfsal hiyerarşi yeniden biçimlenirken en dikkat çekici mekânsal farklılaşma etno-dinsel olarak mahallerin birbirinden radikal olarak ayrışmasıdır. Kendi siyasi bütünlüğü ve egemenlik bölgesindeki artık ürünün kontrolü merkezi imparatorluğun eline geçen bu kentlerde mekânsal hiyerarşi de etno-dinsel olarak oluşur. Dünyanın pek çok bölgesinde birbirine benzeyen ortaçağ kentlerinde de

benzer mekânsal farklılaşmalara rastlamak mümkündür. Birbirinden ayrı mahallere yerleşmiş etno-dinsel gruplara bağlı olarak çoğu etnik nitelikte olan meslek grupları da ayrı ayrı yerleşir. İşyeri ile konutun bütünüyle birbirinden ayrılmadığı bu kentlerde mahaller belli meslek ya da zanaatlar ile anılırken kentsel hiyerarşide “aşağı olan” etnik, dinsel ya da mesleki gruplar ya da kastın dışında olanlar kentin merkezinden uzağa yerleştirilir. Kente girilmesine izin verilmeyen bazı etnik gruplar ve bulaşıcı hastalık taşıyanlar ise kentin duvarlarının dışında, kentin artıklarıyla yaşamlarını sürdürme çabasındadırlar (Sjoberg’den aktaran, Kurtuluş, 2013: 16-17).

Ancak tüm bu anlatılardan sonra Roma İmparatorluğu ve Roma Antikitesi’nin kent formunda bir dünya imgesi yarattığı da söylenmelidir: “*Dünyanın fatihi ve efendisi olan kent, tek merkez, imparatorluğun merkezi, egemen olduğu ve örgütlediği bölgelerin görünür ve tanınabilir beyni*” (Roux, 2006: 41). Biraz daha detaylandırmak gerekirse Roma kenti, imparatorun ihtişamını ve gücünü yansıtan anıtlarla dolu bir “gösterge rejimi”² üzerinden iktidarını korumaktadır ve tam da bu sebeple bu gösterge rejiminin kentin bütününde kendini hissettirdiğini söylemek gerekir (Favro, 2007: 153). Ve fakat söylenmesi gereken bir diğer şey iktidarın tüm bu “ihtişamının” topraksız köylülerin (pleblerin) toprak sahibi soylulara (patricilere) isyan etmelerini engellemeye yeterli olmadığıdır (İplikçioğlu, 2007: 72).

Antik kentlerin ve Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden sonra gerek feodal Avrupa’da gerekse Doğu’nun merkezi krallıklarında kentler, yukarıda sözü edilen ortaçağ kentinin ortak özelliklerini taşır: Kentlerin yönetiminde dini otoritenin rolü, mekânsal organizasyon, zanaat üretimi ve örgütlenme biçimi, etno-dinsel temelde mekânsal ayrışma, işyeri-konut birlikteliği ve gerek dini gerekse mesleki eğitimin yapıldığı yerler olmaları bakımından. Dolayısıyla sanayi öncesi dönemde Avrupa kentleri ile Osmanlı kentleri benzer sosya-mekânsal özelliklere sahiptirler. Ortaçağda Avrupa kentlerinin, kiliselerin anıtsal mimarisi ve Roma’nın gösterişli kentsel

²Özellikle kent meydanlarının bu “gösterge rejiminin” ana sahnesi niteliğinde olduğu söylenebilir. Öyle ki kent meydanları, Roma İmparatorluğu’ndan dinin egemen olduğu Ortaçağ dönemine, Rönesans’a ve oradan günümüze değin iktidarın gücünü ve otoritesini halka empoze etmek amacıyla dini, siyasi ve askeri simgeler ve anıtlarla doldurulmakta ve böylece halkın bu güce itaat etmesi gerekliliği de adeta gündelik hayatın içine işlenmektedir. Bataille, “*Böylece büyük anıtlar, şüpheli unsurlara karşı hükümler ve otoritenin mantığını birer engel gibi yükseltir: Katedral ve Saray biçimi altında Kilise ve Devlet, çocuklara karşı konuşur ve onlara sessizlik empoze eder*” (Aktaran: Şentürk, 2013: 31) derken aslında tam da bundan bahsediyor olsa gerekir.

formları ve kurumlarının belli ölçüde korunması nedeniyle yönetsel ve estetik açılardan farklı formlara sahip olmalarına karşın, işlevler ve sosyal organizasyon açısından pek çok benzerlik taşırlar. Ancak bu işlevsel-politik benzerlik Avrupa’da sanayi kentinin doğuşuyla birlikte kökten bir değişikliğe sebep olacaktır (Kurtuluş, 2013: 18).

1.2. Kentsel Sorunun İzini Sanayi Toplumunda Sürerken

Sanayi kentinin doğuşu mekânda meydana gelen radikal dönüşümler ve farklılaşmalarla birlikte gerçekleşirken, tarıma dayalı feodal mekânsal organizasyon içinde kırsal sınıfsal yapı hızla çözülür. Bir yandan artan sanayi üretimi, diğer yandan çözülen kırsal düzenden koparak kentlere akan göçmenler, ortaçağ kentlerinin sosyo-mekânsal düzenini değiştirir. Sermaye birikiminin ve nüfusun artış hızı ile kentlerin mekânsal kapasitesi arasındaki farkın aşılması zorunluluğu ise, kamusal bir araç olarak planlama eliyle kentlerin yeniden inşasını gündeme getirir. Bu büyük kargaşayı ve sermaye birikiminin önündeki mekânsal engelleri aşmak üzere inşa edilen “modern kent”, aynı zamanda “modern sınıfları” mekânsal farklılaşma üzerinden ayrıştırarak kimliklendirmektedir. Bu büyük dönüşümü ve oluşmakta olan yeni toplumsal yapıyı kavramaya çalışan pek çok düşünür vardır. Tönnies, bunu toplumun organizasyonundaki bir dönüşüm olarak açıklamaya çalışırken, Durkheim’e göre temel değişme toplumsal işbölümünde gerçekleşmektedir. Tönnies ve Durkheim’den farklı olarak Engels, Marx ve Weber ise bu radikal sosyo-mekânsal dönüşümü kavramada dikkatleri bu yeni doğmuş sisteme, kapitalizme ve onu oluşturan tarihsel koşullara ve sistemin işleyişine yöneltirler (Swingewood’dan aktaran Kurtuluş, 2013: 19).

Çalışmanın kuramsal çerçevesi oluşturulurken, özellikle, kenti kapitalist sistemin ürettiği çelişkilerin önemli bir alanı olarak gören ve bunun sonucu olarak kenti sınıf mücadelesinin merkezi olarak algılayan geleneksel Marksist kuramdan ve bunun devamı niteliğindeki çağdaş Marksist yaklaşımlardan yararlanılmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle ilk Marksist metinlerde kentin ele alınışına değinilecek daha sonra ise Lefebvre, Castells ve Harvey’in yaklaşımlarına yer verilecektir. Çünkü Lefebvre, Castells ve Harvey’in yaklaşımlarında kent, kapitalist sistem ve toplumsal mücadelelerle ilişkisi bağlamında irdelenmekte dolayısıyla geleneksel Marksist şemanın bir bakıma çağdaş yorumu yapılmaktadır.

1.3. İlk Marksist Metinlerde Kentsel Sorunun İzini Sürerken

Kapitalizmin işleyişine ilişkin en kapsamlı çözümlemeyi yapan düşünürlerden Marx ve Engels'in kentin doğrudan kendisini sorunsallaştıran bir eseri mevcut değilse de, kapitalist sistemin işleyişinin olası sonuçları ve kapitalizmin yıkılmasını sağlayacak çelişkilerden bahsettikleri pek çok pasajda kente ilişkin değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Öte yandan Engels'in 1845 yılında kaleme aldığı, Salfrod ve Manchester kentlerine ilişkin gözlemlerine dayanan *"İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu"* (1845) adlı çalışması, *"ilk kez sanayileşmenin hareket yasasını kentleşmenininkiyle birleştirerek ve neticede bir Kent Marksizmi üreterek, sermaye birikimi ile sınıf dinamiklerini bir gelişim analizinin içinde dokumayı başaracak"* (Merrifield, 2012: 71) ve böylelikle döneminin ve hatta günümüzün kent mekânının siyasal stratejiler açısından önemi üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmaların başında gelecektir.

Gerek Marx'ın kendi çalışmalarında gerekse Engels ile birlikte yaptığı çalışmalarda kente ilişkin dikkate değer bir dizi değerlendirmeye değinecek olursak bu çalışmalarda kentin, ikili ve ilk bakışta da çelişkili gibi görünen bir konuma sahip olduğu söylenmelidir. Çünkü kent bir yandan içinde barındırdığı potansiyeller nedeniyle kutsanırken, öte yandan yol açtığı sorunlar ve sefalet nedeniyle eleştirilir. Ancak bu değerlendirmeler esasen bir çelişki taşımaz (Şengül, 2001: 10). Çünkü yine Marx der ki *"her şeyin karşıtına gebe olduğu"* ve *"katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği"* bir dünyadayızdır (Aktaran, Berman, 2012: 58) artık. Dolayısıyla her toplumsal ilişki ve süreç gibi kent mekânı da içinde hem ilerici hem gerici unsurları barındıran diyalektik bir nitelik arz eder. Söz konusu bakış açısının en çarpıcı ifadesini ise ikilinin çalışmalarında sık sık referans verdiği "kent-kır" ayrımında bulmak mümkündür. Marx, Ortaçağa kadarki insanlık tarihini kırım tarihi olarak niteler. Çünkü yukarıda da değindiğimiz üzere Antikitede kent, üretim tarzının odağı değildir ve şehir devletlerinin kırla olan ilişkisi tamamıyla siyasaldır. Bu nedenle Ortaçağ'a kadar gelen dönem, büyük ölçüde, kentin kırsallaşması ile temsil edilir. Kentin kendisinin üretim ilişkileri çerçevesinde tanımlanmaması ise sınıf mücadelesinin merkezinde yer almamasının nedenidir. Bu nedenle, kent ile kır arasındaki ilişki koptuğunda, yeni bir üretim tarzının doğması da mümkün olmaz ve Roma'nın yıkılışı bireysel tarıma dönüşle sonuçlanır. Özgün bir üretim tarzının

doğması ise ancak Ortaçağ ile mümkün olur. Ortaçağ'dan itibaren, kent-kır karşıtlığı farklı bir nitelikte yeniden inşa edilir: Antikitedeki kentin kırlaşması tersine döner, aşamalı biçimde kırsal kentleşmesi süreci başlar. Ayrıca ticaret sermayesinin gelişimi, farklı coğrafyalar arasında ticaret çerçevesinde bir ilişkinin kurulmasını sağlarken bir yandan da ortaya çıkan yeni işbölümü farklı endüstri dallarının serpilmesine yol açar. Endüstrinin gelişimi kentlerde kurulu bulunan loncalar tarafından engellendiğinde ise sonuç, bu örgütlülüğün kentlerden kaçarak kırsala yönelmesi olur (Şengül, 2001: 10-11). Bu durumu loncaların hareketsiz bir yapı içinde donma eğiliminde bulunduğunu ortaya koyarak açıklayan tarihçilerden farklı olarak Lefebvre, loncaların sadece bir mesleğin kurallarını ortaya koymakla kalmadığını aynı zamanda her lonca örgütlenmesinin organik bir kümeye dahil olarak lonca sisteminin kent mekânında (sokaklar ve mahalleler) eylem ve faaliyetlerin bölüşümü ve kentsel zamanı (çalışma saatleri, şenlikler) düzenlediğini dolayısıyla bütün kentsel sistemin bir tür billurlaşma ve sabitleme eğilimine girmesiyle açıklar (Lefebvre, 2015: 24). Nihayetinde endüstri devriminin büyük kentleri, bu tür bir yönelimin ürünü olarak daha önce kırsallıkla nitelenen alanlarda serpilir ve feodal üretim ilişkilerinin aşılmasında merkezi bir rol üstlenir. Çünkü kır tarafından temsil edilen feodal lord, kentin yeni temsilcisi, kapitalist sınıf tarafından alt edilir ve büyük ölçüde kent tarafından nitelenen kapitalizm başat üretim tarzı olarak ortaya çıkar (Şengül, 2001: 11).

Dolayısıyla Marx ve Engels'in metinlerinde kent, hem tarihsel olarak geri döndürülemez bir olgu ve burjuva egemenliğinin doğrudan mekânı hem de başka bir devrimci durumu doğuran ve ona bir tür doğal örgütlenme imkanı sunan bir karşı-mekân olarak kavramsallaştırılmaktadır (Torlak, 2014: 14). Bu kentli sanayi proleteriyasının ortaya çıkışıdır. Yığınlar halinde kentleşen yeni emekçi kesim sanayi kentlerinde yoğunlaşırken kapitalizmin gerici yüzü de iyiden iyiye belirginleşir. Kentlerde yoğunlaşan sanayi proleteriyası hem üretimin yapıldığı fabrikalarda ve atölyelerde hem de yaşam mekânında bir arada üretim yapmakta, sömürü ve ezilme sürecini birlikte yaşamaktadır. Bu tür bir paylaşım ve birliktelik işçi sınıfının bir bütün olarak hareket edebilmesini mümkün kılan en önemli etmen olarak öne çıkar (Şengül, 2001: 12).

Ancak bilindiği üzere Marx'ın sınıf oluşumu ve sınıf bilincinin gelişiminde asıl vurgusu, işyerindeki artı-değer sömürüsüne karşı mücadeleye dayanır ve Marx'ın

işçi sınıfının, kapitalizmi, yaşam mekânında nasıl deneyimlediğine ilişkin değerlendirmeleri yok denecek kadar azdır. Belki de bu sebeple kapitalizmin yaşam mekânında yarattığı sorunlar ve bu çerçevede işçi sınıfının kapitalizm ile yaşam mekânında karşı karşıya olduğu çelişkilerin değerlendirilmesini Engels üstlenir.

“İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu” [1845] (2010) ve “Konut Sorunu” [1872] (1992) adlı çalışmalarında Engels’in üstlendiği bu görevi oldukça ciddiye aldığı gözlenmektedir. Engels, bu çalışmalarında kapitalizmin yarattığı sömürü ve sefaletin sadece üretim alanında değil yeniden üretim alanında da mevcut ve görünür olduğunu tespit eder. Bu noktada Engels’in çalışmalarının en özgün yönünün, yaşam mekânı ve yeniden üretim süreçlerine, sınıf çelişkisi ve oluşumu süreçleri bağlamında dikkat çekmesidir denebilir.

Engels’in Manchester kentindeki gözlemlerine dayanan “İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu” [1845] (2010) adlı çalışmasında en çok vurguladığı boyutlardan biri, kapitalist toplumun ortaya çıkışı ile birlikte sermaye birikiminin yoğunlaştığı kentlerde mekânsal farklılaşmanın, din, cemaat ve etnik kimliğe değil, sınıfa bağlı olarak ortaya çıktığıdır. Dolayısıyla 1800’lerin ortalarında Manchester’da kentin büyük bir kısmını oluşturan sefalet içindeki işçi sınıfı mahalleri ile kentin kırsal çeperinde bu sefalet mahallerinden mekânsal olarak ayrılmış burjuva yerleşimlerine ait bir tablo sunar Engels. Engels’e göre kentin merkezindeki evsizlik, dilencilik, yankesicilik, fahişelik, alkolizm ve şiddeti barındıran bu sefalet, yeni sınıfsal eşitsizliğin mekânda gözlenen sonuçlarından başka bir şey değildir. Bu sefaletin sebebi kapitalizmdir; yapısal bir sorundur ve kapitalist düzen içerisinde çözülmesi mümkün değildir. Bu tablo başlı başına öyle çarpıcıdır ki içinden en çarpıcı unsuru seçmek ve devam etmek pek kolay ya da olanaklı görünmüyor. Ama işçi sınıfı ile burjuvazinin hemen hemen hiç ilişkiye girmeden aynı kentte yaşayabiliyor olmalarını da ayrıca çarpıcı bir durum olarak değerlendirmek mümkündür. Bunun sebebi, bu nüfuslu zenginlerin sanayi kentinin hava ve su kirliliği ile insani sefaletinden uzakta inşa ettikleri lüks konutlarından, her on-onbeş dakikada bir hareket eden atlı otobüslerle kentin merkezindeki işyerlerine, tümüyle çalışan sınıfların mahallerinden geçen en kısa yoldan, yolun iki tarafında yayılan sefalet ve pislığe ne kadar yakın olduklarının farkına varmaksızın gidebilmeleridir. Dolayısıyla Manchester’ı iş ya da eğlence için ziyaret eden herhangi birisi, çalışan sınıfla orta sınıfların mahalleri (de)

birbirinden ayrılmış olduğu için, bu çöküntü alanlarını görmek zorunda kalmaz. Ancak Harvey'in de belirttiği gibi nihayetinde kent, her türden ve sınıftan insanın müşterek bir yaşantıyı yanyana gelerek ürettiği bir mekândır; her ne kadar gönülsüzce ve agonistik bir biçimde olsa dahi (Harvey, 2013: 117).

“Bay Yazışleri Yönetmeni - bir zaman var ki ana caddelerimizi dilenci sürüleri sardı; epir epir giysilerini, hastalıklı yerlerini, iç bulandırıcı yaralarını ya da beden bozukluklarını göstererek utanmaz ve can sıkıcı bir tarzda, gelen – geçenin acıma duygusunu harekete geçirmeye çalışıyorlar. Düşünüyorum da insan yalnızca yoksula yardım vergisi ödemekle kalmayıp, hayırsever kurumlara geniş katkılarda bulunduktan sonra, böyle münasabetsiz ve onaylanamaz rahatsız edilmeleri hiç de haketmiyor. Eğer kente huzur içinde gelip gitmemizi sağlayacak kadar bizi koruyamıyorlarsa, polis için bunca parayı niye ödüyoruz? Bu satırların, geniş tirajlı gazetenizde yayınlanması, bu can sıkıcı duruma son vermeleri için umarım yetkilileri harekete geçirir. Sadık hizmetkarımızın saygılarıyla.

Bir hanımefendi” (Aktaran, Engels, 2010: 340)³

İşçi sınıfının yoğunlaştığı mahallerin içinde bulunduğu sefalet derecesindeki yaşam koşulları ve “üst sınıflardan” yalıtılmışlığı, işyeri ve yaşam mekânı arasındaki sömürünün ayırımı ortadan kaldırırken işçi sınıfının her iki mekânda da aynı sefalet ve sömürüye itilmişliği, her iki alanda da ortaya çıkan deneyimleri birbiriyle ilişkilendirmesine neden olur. Engels (2010), bu mahallerin yalıtılmış ve kontrolden görece uzak yapısının, işçi sınıfının kendine özgü bir dizi örgütlenmeyi de geliştirebilmesine olanak verdiğini belirtir. Böylece gerek çalışma gerek yaşam mekânlarındaki sorunlara dair izlenebilecek yöntemlerin temellerinin atılabileceği ortamların oluştuğunun altını çizer. Böylesi bir paylaşım ortamı da işçi sınıfının kendisini sadece işyerinde değil aynı zamanda yaşam mekânında da bir sınıf olarak hissetmesini olanaklı kılar. Kapitalist kentin çelişkilerinin bu derinliği de Engels'i kapitalizmin aşılmasının kısa sürede geleceği sonucuna ulaştırır:

³Engels, Manchester Guardian'da çok doğal ve makul bir şey gibi hiç yorumsuz yayınlanan bu mektup aracılığıyla, burjuvazinin ikiyüzlülüğünden dem vurur. Burjuvazinin kendi çıkarı için nasıl hayırsever olduğunu vurgulayan Engels, burjuvazinin yoksulla giriştiği pazarlığın alt metnini ise şöyle kaleme alır: “Hayırsever kurumlara şu kadar para verirsem, o parayla daha fazla rahatsız edilmeme hakkını satın almış olacağım; sende karanlık kuytularında kalacaksın, sefilliğini sergileyerek nazik sınırlarını rahatsız etmeyeceksin. Umutsuz durumun eskisi gibi sürebilir, ama senden isteğim o ki, bunu göstermeyeceksin; hastaneye yirmi sterlin bağışlıyorsam satın almak isteğim budur.” (Engels, 2010: 340-341).

“Barışçıl bir çözüm için çok geç. Sınıflar giderek daha keskince bölündü, direniş ruhu işçilere işliyor, kızgınlık kabarıyor, daha önemli çatışmalarda gerilla kavgaları yoğunluk kazanıyor ve yakında çok küçük bir itme, çığı yuvarlamaya yetecek. İşte o zaman, tüm ülkede şu savaş narası yankılanacak: ‘Saraylara savaş, kulübelere barış!’ – ama o zaman da zenginlerin sakınması için çok geç olacak” (Engels, 2010: 361).

Tarihsel olarak geriye bakıldığında Engels’in bu öngörüsünün, işçi sınıfının kapitalist kentteki mekânsal yapılanmasının sağladığı avantajlara rağmen, doğru çıkmadığı söylenebilir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, üretim ve yeniden üretim süreçlerini birlikte ele alarak Marksist sınıf ve kent analizine önemli katkı sağlayan Engels’in bahsi geçen çalışmasını 1845 yılında kaleme aldığı düşünülürse, yüzyılı dahi aşan bir süre Marksizmin kent sorununa olan ilgisi adeta köşeye çekilip suskunluğa bürünmüştür.

Marksizmin kent sorununa olan bu ilgisizlik döneminde ise sanayi kentlerinde sınıfların eşitsiz ve kaotik mekânsal farklılaşması çoğu zaman üretimi kesintiye uğratacak ya da sistemi tehdit edecek sınıfsal çatışmayı beraberinde getirdiğinden mekânın düzenlenmesi yoluyla bir yandan işçi sınıfına göreceli olarak sağlıklı koşullarda barınma hakkı sağlanır diğer yandan da sermaye birikiminin önündeki mekânsal engeller aşılır. Bu çerçevede modern kentin inşası, bir yandan sınıfsal mücadele sonucunda elde edilen sağlıklı bir konutta barınma hakkını mekânda somutlaştırırken öte yandan da modern sınıfsal kimlikleri ve aidiyetleri mekânda kristalize etmektedir. Ayrıca belirtmeli ki modern kentin inşasındaki büyük inşaat yatırımları sayesinde de bir yandan meta üretiminden gelen artı sermayenin değersizleşmesi engellenir. Modern kentin inşasında kentlerin çevresinde inşa edilen işçi evleri ise, işçilerin merkezden uzaklaştırılması ile merkezin soylulaştırılmasına yol açar (Harvey’den aktaran Kurtuluş, 2013: 20).

1.4. Kentsel Sorununun İzini 20. Yüzyılda Marksist Çerçevde Sürerken

Söz konusu suskunluk 1960’lı yıllarda Fransız Marksist Henri Lefebvre tarafından bozular. Üstelik, yukarıda değindiğimiz gibi Engels, işçi sınıfının kendi mekânsallığının farkına varışının önemli bir sonucu olarak işçi sınıfının devrimci potansiyelini dışavurup kapitalizmi yeneceğini söylerken, Lefebvre, bir yüzyıl sonra, Marx’ın bir üretim tarzı, üretici güçleri serbest bırakmadan ve içerdiği bütün potansiyelleri gerçekleştirmeden yok olmaz savından hareketle burjuvazinin kent

mekânını nasıl başarı ile kullandığını ve bunun bir sonucu olarak da kapitalizmin, Engels'in öngördüğünün tersine ayakta kalmasını sağladığını vurguladığı bir kuramla bozar bu suskunluğu: “metaların mekânda üretiminden, mekânın meta olarak üretimi” ve bunun kapitalizmin kendini yeniden üretmesi sürecindeki rolü (Lefebvre, 2014: 90).

Kapitalist üretim ilişkileri yok olmadan gerçekleşen üretici güçlerin bu ileri atılımı, mekânın içinde şeylerin üretiminin yerine mekânın üretiminin geçirilmesini daha doğrusu bu ikisinin üst üste bindirilmesini ifade eder ki bu aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimine eşlik etmektedir. Çünkü kapitalizm ancak bütün mekâna yayılarak varlık sürdürebilmektedir. Kapitalist üretim tarzlarının ve ilişkilerinin çerçevesi içinde gerçekleşen üretici güçlerin bu aktif yayılması ise, üretim ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimine eşlik eder ki bu önceden var olan mekânın bütünüyle işgali ve yeni bir mekân üretimi ile doğrudan ilgilidir. Bu noktada kapitalizmin sadece önceden var olan mekânı, Dünya'yı ele geçirmekle kalmadığını, kendi mekânını da üretmeye yöneldiğini ifade eden Lefebvre bunun nasıl gerçekleştiğini ise şöyle açıklar (Lefebvre, 2014: 330-331):

“Dünya pazarının baskısı altında kentleşme aracılığıyla ve kentleşme dolayısıyla. Yeniden üretilebilir ve tekrarlanabilir olanın yasası altında, mekân ve zaman içindeki farklılıkları ortadan kaldırıp, doğayı ve doğal zamanları yok ederek.”

Bu doğrultuda, mekânın üretimini sağlamak için menkulleştirilmesinin gerekliliklerinin yerine getirilmesi gerekir ki bu topraktan başlar. Dolayısıyla öncelikle toprak geleneksel türdeki mülkiyetten, istikrardan, miras yoluyla aktarımdan sökülüp alınır; akabinde menkulleştirme mekâna, yeraltına ve yerüstündeki hacimlere uzanır. Böylece bütün mekân kendi içinde değiş tokuş edilebilirliği içeren mübadele değeri edinir. Somut kullanım değerini değil de mübadele/değişim değerini önemseydiği için kapitalizmin mekânı soyuttur. Bu nedenle ne mekânın tarihsel üretim ve kullanımının ne de temsil ettiği sosyal değerlerin bir önemi vardır. Bunlar ancak ve ancak söz konusu mekânın değişim değerine katkıda buldukları sürece önemlidir. Dolayısıyla birbirinden çok farklı tarihsellikleri olan iki mekân, kapitalizm açısından pazarda alınıp satılan soyut birer parsel ya da binadan başka bir şey değildir; ya da bir miktar şeker ve kömüre denk düşen bir metadan (Lefebvre, 2014: 341).

Lefebvre sadece toplumsal bir görünüm olarak değil bir aygıt olarak kabul edilen soyut mekânın, öncelikle doğanın yeri olduğunu ve doğaya hakim olmak isteyen ve netice itibarıyla onu yok etmeyi hedefleyen bir alet olduğunu saptar. Buna göre soyut mekân, yeryüzünün yüzeyinde, bu yüzeyin altında ve üstünde giderek daha geniş ve daha yoğun ağlar doğuran bir toplumsal pratiğin de genişlemesine neden olmaktadır. Meta dünyası da, bu mekânda, birikim ve büyüme, hesap, öngörü, programlama gibi içerimleriyle birlikte serpilip gelişmektedir. Öte yandan Lefebvre, kullanım değerini emmeye yönelik gelişen ve genişleyen mübadele ortamı olarak soyut mekânın siyasal kullanımını ise asla dışlamadığına dikkat çeker: *“Soyut mekân, şiddetin ve savaşın ürünü olarak siyasaldır, bir devlet tarafından kurulmuştur, dolayısıyla kurumsaldır”, “aynı zamanda stratejilerin serpilip geliştiği mekândır”* (Lefebvre, 2014: 292, 313-314).

Bir yandan kapitalist birikim süreçlerinin mekânsallığını ve kapitalizmin mekânı soyut hale getirerek kullanmasını vurgularken diğer yandan da bu tür bir mekânsallığın sadece üretim ve dolaşım için değil, aynı zamanda yeniden üretim süreçleri için de geçerli olduğunun altını çizen Lefebvre, bu durumun, emekçi sınıfın stratejileri açısından yeni açılımlar sağlayan bir formülasyon olduğuna da dikkat çeker: *“Mücadelelerin ortamı olan kent, aynı zamanda bu mücadelelerin kozudur.”* Mücadelenin üretim alanında sıkıştırılmayıp, yeniden üretim alanına ve günlük yaşama yönelik olarak genişletilmesi ise sosyalist bir toplumun ve mekânın kuruluşunun ön şartıdır: *“‘Hayatı değiştirmek’, ‘toplumu değiştirmek’; uygun bir mekân üretimi yoksa bunun hiçbir anlamı yoktur”* (Lefebvre, 2014: 87, 382-383, 386).

Castells’in ise Marksist kentsel çalışmalar alanına en önemli katkısı, yeniden üretim süreçlerinin yarattığı çelişkileri kentsel düzeyde sistematik ve ayrıntılı biçimde kavramsallaştırmasıdır. Dolayısıyla Castells’e göre kent sorunu,⁴ esasen

⁴Castells, kentsel sorunu siyaset sahnesine ilk çıkarmanın hakim sınıflar olduğunu ve bunun amacının emek ve sermaye arasındaki çelişkinin yerine yaşam kalitesi sorunlarını yerleştirmek olduğuna da ayrıca değinir. Toplumsal çelişkileri “doğallaştırmaya” çalışan ve dolayısıyla çözümü teknik bir sorun olarak tanımlayan bu örtük çabanın önemli bir körlükle tökezlediğini belirten Castells bunu şöyle açıklar: *“yaşam kalitesi bir bağlam değil, bir pratiktir ve eğer bu pratik, kentlerin örgütlenmesinde yeni toplumsal çelişkilerin keşfedilmesine yol açıyorsa, sınıf ilişkilerinin bütünüyle, diğer bir deyişle, iktidar ilişkileriyle de sıkı bir şekilde eklenmektedir. Bu nedenle, kent ve iktidar arasındaki ilişki mevcut kentsel sorunsalın merkezinde yer almaktadır zira eğer iktidar kenti biçimlendiriyorsa, bunun*

bütün toplumsal grupların günlük yaşamının temelinde yer alan konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım gibi ortak tüketim araçlarının örgütlenmesi ile ilişkilidir. Gelişmiş kapitalizmde bu durum, bir yandan (sermayenin ve üretim araçlarının yoğunlaşması sonucunda) tüketimin artan toplumsallaşması, diğer yandan da tüketim araçlarının üretimi ve dağıtımındaki kapitalist mantık arasında oluşan temel çelişkiyi ifade eder. Bunun sonucunda ortaya çıkan halk protestoları, gündelik varoluşun ortak maddi koşullarının iyileştirilmesini talep ederken de bu alanda derinleşen bir krize neden olur. Bu gerekçe ile devlet kente giderek daha fazla müdahale eder; ancak sınıflı toplumun bir ifadesi olarak, devlet pratikte sınıflar ve toplumsal gruplar arasındaki güç ilişkilerine göre, çoğunlukla da hakim sınıfların yararına hareket eder. (Castells, 1997: 14).

Castells, devletin söz konusu alanlara müdahalesinin kendi içinde çelişkileri olan bir durum ürettiğini de ayrıca vurgular. Çünkü devlet bu alana müdahale ederek bir yandan kapitalizmin kendisini üretmesini sağlarken, diğer yandan da yeni bir çelişki alanı yaratarak kapitalizmin çelişkilerini hem yaygınlaştırır hem de derinleştirir (Şengül, 2001: 18). Devletin otomobil kullanımını olanaklı hale getiren otoyol altyapısı ya da özel yatırımcılara fırsat veren kentsel dönüşüm uygulamaları gözönüne alındığında, devlet müdahalelerinin daima özel sermayeyle eklemlenmiş bir şekilde gerçekleştiği daha iyi kavranacaktır. Dolayısıyla devlet müdahalelerinin özel sermayeyle eklemlenme biçimi devletin, bir sektörü karlı hale getirmesi, bunu daha sonra özel sektöre devretmesi veya iki tarafın arasında kurulacak bağlantının sürekliliği aracılığıyla işlevsel ve ekonomik boşlukları kapayarak özel sermayenin bunları devralmasını olanaklı hale getirmesi şeklinde gerçekleşir (Castells, 1997: 32).

Tüm bunların küreselleşmesi sonucunda kent sorunu, devleti günlük yaşamla giderek daha fazla ilişkili hale getirirken siyasi krizlere de neden olur. Bu bağlamda toplumsal ve siyasal dinamikler düzeyinde tartışılan kent sorunsalının önemi, yalnızca seçim süreçleri ve devlet kurumlarının kontrolüyle sınırlı kalmaz, “kentsel toplumsal hareketlerin” niceliksel ve niteliksel gelişiminde kendini gösterir. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, kent temelinde yoğunlaşan protesto hareketleri, toplulukları örgütleyerek harekete geçirir, sınıflar arası güç ilişkilerini dönüştürür, yeni kültür

ortaya çıkardığı hareketler de iktidarın dönüştürülmesinde stratejik bir rol oynayacaktır” (Castells, 1997: 216).

modelleri öne sürer ve toplumsal değişimin en önemli eksenlerinden birini oluşturur (Castells, 1997: 12).

Kentsel hizmetlere ilişkin olarak ortaya çıkan örgütlenmeleri “kentsel toplumsal hareketler” olarak adlandıran Castells, bu hareketlerin sınıf eksenli hareketlerle ilişkisine de oldukça önem verir. Castells için herhangi bir kentsel sosyal hareketin radikal bir değişime yol açabilmesi daha geniş sınıfsal hareketlerle ne derece eklemlenebildiğine bağlıdır. Aksi takdirde bu tür hareketler, radikal bir değişimden çok reforma yol açar ve hakim yapılarla kolayca eklemlenebilir. Tam da bu sebeple Castells kentsel toplumsal hareketlerin, kapitalist toplumsal düzene meydan okuyan bir hareketin, örneğin işçi hareketinin bir parçası haline geldiği ölçüde toplumsal hareketler haline geleceğini vurgulamaktadır (Castells’ten aktaran Şengül, 1997: 18-19).

Bu noktada Castells ve Lefebvre’nin yaklaşımları arasındaki farklılığa yönelik Gottdiener’in (1984) şöyle bir değerlendirmesi mevcuttur: Castells kentte siyasal eylem olarak neyin var olduğunu inceleyip onu açıklamaya çalışırken Lefebvre, radikal siyasal eylem tarzının ne olabileceğini ele almak ister. Bu da belki de Castells’in neden bütün bir akademik Marksist kuşağa çekici geldiğini açıklayan sebebe işaret eder. Çünkü Castells’e göre kentsel toplumsal hareketler, sınıf mücadelesinin işyerinden çıkarak topluluk yaşamının mekânına girdiğini gösterir. Bu ise, kuramsal olarak, tahakküm altındaki sınıflar açısından daha fazla dolaylı ücret için örgütlü talep şeklinde tanımlanır. Böylece sınıf mücadelesinin, artı değer bölüşümüne yönelik tarihsel ilgi alanından tüketim gereksinimlerini, özellikle de işçilerin kendilerini yeniden üretebilmelerinin araçlarını kapsayan bir alana doğru genişletilmesi anlamına gelir. Kısacası Castells’e göre tabandaki siyasal çatışma, topluluğa aktarılan ve emeğin yeniden üretimine ilişkin gereksinimlere yönelik istemleri içeren bir sınıf çatışması biçimidir. Dolayısıyla Castells kentsel toplumsal hareketleri, özellikle de azalan kar oranları sorununun devletin toplu tüketim alanındaki müdahalesiyle çözümlemesi, kapitalizmin genel krizine bağlayarak yaptığı vurguyla varolanı açıklamaya yönelmektedir. Castells’in tersine Lefebvre ise kentsel siyasetin öğelerini çözümlemeye ve ayırmaya girişmez. Bunun yerine Lefebvre, tahakküm biçimlerini hedef alan mücadelenin izleri varolsa da olmasa da, kapitalist üretim tarzını ayakta tutan mülkiyet ilişkilerinin ve devlete karşı siyasal

mücadelenin güçlendirilmesi konusıyla ilgilenir. Lefebvre'nin bu tercihinin sebebi ise tüketim konusundaki kuramsal vurgunun kapitalist üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin incelenmesinde yanlış bir dikotomiye yol açtığını ve kapitalist toplumu değiştirmeyi arzu eden düşüncenin temel noktasını kaçırdığını düşünmesidir. Çünkü Lefebvre'e göre kapitalist sistemde iktidarın temel dönüştürülme odağını, mevcut mülkiyet ilişkileri oluşturur; devletin tüketim alanına müdahalesi değil. Ve bunun bir sonucu olarak da, toplu tüketimin incelenmesi akademik düzeyde kalır (Gottdiener, 2001: 429-431).

Gottdiener, Lefebvre'nin derdinin, praksisin mekânsal bir bileşenin olması gerektiği ve de sınıf mücadelesinin istemlerine uygun diğer el koyma biçimleri gerçekleştirilirken mekâna da aynı süreçte el koymak ve denetim altına almak gerektiği şeklinde açıklar; bunun ise belli bir "cüret" istediğine vurgu yaparak. Çünkü Lefebvre'e göre mekân içinde varolduğumuza göre, toplumun radikal dönüşümünün herhangi bir anda gerçekleşebileceğinin kavranılması gerekir; devrime doğru yolculuk etmeye gerek yoktur; zira temellük ve bastırma güçleri, mekânsal biçimler içinde kendilerini dışsallaştırmaktadır ve siyasi- ekonomik tahakkümün bu "soyut mekânı" her yerde varolmaktadır. Bu nedenle Lefebvre, Castells'in ileri sürdüğü gibi, yalnızca günlük yaşamın dönüştürülmesiyle ilgilenmez. Çünkü Gottdiener'e göre Lefebvre, Marksist düşünceyi, kapitalist sistemin ayakta kalmasında mülkiyet ilişkilerinin kritik bir role sahip olduğu ve sınıf mücadelesinin çıkarları yönünde müdahalede bulunacak radikal etkinliğin aynı zamanda kendine ait bir mekân üretmesi gerektiği kavrayışına doğru yönlendirmek ister. Günlük yaşamın dönüştürülmesi, mekânın kökten dönüştürülmesiyle birlikte yürütülmelidir; çünkü biri diğerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bağlamda Gottdiener'in son sözleri üzerinde uzunca düşünülmesi gereken şu ifadelerle devam eder: *"Bu anlayış, eylemlerini mekândan soyutlar görünen diğer Marksistlerin tercihlerinden ne kadar farklıdır! Onlar getto alanlarının yanından hızla geçerek kendi 'kafa emekleriyle' seçtikleri 'yeni' araştırma alanlarına doğru yol alırlar; böylece de aynı zamanda toplumun şu seyirlik meta fetişizmini ve kademelenmiş toplumsal hiyerarşisini yeniden üretirler."* (Gottdiener, 2004: 431). Ve fakat Gottdiener'in bu değerlendirmelerini, 1984 yılında, Castells henüz *"Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum, Kültür"* (1996-1998)

adlı üç ciltlik çalışmasını yayınlamadan önce kaleme aldığını not düşmeyi ihmal etmemeliyiz.

Öte yandan Lefebvre'nin kapitalist sermaye birikim süreçlerinin geçtiğimiz yüzyıl içine girdiği krizleri mekânı kullanarak çözdüğü önermesine Castells'in çalışmalarında pek yer verdiğini söyleyemesek de bu önerme bir başka Marksist coğrafyacının, David Harvey'in çalışmalarının başlangıç noktasını oluşturur.

Harvey'e göre kapitalist toplumlarda kentleşme dinamikleri, sermaye birikim süreçlerinden bağımsız değildir. Dolayısıyla meta üretimi ve tüketiminin gerçekleştiği sermayenin birinci çevriminde biriken sermayenin tekrar yatırıma dönüştürülmesinin mümkün olmadığı durumlarda, bu çevrimde oluşan aşırı birikimin ikinci çevrime aktarılması krizi çözmenin başlıca yollarından biridir. İster devlet aracılığıyla olsun ister piyasa, ikinci çevrime aktarılan kaynakların önemli bir bölümü kentsel yapılı çevreye yönlendirilmekte, yapılı çevreye yönlendirilen yatırımlar ise bir yandan aşırı birikim sorununu çözerken, bir yandan da yeni taleplerin ortaya çıkmasına yol açarak birinci çevrimde ortaya çıkan krizin çözülmesine yardımcı olur. Bu tür bir bakış açısı, kentsel yapılı çevrenin oluşumunu sermaye birikim süreçlerinden ayıramaz; çünkü yapılı çevrenin kendisi sabit sermayeye dönüştürülmüştür. Ancak Harvey'e göre, kentleşen sadece sermaye değildir; bilinç de kentleşmektedir. Daha açık ifade edelim; birinci çevrimde ortaya çıkan emek ve sermaye arasındaki çelişki sınıf çelişkisidir ve bütün çıplaklığı ile ortadadır; ancak kentleşme süreci bilinç açısından ortaya çok daha karmaşık bir yapılanma çıkardığından birçok durumda, emekçi sınıfların kentsel olguları sınıfsal çerçevede dışındaki bir dizi bilinç odağına (birey, topluluk, aile ve devlet) referansla kavramalarına neden olur; dolayısıyla asli bilinç odağı olan sınıf gölgede kalır (Aktaran, Şengül, 2001: 20-21).

Harvey'in uzunca bir süredir savunmakta olduğu üzere kentleşme, kapitalizmin tarihi boyunca sermaye ve emek fazlasının söğrulmesini sağlayan kilit yöntemlerden biridir. Öte yandan mimari çevreye yapılan yatırımların çoğu ise çalışma ve sermaye devri sürelerinin uzun oluşu ve nihai ürünün uzun ömürlü oluşu sebebiyle, sermaye birikimi dinamiklerinde kendine has bir işleve sahiptir (Harvey, 2013: 88). Bu durumda eğer mimariyi bir dil olarak algılıyorsak ve eğer Bartes'in (1975) vurguladığı gibi "*kent bir söylem, bu söylem de gerçek bir dil*" ise, o zaman

söylenmekte olana çok dikkat etmek gerekir; hele ki bu mesajları genellikle kent hayatının dikkat dağıtan bütün çeşitli unsurlarının arasından aldığımız düşünülürse (Aktaran, Harvey, 2010: 85, 107):

“Geçmiş muhafaza etme güdüsü, insanın kendi benliğini muhafaza etme güdüsünün bir parçasıdır. Geçmişte nerede olmuş olduğumuzu bilmeksizin gelecekte nereye gidiyor olduğumuzu anlamak güçtür. Geçmiş bireysel ve kolektif kimliğin zeminidir; geçmişin nesnelere kültürel semboller olarak anlam kaynağıdır. Geçmişle şimdiki zaman arasındaki süreklilik rastlantılara dayalı bir kargaşanın içinden bir devamlılık duygusu yaratılmasını sağlar; değişim kaçınılmaz olduğundan, istikrarlı bir yapılaşmış anlam sistemi hem yenilikle hem de çürümeyle başa çıkmamızı mümkün kılar. Nostalji güdüsü, krize uyum sağlamanın önemli bir aracıdır; toplumsal bir yumuşama rolü görür ve güvenin zayıfladığı ya da tehdit altına girdiği bir durumda ulusal kimliği güçlendirir.”

Harvey, Hewison’ından bu alıntıyı çok büyük potansiyel önem taşıyan bir noktaya parmak basmak adına kullanır: insanların kimlikle, kişisel ve kolektif köklerle 1970’li yıllardan beri çok daha fazla ilgilenmesinin nedenine; yani işgücü piyasalarında, teknolojik bileşimlerde, kredi sistemlerinde ve benzeri alanlarda ortaya çıkan belirsizliğe dayalı güvensizliğin yaygınlığına. Dolayısıyla Fordizm döneminde kök salmış olan daha yerleşik değerlerin, yeni, uçarı, gelip geçici, anlık yönünü vurgulayarak Fordizmden esnek birikime geçişe işaret eder. Böylece Harvey, kapitalizmin esnek birikim modelinin emek üzerindeki denetimin artırılması yönündeki çabasının ana hedeflerinden biri aracılığıyla, kolektif eylemi güçleştirdiği oranda başıboş bireyciliğin, fordizmden esnek birikime geçişin, elbette yeterli değil ama gerekli bir koşulu olarak yerli yerine oturtur. Ne de olsa, kapitalizm, kendi dünya tarihi boyunca her zaman devrimci ve yıkıcı bir güç olarak kalmasını sağlayan kuralları kendi içinde taşıyan bir toplumsal sistemdir; ve yeni üretim sistemlerinin uygulamaya sokulması da, esas olarak yeni şirketlerin kuruluşunda, iş hayatında, yeniliklerde ve girişimcilikte görülen patlamanın bir ürünüdür. (Harvey, 2010: 107, 128, 196).

Lefebvre, kapitalizmin yeni atılımlarını ancak kentin geçmişteki halinin kalıntılarını toplumsal yaşamdan saf dışı ederek pratiğe geçirebildiğini ileri sürer (Lefebvre, 2015: 43). Harvey ise herşeyden önce, mimari çevrenin, yeni kültürel duyarlılıkların biçimlenmesi açısından hayati bir pota olan karmaşık kent yaşamının

unsurlarından biri olduğunu; ve gerek neye benzediği gerek mekânlarının örgütleniş şekline bağlı olarak kentin bize bir dizi mümkün duyguya ve toplumsal pratiğe ilişkin düşünmek, değerlendirme yapmak ve bunlara erişmek açısından maddi bir zemin sağladığını ifade eder. Bu noktadan hareket edecek olursak; ekonomi politiğin ve küresel iktidar koşullarının gerçekliğiyle yüzyüze gelmekten özenle kaçınan postmodernizmin, modernizmin yaşanan anın dağdağasının altında bir iç anlam arayışını terk edip, tarihsel sürekliliğin ve kolektif belleğin inşa edildiği mekân ve çevreleri spekülasyon ve işlevsizleşme dolayısıyla yıkmak, yok etme, istimlak ve kullanımda hızlı değişimleriyle kentsel dinamiğin en kolay gözlenebilen göstergeleri olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü modernistler mekânı toplumsal amaçlar uğruna biçimlendirecek bir şey olarak görürken, postmodernistler için mekân, belki zamandışı ve “hiçbir çıkar gözetmeyen!” bir güzelliğin, kendi içinde bir amaç olarak elde edilmesi amacı hariç, herşeyin üzerinde yükselen bir toplumsal amaçla zorunlu hiçbir bağı olmayan estetik hedef ve ilkelere göre biçimlendirilecek bağımsız ve özerk bir şeydir (Harvey, 2010: 84, 85, 104, 138). Bundan ötürü Berman, bu “eski” kenti canlı tutabilmek için elimizden geleni yapmamız gerektiğini öğütlemektedir. Çünkü bu eski kent, eski deneyim ve değerleri beslemek açısından benzersiz bir yeteneğe sahiptir (Berman, 2012: 422).

Kentsel sorunu takiben varılan bu noktada mücadelede elde edilen deneyimleri ve/veya birikimleri ile içinde muhafaza ettikleri geçmiş ile bir “eski kent ve eski kentli” okuması yapabilmek için “kolektif bellek” ve bu belleğin ve tarihsel sürekliliğin inşa edildiği ve muhafaza edildiği maddi ortamlar olarak sembolik anlamlar taşıyan “bellek mekânları” kuramsallaştırmalarına yaslanılacaktır.

2. BELLEK: “ANILARIN TOPLUMSALLAŞMIŞ ÜRETİMİ”

Bellek konusunda çalışan pek çok felsefeci, sosyolog ve hatta günümüzde siyaset bilimci arasında Maurice Halbwachs’ın ayrıksılığının, kendinden önce tümüyle bireysel bir süreç olarak psikolojik bir yaklaşımla ele alınan bellek sorunsalını sosyolojik bir düzleme yerleştirmeye çalışması olduğu söylenebilir. Öyle ki Halbwachs’ın bellek konusunu ele alış tarzı, “bellek sosyolojisi” olarak adlandırılan yeni bir çalışma alanının ilk ve temel kavramlarını oluşturur (Durmaz, 2014: 97). Dolayısıyla Halbwachs’ın tüm eserlerinde izlenen ana tez, belleğin toplumsal koşullara bağlılığıdır. Halbwachs, belleği biyolojik açıdan, yani nöroloji

ve beyin fizyolojisi açısından ele almak yerine bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için şart olan “toplumsal çerçeve”yi ele alır (Assman, 2015: 44).

Bu doğrultuda belleğe “anıların toplumsallaşmış üretimi” anlamı yüklediği kuramsallaştırmasında Halbwachs, belleğin insan zihninde bilinçsiz bir biçimde yer etmiş, çağrılmayı bekleyen, tamamlanmış imgeler biçiminde saklanmadığını ileri sürerken tüm bunların şimdiki zaman/da-la yeniden kurulduğunu vurgular. Ayrıca Halbwachs, hatırlamanın bireysel biçimde gerçekleşiyor olmasına rağmen hatırlanan şeyin ve hatta onun hatırlanış biçiminin bireyin içinde bulunduğu sınıfın ya da grubun belirlediğini söylerken bu yeniden kurgulamayı sağlayan şeyin, bireylerin içinde yaşadıkları ve ürettikleri, temelde zaman, uzam ve dil olarak üç ana başlık altında ele alınabilecek toplumsal çerçeveye işaret eder. Çünkü Halbwachs’a göre toplumsal çerçeve bireylerin hatırlaması için zorunlu ve sınıf veya grup için birleştirici bir etkiye sahipken bireysel bellek de ancak söz konusu toplumsal çerçevenin ihtiyaç duyduğu olguları seçerek anımsayabilmektedir. Dolayısıyla Halbwachs için, bireyin geçmişte yaşananları hatırlaması, ait olduğu sınıfın ya da grubun güncel toplumsal çerçevesinden yola çıkarak geçmişi ve bu doğrultuda geleceğini yeniden yorumlaması, biçimlendirmesi ve kurması anlamına gelir. Tam da bu sebeple belleğin çerçevesi toplumsaldır; çünkü hatırlamak için gerekli kodlar sadece dahil olunan sınıftan değil, o sınıfın ya da grubun parçasını oluşturduğu toplumdaki da ödünç alınır (Durmaz, 2014: 97-98).

Tam da bu noktada Halbwachs’ın geliştirdiği “toplumsal çerçeve”nin “hatırlamanın çerçeve analizi” olduğu söylenebilir ki bunun iyi tarafı hatırlama ile birlikte unutmayı da açıklayabilmesidir. Birey veya bir grup, bir toplum, geçmişi sadece bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde yeniden kurabiliyorsa, yani hatırlama eylemini gerçekleştiren ve ona istikrar kazandıran “toplumsal çerçeve” sayesinde, bu ilişki çerçevesinin dışında kalan her şeyi unutacaktır (Aktaran, Assmann, 2015: 45):

“Unutma, bu çerçevenin tamamen ya da kısmen kaybolması anlamına gelir, nedeni ise ya dikkatimizin ona odaklanmasının mümkün olmayışı ya da bir başka yere yönlendirilmiş olması ile açıklanabilir... Unutmak ya da bazı anıların deforme olması aynı zamanda bu çerçevenin bir zaman diliminden ötekine değişmesinin sonucudur.”

Halbwachs'ın en fazla eleştirilen yanına değinilecek olursa bu bellek kavramını sosyo psikolojik olgular için kullanmamasıdır ki bu durum “bireyleştirici mecaz” olarak eleştirilmiş ve Halbwachs'ın “geçmişin, insanlık kültürü ve iletişimde varolmasının özel biçiminin” üstünü örttüğü söylenegelmiştir. Bu noktada Assman, Halbwachs'ın “toplumsal bellek”inin mecazi bir ifade olarak algılanmaması gerektiğinin altını çizer. Çünkü en kişisel anıların dahi sadece sosyal grupların iletişim ve etkileşimi üzerinden oluştuğunu, yalnızca başkalarından öğrendiklerimizi değil, aynı zamanda onların anlattıklarını, anlamlı diye vurguladıklarını ve yansıttıklarını hatırlarken de her şeyden önce başkaları tarafından toplumsal olarak belirlenmiş anlamları bağlamında algılarız. Assman bireylerin nörolojik yapıları nedeniyle bir belleğe sahip olabilecekleri gerçeğinin, bu bireysel belleklerin toplumsal çerçeveye bağımlı oldukları gerçeğini değiştirmedeği noktasından hareketle Halbwachs'ın toplumsal bellek kavramını mecazi olarak görmediğini ve bireysel anıların sosyal bir olgu olarak kabulü için bir kanıt olarak sunduğunu ileri sürer. Bu doğrultuda Assman bellek kavramının sosyal kuruculuk işlevi yönünde genişletilmesinin değil, aksine bireysel psikoloji yönünde daraltılmasının, geçmişin iletişimsel ve kültürel canlandırılmasının özel biçimlerinin üstünü örttüğünü ifade eder (Assman, 2015: 44, 55-56).

Öte yandan Halbwachs'ın bellek kavramının kimi zaman resmi tarihin dışında kimi zaman resmi tarihin içinde ve fakat hatalı yer alabilen ve çoğu zaman kayda geçirilmemiş bir çok olay, kişi, kavram ve olguyu, yaşayan bellekler vasıtasıyla ve biçim değiştirerek gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlaması, şüphesiz alternatif bir tarih anlatısını barındırıp toplum içindeki farklı sınıf ve grupların geçmişlerini yorumlama biçimlerini bugüne taşımalarını ve böylece sınıf veya grup kimliğini bütüncül biçimde devam ettirmelerini sağlaması açısından da son derece önem kazanır (Durmaz, 2014: 94). Bu noktada Halbwachs'a göre tarihin toplumsal belleğin aksine bir seyir izlediği söylenmelidir: Bellek sadece benzerlik ve sürekliliği temel alırken tarih farklılık ve düzensizlikleri önemser. Toplumsal bellek gruba “içinden” bakıp geçmiş görüntüsünü tüm kademelerinde hatırlanabilir biçimde yansıtmayı hedefler ve derin değişimleri reddederken, tarih bu tür değişimsiz dönemleri aradaki boşluklar olarak resmin dışında bırakır ve sadece süreç ya da olay olarak değişime işaret eden öğeleri gösteren tarihi olgular sunar (Assman, 2015: 51). Tam da bu

sebeple Halbwachs, tarihi ve belleği birbirinden ayırırken yaşanmış deneyime dair herşeyi belleğin hanesine yazar; tarihin ise takvimle belirlenmiş zaman ayrımlarından ibaret olduğunu belirtir: “*tarih dışsal bir zamansallığa indirgenmiştir ve deneyimi kavrama gücünden yoksundur*” (Aktaran: Durmaz, 2014: 94).

“*Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*” [1997] adlı çalışmasında “hatırlama” (geçmiş bağlantısı), “kimlik” (politik imgeleme) ve “kültürel süreklilik” (gelenek oluşturma) arasındaki bağlantıyı inceleyen Jan Assman da her kültürün hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcı olduğunu ileri sürer. Bu doğrultuda getirdiği açıklama ise Halbwachs’u destekler ve açıklar niteliktedir (Assman, 2015: 23):

“Ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir “sembolik anlam dünyası” yaratarak, birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkanı sağlayarak insanları birbirine bağlar... Bu yapı aynı zamanda, önemli deneyim ve anıları biçimlendirip canlı tutarak, ilerleme halindeki şimdi zamanın ufku, bir başka zamanın görüntülerini ve öykülerini katarak ve böylece ümit verip anıları canlandırarak, dünle bugünü birleştirir. Kültürün bu yanı tarihi anlatılara ve efsanelere dayanır. Kültürün iki yönü, yani kuralcı ve anlatsal, yönlendirici ve nakledici yönü bireylere “biz” deme imkanı vererek kimlik ve aidiyet temellerini yaratır. Tek tek bireyleri böyle bir “biz” de birleştiren, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık, öte yandan da ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapıdır.”

Halbwachs’ın açtığı yoldan yürümeyi tercih etmiş bir başka isim Pierre Nora ise resmi tarihin bellekten ne kadar ayrıldığına dair güncel tartışmaların temelinde yer alan bir diğer isimdir. Pierre Nora [1989] geçmişe ait resmi tarihi hikayeler yaratan uygulamaların, tamamen ortadan kaldırılması da, “gerçek belleği” büyük ölçüde arka plana attıkları iddiasındadır ki “*bellek konusunda bu kadar çok konuşmamızın nedeni, ondan geriye pek az şey kalmış olmasıdır*”. Bu doğrultuda Nora’ya göre bellek ve tarih yalnızca farklı değil, aynı zamanda temel, hatta amansız bir karşıtlık içindedir. Bellek “*sürekli evrim halindedir*” ve “*manipülasyonlara yatkın, ardı arkası kesilmeyen deformasyonlarının farkında değildir*”. Öte yandan “*tarih, entelektüel ve seküler bir üretim olduğundan analiz ve eleştiriye açıktır... tarihin temelinde, kendiliğinden hatırlamaya karşıt, kritik öneme sahip bir söylem vardır*”. Bu karşıtlık ise şu şekilde kendini gösterir: “*Tarih bellekten hep şüphe eder*

ve asıl misyonu onu bastırmak ve yok etmektir.” Wertsch, Nora’nın akıl yürütme şeklinin belleğin resmi tarihin yerini almasını şart koşmadığının altını çizerken belleğin, tarihle arasındaki bu üstü kapalı karşıtlığının bellek tanımında süregiden bir farklılaşmaya ve yeniden tanımlamaya neden olduğunu ifade eder (Wertsch, 2015: 159-160). Tarihçilerin genellikle belleğe güvenmediğini belirten Blight ise belleğin tarihin nasıl kullanılacağı ve anlaşılacağını açıklamada bizlere yardımcı olduğunu vurgular. Çünkü geçmişin farklı versiyonları, bugünü denetim altına almak için birbirleriyle mücadele içindedir ve belleği araştırmak demek, aslında –ister bilinçli, ister bilinçsiz, ister örgütlü isterse örgütsüz olsun- unutuşu da araştırmak demektir ki belleğin cazibesi belleğin bu özellikleri ve anlamlılığında gizlidir (Blight, 2015: 303).

Gerek resmi tarih anlatısına koyduğu şerhler gerek belleğin işlevlerini yeraltından özenle çıkararak güncel tartışmaların temelinde yer almaya hala devam eden Halbwachs, döneminin kapitalist toplumuna ve sınıflarına da duyarsız kalmaz. Bu sebeple işçi sınıfının burjuvazi ile mücadelesinde işçi sınıfının, zaman, uzam ve dilin oluşturduğu belleğin toplumsal çerçevesi aracılığıyla ve bunların yarattığı simgeselliği kullanarak veya kullanamayarak, geçmişin ortak deneyimlerini sahiplenip bugüne taşıyarak sağlanan veya sağlanamayan sınıf bilinci sürekliliğine dair ve hatta bunun mümkün olup olmadığına dair, mümkünse nasıl olabileceğine dair sorular için yine kendisinin çalışmalarına başvurulabilir.

Halbwachs tüm bu soruları, belki de en az bilinen çalışmalarından biri olan “*Toplumsal Morfoloji*”de işçi sınıfına ayırdığı özel bir bölümde cevaplar. Halbwachs bu çalışmasında sınıfların kolektif bilinçlerine eğilir ve sınıfların kolektif bir bilinç oluşturabilmek için üyeler arasındaki bağlarının güçlü olması gerektiğini, ortak çıkarlar ve ortak hedefler etrafında birleşmeleri yani örgütlenmeleri gerektiğini, böylece sınıfların ancak kendilerini varedecek ve güçlendirecek unsurları toplumsal bellekten çekip alarak yeniden kurgulayabileceklerini ifade eder; egemen sınıf sadece ihtiyaç duyduğunda işçi sınıfı ise buna gücü yettiğinde örgütlenebilir vurgusuyla. Böylece Halbwachs işçi sınıfının örgütlülüğünü, işçi sınıfı belleğinin ön koşulu olarak belirtir; çünkü işçi sınıfının içinde bulunduğu çalışma koşullarının onu toplumsal dizgelerden koparıyor olması işçi sınıfının kendiliğinden bir bellek oluşturamamasına sebep olur. Halbwachs bunu “*Belleğin Toplumsal Çerçevesi*”

adlı çalışmasında açıklarken de yanibaşımıza “Marx’ın hayaleti” uğrar ve yabancılaşma kuramıyla arasındaki benzerliğe göz kırpar (Aktaran, Durmaz, 2014: 99-100):

“Kent toplumlarında işçi sınıfını diğerlerinden ayıran şey, sanayi işçilerinin, işleri dolayısıyla insanlarla değil nesnelere temas halinde olmalarıdır. Diğer tüm meslekler bunun aksine insanlarla ilişki içinde icra edilir ve temelde insanlar arası ilişkilerle ilgili işlerdir. Dolayısıyla bu sınıfların mensupları, işlerine gidip gelir ve bir gruptan diğerine geçerler ve her iki ortamda da sosyal bir varlık olduklarını kavramaktan uzaktırlar.”

Bu bağlamda Halbwachs, üyeleri arasındaki bağı sürekli olmayan, yoğun iletişim içinde bulunmayan ve dolayısıyla kendiliğinden kurucu bir çerçevede birleşemeyen örgütsüz bir işçi sınıfı belleğinin var olmayacağını bu noktadan hareketle söyler; çünkü belleğin çerçevesini oluşturan zaman, uzam ve dil var olmadığı takdirde unutmaya gerçekleşir; bu sosyal unutmaya/hatırlamama hali ise Marksist yabancılaşma kavramının yeniden yorumlanmasıdır. Halbwachs’a göre işçi sınıfı belleğinin varolabilmesi için ise; bir kolektif bilinç eseri ve yoğun bir toplumsal temsilin sonucu olduğunu belirttiği örgütlenmeye ve hemen yukarıda bahsettiğimiz bellek çerçevesinin varlığına, bunun uzamla ve zamanla eklemlenmesine ve dilsel-imgesel bir yol ile akratlmasına ihtiyaç duyulur. Ama işçi sınıfı belleğinin varolabilmesi için ihtiyaç duyulanlar sadece bunlar değildir. Çünkü Halbwachs sınıf belleğinin oluşması için sınıf üyeleri arasındaki birliğin derecesi kadar diğer sınıflarla arasındaki mesafenin ve karşıtlık düzeyinin de önemli olduğunu vurgular. Bu noktada ise işçi sınıfı belleğinin güç ilişkileri içinde, karşıt sınıftan gelen bir baskıyla, bu karşıtlık üzerine kurulan bir bellek olduğunu ifade eder. Dolayısıyla işçi sınıfına ancak karşıt sınıfın baskısıyla kolektif bir temsil ve bellek vurgusunun yolu açılır; yani işçi sınıfı belleği bir güç ilişkisinin temsidir; çatışmacı bir bellektir. Tam da bundan ötürü temelde mücadele, direniş gibi kavramların neden birleştirici bir gücü olduğu kavrayışına önemli bir gönderme yapılırken sınıfsal örgütlenmede kolektif temsillerin oluşumuna katkı sağlayan ve hatta bunlar üzerinde belirleyici bir etkiye de sahip oldukları vurgulananlar arasındadır (Durmaz, 2014: 100-102).

3. BELLEK MEKÂNLARI

Kendini sınıf veya bir grup olarak sağlamlaştırmak isteyen her topluluk sadece içsel iletişim biçimlerinin sahnesi olarak değil, aynı zamanda kimliklerinin sembolü ve hatıralarının dayanak noktası olarak mekân yaratmak ve bu mekânları garanti altına almak isterler. Belleğin mekâna ihtiyacı vardır; bellek mekânlaştırma eğilimi içindedir (Assman, 2015: 47). Daha açıklayıcı olmak gerekirse, Halbwachs'ın ifadesiyle *“Bir uzamsal çerçeve içinde cereyan etmeyen toplumsal bellek yoktur. Uzam kalıcı bir gerçekliktir: izlenimlerimiz birbirini kovalar, zihnimize hiçbir şey kalıcı değildir. Eğer geçmişimiz bizi çevreleyen maddi ortamın içinde muhafaza edilmeseydi onu tekrar ele geçirmek mümkün olmazdı.”* Bu ifadeler uzamı, belleğin üç temel toplumsal çerçevesinden birini oluşturma fonksiyonunun ötesine taşır. Çünkü uzam, aynı zamanda toplum veya topluluk, güncel ihtiyaçları doğrultusunda belleğini yeniden inşa ederken söz konusu uzamı yaptığı sembolik yatırımlarıyla değiştirir, dönüştürür ve şekillendirir. Sembolik boyutta gerçekleşen bu müdahaleler ise uzamın sembolik örgütlenişi, uzamın sembolik olarak işaretlenmesi şeklinde gerçekleşir (Aktaran, Fırat, 2014: 13-28).

Öte yandan gerek Frances Yates'in araştırmasında ele aldığı Batı bellek sanatı, gerek Antikçağ ve İslam'da olduğu gibi belleği güçlendirme teknikleri üzerine yapılan araştırmalar göstermektedir ki her bellek tekniğinin ilk aracı mekânlaştırmadır. Bu nedenle mekânın “hatırlama kültürü”nde, toplumsal ve kültürel bellek pekiştirme tekniklerinde başrole sahip olması boşuna değildir. Literatürde bu olgu için “bellek mekânları” kavramı kullanılmaktadır (Assman, 2015: 68). Pierre Nora tarafından baskıya hazırlanmış yedi ciltlik bir çalışmada kapsamlı olarak ele alınan “bellek mekânları” terimi farklı metinlerde efsanelerden hikayelere ve hatta kavramlara değin genişletilmiştir (Winter, 2015: 321-322). Bu çalışmada bu terim fiziksel mekân bağlamında daha dar anlamıyla ele alınacaktır.

Resmi tarihin bellekten ne kadar ayrıldığına dair güncel tartışmaların Nora'nın son dönem başını çektiği tartışmaların temelinde yer aldığı da Nora'ya göre bellek ve resmi tarihin içinde bulunduğu kaşıtılığa da yukarıda değinilmiştir. O halde daha önce aktardığımız Nora'nın şu ifadesinden devam edilebilir: “Bellek konusunda bu kadar çok konuşmamızın nedeni, ondan geriye pek az şey kalmış olmasıdır”. Tam da bu nedenle *“‘bellek mekânları’ yaratmak için istek duyuyoruz çünkü artık ‘bellek*

ortamları' kalmamıştır” (Aktaran Wertsch, 2015: 159). Belleğin belirginleşip yerleştiği mekânlara gösterilen bu ilginin sebebi ise tarihin bu özel zaman dilimiyle ilgilidir. Çünkü Nora medyanın yardımıyla hızlanmış, seyrekleştirilmiş bir zaman ve tarih algısına sahip olan günümüz toplumlarında süreklilik duygusunun ancak mekânda cisimleşebildiğini vurgulamaktadır. Nora'ya göre, “bellek sermayesi yüksek, tarih sermayesi az” etnik gruplar, köy toplulukları gibi farklı grupların oluşturduğu bellek kolektivitelerinin, değerlerin saklanması ve aktarımını sağlayan kilise, devlet, okul, aile gibi kurumların etkin olduğu bellek toplumlarının, geçmişten geleceğe geçisi sağlayan ya da geleceği hazırlamak için geçmişten alınması gerekenleri belirleyen reaksiyon, ilerleme, devrim gibi bellek ideolojilerinin yitirilmesi bellek mekânlarının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Tüm bunlardan hareketle Nora, bellek mekânlarını “*kalıntılar*”, “*yaşayan belleğin suları çekildiğinde kıyıda kalan deniz kabukları*” olarak tanımlar ve bu kavramı ortaya çıkaran sebebi, dünyanın ritüellerden arındırılmasını ise şöyle açıklar (Aktaran, Fırat ve Muti, 2014: 119-120):

“Baştan aşağı değişim ve tazelenme içerisindeki bir kolektifliği iradi ve yapay biçimde kuran, düzenleyen, ortaya koyan, inşa ve ilan eden, besleyen bu ritüellerden arındırma işlemidir. Bunu doğası gereği yeniye eskinin üzerinde, gence yaşlının, geleceğe geçmişin üzerinde bir değer biçerek yapar. (...) Bunlar [bellek mekânları] ritüelleri olmayan bir toplumun ritüelleridir; kutsal olmayan bir toplumdaki geçici kutsallıklardır; yerellikleri, öznellikleri sıyrarak geçen bir toplumun öznel sadakat biçimleridir; ilkesel olarak eşitleyici bir toplumdaki fiili farklılaşmalardır; bireyleri sadece eşit ve aynı kabul etmeye eğimli bir toplumda gruba aitlik ve tanınma işaretleridir.”

Ayrıca Nora'ya göre bir şeyin bellek mekânı olabilmesi için öncelikle hatırlama isteği gerekir; aksi takdirde söz konusu olan tarih mekânıdır. Ancak eğer tarih bir takım dönüştürmeler yapmamışsa yani işin içine değişim girmemişse bu sefer yine söz konusu olan bellek mekânı değildir; basit hatırlatıcı bir liste, bir anılar tarihidir. Nora'nın çizdiği bu sınırlarla birlikte, maddi, somut, coğrafi olandan, soyut entelektüel açıdan oluşturulmuş olana kadar bir çok şeyi (anıt, önemli bir kişi, müze, arşiv, sembol, olay, kurum, tarih vb.) kapsayan bellek mekânlarının esas varlık sebebi ise (Aktaran, Fırat, 2014: 19-20);

“Zamanı durdurmak, unutma işini engellemek, nesnelerin durumunu sabitlemek, ölümü ölümsüzleştirmek, soyut olanı, göstergelerin en azı içinde anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde somutlaştırmak(tır).”

Bellek mekânlarıyla ilgili kritik noktanın, bu mekânların yalnızca “olayı” bizzat yaşayanlar için değil, “olaydan” çok sonra doğanlar için de referans noktası oluşturduğunu ifade eden Winter, “bellek” sözcüğünün, olayları bizzat yaşayanlar teker teker ölüp gittiğinde, geçmişle ilgili anlatıların şekillendirilmesinde bir metafora dönüştüğünü, bellek mekânlarının ise kaçınılmaz olarak “ikincil bellek” veya “bellek sonrası” mekânlarına dönüştüğünü belirtir. Çünkü bu gibi mekânlara gidenler, “olaya” daha önce yüklenmiş olan anlamları geçmişten devralmakla kalmaz, olaya yeni anlamlar da yüklerler (Winter, 2015: 321, 324). Tam da bu sebeple Nora’ya göre, kelimenin üç anlamıyla, yani somut, sembolik ve işlevsel anlamıyla bellek mekânları birer mekândırlar ve sürekli dönüşüme ve manipülasyona açıktırlar (Fırat ve Muti, 2014: 121).

Bu temel düşünce ekseninde ve kentin ve işçi sınıfının yeniden şekillendirilmesini beraberinde getiren gelişmeler eşliğinde, mücadelede elde edilen deneyimleri ve/veya birikimleri ile içinde muhafaza ettikleri geçmiş ile Türkiye emek tarihinde sembolik anlamlar taşıyan Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası, 1 Mayıs Mahallesi ve Taksim Meydanı’na dair zamansal bir yolculuğa çıkılarak yaşam öyküleri aktarılmaya çalışılacaktır. Dilsel-imgesel bir yöntem ile bir bellek okuması yapılması da amaçlanırken kolektif belleğin ve bu belleğin imge mekânlarının işlevsel yönleri ve etkileri de bu sırada değerlendirme gayreti gösterilecekler arasındadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM ALANLARI ve PAŞABAHÇE ŞİŞE VE CAM FABRİKASI

1. KENTİN EKONOMİK TEMELLERİ VE ÜRETİMİN COĞRAFYASINDA YAŞANAN DEĞİŞİM

Kentlerin sürekli olarak ve esas itibariyle fonksiyonel yönden içte, genişleme yönünden de çevrelerde değişim içinde oluşu planlama çalışmalarında daima göz önünde tutulan ve/veya tutulması gereken bir konudur. Bu değişmelerin kaynağının ise öncelikle kentin dış ilişkileri arasında yer alan iktisadi temeller ile ilgili olduğu söylenmelidir. Tam da bu sebeple Tümertekin, kendi çalışmalarının ve kentlere ait araştırma yapan pek çok coğrafyacının çalışmalarının temel derdini, Fransız coğrafyacı Max Sorre'un söylemi ile *“organizasyon yeteneğine sahip varlıkların ortamı”* olan kent ile, kentin hinterlandı ya da kente yönelmiş bulunan ve kentteki iş alanlarının gelişmesine yol açan ekonomik açıdan yardımcı alanlar arasındaki bağlantının yorumlanması üzerinde durarak, kentin ekonomik temellerinin karakterini ortaya çıkarmaya çalışmak olduğunu belirtir. Dolayısıyla Tümertekin, sanayi örneğinden hareketle sanayi için hammaddeleri sağlayan, bu maddeleri fabrikalara taşıyan, mamül malları da pazarlara yollayan, genel olarak bütün bu maddeleri pazarlanabilir bir hale sokan ve bunun sonucunda *“ekonomik ve sosyal yararlanmanın”* sağlanmasındaki faaliyetlerin dağılışı ve özü anlaşılmadan, kent toplumlarında gelişmiş bulunan sanayi ve ticaret alanlarının dağılışı düzenleri ve etki alanları sınırlarının anlaşılmasının mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse Tümertekin, H. Baudlig'in *“Dünyanın hiçbir parçasının yalnız kendi başına açıklaması yoktur”* ifadesini de anımsatarak kentin, yer aldığı bölge, ülke, hatta bazen dünya ile ilişkileri hesaba katılmadan, bağımsız olarak ele alınıp planlanamayacağını ve değerlendirilemeyeceğinin altını çizmektedir (Tümertekin, 2012: 117).

Bu noktadan hareketle gerek Türkiye'nin iktisadi temellerinde yaşanan değişim ve/veya dönüşümlerin İstanbul'un "ekonomik temellerinin karakterinde" yarattığı etkiler gerek bu etkilerin en başından itibaren İstanbul'u neden ve nasıl emeğin kenti haline getirdiğine dair bir açıklama getirmeksizin sadece bu bölümün inceleme konusu olan Şişecam'ın 2002'de kapatma kararı aldığı Paşabahçe Fabrikası'nın 67 yıllık öyküsü içinde neden ve nasıl bir bellek mekânına dönüştüğünü açıklama gayretimiz değil bir bütün olarak çalışmanın tamamı eksik kalacaktır. Bunu yaparken elbette her detaya değinme kaygısı güdülmeyecektir; Türkiye'nin, dünya ile ilişkilerini hesaba katmayı ihmal etmeksizin iktisadi temellerinde gerçekleşenlerin İstanbul kent mekânına etkilerine dair genel hatlarıyla bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Boratav, 20. yüzyıl Türkiye iktisat tarihinin aynı zamanda Türkiye'de kapitalizmin gelişim tarihi olduğunu ifade eder. Bu doğrultuda her ne kadar ana çizgileriyle dileklerden ibaret olmasına rağmen, Cumhuriyet'in başlangıcında egemen olan iktisadi felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşıyan 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'nin çalışmaları sonucunda kabul edilen "iktisadi esaslar"dan başlamak uygun olsa gerekir. Bu "iktisadi esaslar"da, genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin "milli" unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezlerin ön plana çıktığı söylenebilir. Boratav, kongrede oluşan genel felsefenin, yaklaşık yedi yıl boyunca genç Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat politikalarına egemen olduğunu belirtir ve 1923-1929 yıllarını kapsayan bu dönemi "açık ekonomi koşullarında yeniden inşa" ifadesiyle tanımlar. Bu dönem içinde sanayinin gelişme hızı ise yıllık yüzde 10.2 gibi küçümsenmeyecek bir ortalamaya ulaşır. Ancak bu dönem için sanayinin, milli gelirin öncü bir sektörü olabilecek boyutlar taşımadığı ve dönem ortalaması olarak GSMH içindeki payının sadece yüzde 11'i oluşturduğu, gerçekleşen yüksek büyüme hızının, dinamik bir sanayileşme temposunu değil bir yeniden inşa sürecini yansıttığı belirtilmelidir (Boratav, 2015: 45-46, 49, 51, 234).

Keyder'in "devlet kapitalizminin" yeni bir aşaması olarak tanımladığı, 1934 yılında yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile de yeni bir boyut kazanan (Keyder, 2005: 146) 1930-1939 dönemine gelindiğinde ise iktisat

politikalarının iki belirgin özelliği olan “korumacılık” ve “devletçilik”ten hareketle ve yönelinen amaç ve sonuçlar bakımından, “ilk sanayileşme dönemi” olarak nitelendirmenin uygun olduğu bir süreç başlar. Kapitalist dünya sisteminin merkezini derinden sarsan 1929 buhranı sürerken bu sistemin bağımlı ve az gelişmiş çevresini oluşturan ülkeler ilk kez kendi öz dinamikleriyle, ulusal bir sanayileşmeye yönelme fırsatı yakalar ki ana hatlarıyla başarılı olunan Türkiye’deki ilk sanayileşme dönemi de bu anlamda bu fırsatın yakalandığını göstermektedir (Boratav, 2015: 59-66).

Öte yandan bölgesel gelişme açısından ise 1950’lere kadar süredir bir plansızlık söz konusudur. Dolayısıyla kalkınmanın yoğun olmaktan çok, yaygın bir özellik taşıdığına dikkat çekilmeli ve bu dönemde kurulan sanayi tesislerinin önemli bir kısmının Ege ve Marmara bölgeleri dışında kurulduğu söylenmelidir. Öyle ki ilk sanayileşme dönemini takiben kurulan fabrikaların çoğunun, nüfusu 10 bini aşmayan ve demiryolu ulaşımının olduğu bölgelerde kurulduğu gözlenmektedir (Keleş, 2004: 397). Dolayısıyla 1950’li yıllara kadar devlet eliyle yapılan büyük sanayi yatırımları İstanbul dışındaki diğer illere yönlendirilmiş ve bunun bir sonucu olarak da kent göreceli olarak önemini kaybetmiştir. İstanbul’da yaratılan toplam katma değer Türkiye içindeki payının 1933’te yüzde 41,3’ten 1940’larda yüzde 33’e düşmesi bu politikanın sonucu olarak görülmelidir. Bu dönemde her ne kadar İstanbul’un durağan bir sürece girmesi ülke içindeki önemini göreceli olarak azaltsa dahi bu durum İstanbul’un sanayi, ticaret ve hizmetler sektöründe ülkenin hala en önemli kenti olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bu, 1927 sanayi sayım sonuçları ve 1933 ve 1941’de Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan işletmelerin mekânsal dağılımına dair verilere⁵ yaslanarak ifade edilmektedir (İstanbul Ansiklopedisi, 1994, (6): 440).

⁵1927’de yapılan sanayi sayım sonuçlarına göre Türkiye’deki işyerlerinin yüzde 13’ü ve bu işyerlerinde çalışanların yüzde 16,5’i İstanbul’da bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye’de 20’den fazla işçi çalıştıran 212 dokuma atölyesi ve fabrikasının 62’si (yüzde 29,3), metal ve makine dalındaki 62 işyerinden 20’si (yüzde 37,7) ve kağıt ve kağıt ürünleri kolunda büyük 33 işletmenin 21’i (yüzde 63,6) İstanbul’u seçmiştir. 1933 yılında teşviklerden yararlanan işletmeler içinde dokuma sanayinde yer alan kuruluşlarda çalışanların yüzde 40,7’sinin İstanbul’da olduğu ve yine bu sektörde yaratılan katma değer yüzde 45,6’sının bu kentte olduğu görülür. Böyle bir yoğunlaşmanın ortaya çıkmasının açıklaması İstanbul’da yer alan bazı fabrikaların devlete geçerek yeni yatırımlar yapılmasının ve diğer büyük devlet yatırımlarının önemi ile yapılır. Bunların içinde Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Paşabağçe Tekel ve İçki Fabrikası, Mecidiyeköy Likör ve Kanyak Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi, Feshane, Cibali Tütün Fabrikası ve bölümün konusunu oluşturan Paşabağçe Cam Fabrikası (bu durum, fabrikaya dair yaratılan “milli müessese” imgesinin yol açtığı bir değerlendirme olmalıdır ki benzeri hatalı değerlendirmelere ve bu konuya ileride değinilecektir) ile İstanbul’un

Tek parti rejiminden çok partili parlamenter rejime geçilen 1946 yılına gelindiğinde ise salt siyasi değil iktisadi bir dönüm noktasından da bahsetmek gerekir. Bu özellik, on altı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetilmesi; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırılması; dış açıkların kronikleşmeye başlaması; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesinde gözlenir. Dolayısıyla serbestleşmeye yönelik bir dış ticaret rejiminin sonucu olarak, iç pazara dayalı bir sanayileşme programı değil, dış pazara dönük ve tarıma, madencilığe, alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı gündemdedir. Liberal dış ticaret politikaları 1954'e gelindiğinde uzun bir süre için terk edilse de kronik dış açıklar kanalıyla dışa bağımlı hale gelen ekonomik yapı, bu dönemin bir armağanı olarak Türkiye ekonomisinin kalıcı bir özelliği olma niteliği kazanır (Boratav, 2015: 96-97).

1954'te üretim, ihracat ve kişi başına düşen gelirden yaşanan daralma, Menderes hükümetini ekonomik büyümeyi sürdürmek için, tarım kredilerinin, fiyat destekleme programlarının ve kamu yatırımlarının hızla artırılmasını içeren enflasyonist politikalara sürekleyerek 1954 yılı itibariyle önceki dış ticaret rejiminden vazgeçilmesine ve devletçi kontrol tedbirlerin gündeme alınmasına neden olur ki bu korumacılığın anlamı, ithal ikameciliğin inşa edilmeye başlandığıdır (Keyder, 2005: 187-188). Kepenek ve Yentürk'ün "*özel sanayiye geçiş dönemi*" olarak tanımladığı bu dönem tarımda ciddi bir çözülmeye yol açan gelişmelerle birlikte ülke içinde büyük bir coğrafi/mekânsal hareketliliğin yaşanmasına neden olur (Kepenek ve Yentürk, 1994: 99). Bu doğrultuda 1950-1960 döneminde en büyük dört şehrin nüfusu yüzde 75 oranında artış gösterir; 600 bini en büyük dört şehre olmak üzere 1,5 milyon göçmen kentlere gelir, dolayısıyla emek "kentlileşir" (Keyder, 2005: 190-192). Bu gelişmelerle birlikte İstanbul yeniden Türkiye'nin en fazla göç alan ve en fazla sermaye çeken sanayi kenti haline gelir; emeğin kenti (Keleş, 2004: 398).

ekonomik ve sosyomekânsal yapılanmasının temel taşlarını oluşturmaktadır. 1941'e gelindiğinde ise Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerin yüzde 30'u yine İstanbul'dadır ve bu işletmeler toplam katma değerinin yüzde 33'ünü yaratmaktadır. Bu işletmeler içinde imalat sanayinin payı ise yüzde 99 civarındadır. 1950'de yapılan sanayi sayımına göre ise Türkiye'de imalat sanayinde yer alan küçük ve büyük işletmelerin yüzde 20'si İstanbul'da bulunmaktadır ve katma değerinin yüzde 32'si bu kentte yaratılmaktadır (İstanbul Ansiklopedisi, 1994, 6: 440).

Keyder 1960'lı yılların temel karakteristiğini tanımlarken Keynesyen politikalarla benzerliğe işaret ederek amaçlanana “*belli iktisadi tahsis mekânizmalarının politizasyonu ve gelirin yeniden dağılımı yoluyla bir iç pazarın oluşturulmasıdır*” şeklinde ifade etmektedir. Planlama tabanına oturtulmuş iktisat politikalarıyla 1962-1976 yıllarını kapsayan döneme damgasını vuran ithal ikameci sanayileşme, ülkede bir sanayi sektörü oluşturulması amacıyla sanayi faaliyetine himaye sağlamak anlamına gelirken özel sektöre hem iktisadi kaynakların tahsis edilmesinin önü açılmakta hem de bir takım sendikal hak ve özgürlüklerle, gelirin yeniden dağılımına müdahale edilerek iç pazarın talebi artırılmaya çalışılmaktadır (Keyder, 2005: 206-208).

Bu doğrultuda 1963'te Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulduğu dönemde, sektörlerin mekânsal dağılımı açısından kamu ve özel işletmeler arasında açık bir farklılık görülmektedir. Çok küçük işletme birimleri hariç özel teşebbüsün İstanbul'da yoğunlaştığı gözlenmektedir⁶; özel sanayi gelirin yarısından fazlası İstanbul'da yaratılmakta ve özel sanayideki işçi sayısının yarısına yakın bir kısmı İstanbul'da istihdam edilmektedir. İstanbul'dan sonra İzmir (özel sanayi gelirin yüzde 15'i burada yaratılmaktadır), Adana, Bursa, Ankara, Aydın, Eskişehir ve İçel illeri gelmektedir. Kamu işletmelerinin ise herhangi bir yerde yoğunlaşmamış ve yurtda yaygın bir şekilde kurulmuş olduğu görülmektedir (DPT, 1963: 76). 1964 Sanayi ve İşyerleri Sayımı sonuçlarına göre⁷ büyük sanayinin yer

⁶İstanbul içinde sanayinin mekânsal dağılımı ise Tümertekin'in 1970 yılında yaptığı bir çalışmada belirttiği üzere kentin hemen her yanına dağılmış bir haldedir. Tümertekin bunun sebebini “kuruluş yeri” seçiminde tam bir serbestliğin hakim olduğuna bağlamaktadır. Öyle ki kuruluşların yüzde 70-80'ini şehir otoritelerince “sanayi alanı” olarak saptanmış yerlerin dışındadır. Şehir içi dağılımı merkezi iş alanları, şehir dışı dağılımı ise alan, kuruluş yerini tayin eden en önemli faktörlerdir. Bunların dışında ulaşım kolaylığı, boş bina, su, elektrik ve işçi, kuruluş yeri seçimini etkilemiştir. Dolayısıyla kentin çevresi (yakın ve uzak) hızla daha büyük sanayi kuruluşları ile dolmuştur. Bunda İstanbul'un çevresinde arazi kullanışı bakımından kendi kontrolünde olmayan, bağımsız belediyelere sahip ve köy kanunu ile idare edilen yerleşmelerin bulunuşu (örneğin, Alibeyköy, Kağıthane, Küçükköy, Sağmalcılar, Güngören, Küçük Çekmece, Koca Sinan, Avcılar, Büyük Çakmece, Küçükyalı, Maltepe, Kartal, Pendik, Tuzla, Yakacık, Ümraniye) da büyük rol oynamıştır (Tümertekin, 2012: 63-64).

⁷1964 Sanayi ve İşyerleri Sayımı sonuçlarına göre, İstanbul'da 10'dan fazla işçi çalıştıran işletmelerin Türkiye içindeki payı yüzde 43, bu işletmelerde çalışanların payı yüzde 35, yaratılan katma değer içindeki payı ise yüzde 38,5'tir. Bu dönemde İstanbul'da gıda, tekstil, metal eşya üretimi yapan işletmeler yüzde 70'lik bir paya sahiptir ve katma değerinin yüzde 69'unu üretmektedir. İşgücünün en fazla yoğunlaştığı sektör ise tekstil, giyim ve deri imalatıdır. Ayrıca İstanbul'da çalışanların yüzde 20'sini istihdam eden ve katma değerinin yüzde 20'sini yaratan gıda sektöründe üretim yapan Zeytinburnu Et ve Balık Kurumu Kombinasyonu ve Beşiktaş Tesisleri, Cibali Tütün Fabrikası, Paşabahçe

seçiminde inceleme konumuz olan İstanbul'un öncelikli rolünü açığa çıkardığı gözlenmektedir (İstanbul Ansiklopedisi, 1994, 6: 442).

1970'lerin başında, İstanbul'da imalat sektöründe 10 kişiden fazla işçi çalıştıran işyerlerinin birim sayısı, istihdam ettiği kişi sayısı ve yarattığı katma değer artış oranlarının daha önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak düzeyde yükselmiş olduğu görülür. Buna karşın 1970'li yılların ortalarından itibaren belirginleşen kriz ortamında İstanbul'un Türkiye içinde aldığı paylarda düşme görülmektedir; 1980'lerin başında ise büyük ölçekli imalat sanayinde çalışanların ülke içindeki payı yüzde 31'e, yaratılan katma değer payı ise yüzde 32,5'e düşmüştür. Ancak bu kriz ortamına rağmen İstanbul'un Türkiye içindeki konumunun değişmediği ifade edilmelidir; İstanbul metal eşya, elektrikli eşya, makine sektöründe (otomotiv sektörü dahil) yer alan firmalar Türkiye'deki üretimin yüzde 80'ini gerçekleştirirken, bu oran kimya sektöründe yüzde 83'e ulaşmıştır. 1970'lerden sonra İstanbul sanayinin ülke içindeki paylarında yaşanan düşme eğiliminin yaşanan krizden farklı önemli bir diğer sebebi ise 1970'lerden sonra İstanbul'daki sanayi sermayesinin işyerlerini İstanbul çevresine, örneğin Kocaeli ve Sakarya iline, Bursa ve Trakya'ya kaydırmalarından kaynaklanmaktadır. Türkiye sanayinin kalbi yine İstanbul'da atmakta ve sanayi İstanbul'dan planlanıp yönetilmekle birlikte, yayılma alanı çevre iller olmaya başlamıştır (İstanbul Ansiklopedisi, 1994, 6: 442-443). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında kentleşme açısından önemli bir yer tutan metropoliten bölge kavramına ilişkin değerlendirmeler bu noktada önemli bir veri haline gelmektedir:

“Nüfusun ve iktisadi çalışmaların aşırı derecede toplandığı ve bunun sonucu olarak birçok sosyal, iktisadi ve fiziki meseleleri olan büyük şehir bölgelerimizle ilgili çalışmalar, bölge politikasının bir başka yönüdür. Bu bölgelerin dolaylarında yeni çekim ve büyüme merkezleri, sanayi yaratak nüfusun ve iktisadi çalışmaların daha dengeli bir şekilde dağıtımını sağlayacak araçlar araştırılmalıdır.”

Bu ekseninde İstanbul sanayisinde 1960'ların ortalarında başlayıp 1970'lerde doruğa ulaşan en önemli gelişmelerden birinin, kent merkezinden çevreye yayılma ve taşma süreci olduğunun altı bir kez daha çizilmelidir. 1960'ların ortalarından sonra

Tekel İçki Fabrikası ve Bomonti Bira Fabrikası gibi büyük devlet işletmelerinin önemi büyüktür (İstanbul Ansiklopedisi, 1994, 6: 442-443).

İstanbul nüfusunda yaşanan büyük patlamalar konut, altyapı ve ulaşım gibi çözümlü çok güç sorunlar yaratmış; arsa fiyatlarında olağanüstü artışlar görülürken fabrikalara ayrılacak alanlar da kısıtlanmıştır. Ulaşımındaki tıkanmaların sanayi kuruluşlarını zorlamaya başladığı bu dönemde sanayinin İstanbul dışına taşınmasını öngören kararlar alınmıştır. Bu kuruluşların kent çevresindeki alanlara ve İstanbul’la ulaşım bağlantıları güçlü olan İzmit, Bursa gibi yakın merkezlere taşınmalarını özendirme amacıyla teşvik uygulaması da başlatılmıştır. Yönetim merkezleri İstanbul’da bulunan birçok büyük kuruluş, üretim birimlerini batıda Çerkezköy’de, doğuda Gebze-İzmit ekseninde, güneydoğuda ise Bursa’da kurmuştur. Bu süreç de bir anlamda İstanbul metropoliten alanının yapılanmasına neden olmuştur (Eryaşar, 2006: 100).

Aynı zamanda İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer bulan imalat sanayinin yeni kurulacak ve aralarında mal akışı bulunan sanayi dallarının yurt genelinde belirli merkezlerde toplanması ve bu sanayi yerleşme alanlarının altyapı imkanları ile donatılması kararı, üretimin coğrafyasını belirleyecek önemli bir karardır. Sanayinin, özellikle gelişme dinamiği yüksek sektörlerinin, şehir dışında, altyapısı tanımlanmış sanayi bölgelerine nakli için teşvik ve kolaylıkların gündeme gelmesi yine bu plan ekseninde ele alınmıştır. Böylelikle bugünkü OSB⁸’lerin temelleri de atılmıştır (DPT, 1967: 374).

1970’li yılların sonlarına gelindiğinde ABD ve Britanya’da iktidara geçen Reagan ve Thatcher yönetimleri, neoliberal karşıdevrim diye de adlandırılan bir dizi radikal dönüşümün kapitalist dünya sisteminin merkezinde, çevresinde ve bu iki blok arasındaki ilişkilerde gerçekleşmesine yönelik belirleyici adımlar atarlar. Bu radikal dönüşümler hedef tahtasına metropolde refah devleti, sistemin çevresinde yer alan ülkelerde ise popülizm veya paternalist/ kalkıncı devletleri yerleştirmekte ve bu ulusal ekonomilerde emek lehine gerçekleşmiş bulunan otuz yıllık kazanımların tasfiyesini başlatmaktadır. Bu stratejik hedefin gerçekleşmesi için ise her yerde, ulusal ve uluslararası düzlemlerde bölüşüm ilişkilerinin piyasa mekânizmalarına teslim edilmesine öncelik verilir. Bu doğrultuda kapitalist dünya sistemini oluşturan

⁸1970’lerin krizi ve ertesinde uluslararası iş bölümünde ve üretimin örgütlenme biçimlerinde yaşanan dönüşümün sanayi mekânını ve bu doğrultuda kentsel yapıyı nasıl etkilediğini Gebze Organize Sanayi Bölgesi üzerinden inceleyen bir çalışma olarak başvurulabilir: “*Kapitalizmin Kıskaçında Kent ve Emek*” (Öngel, 2012).

ülke ekonomileri arasında önce dış ticarete, zamanla sermaye hareketlerinde tam serbestleşme gündeme gelirken çevrede yer alan ulusal devletlerin görelî olarak bağımsız bir sanayileşme gerçekleştirmek amacıyla oluşturdukları korumacı-müdahaleci mekânizmalar da IMF ve Dünya Bankası gözetimleri altında adım adım tarihe karışır. Dolayısıyla Türkiye’de 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan ve sonraki yıllara damgasını vuracak olan kararlar, 1970’li yıllarda IMF’nin dış tıkanma koşulları altında bunalan pek çok az gelişmiş ülkeye empoze ettiği standart istikrar politikası paketi ile daha ziyade Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir yapısal uyum programının tüm bilinen unsurlarını içeren bir uzantısıdır. 1989 itibariyle de gerek dünya ekonomisiyle bütünleşme biçimleri, gerek artı değer burjuvazinin farklı katmanları ile ulusal ekonomiyle dış dünya arasında yeniden paylaşımı açısından finans kapital ön plana çıkar ki (Boratav, 2015: 150-151, 173-174, 194) 2001 krizi öncesinde 2001-2005 dönemi için hazırlanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda sanayinin mekânsal dağılımı konusunda yaşanan gelişmelere ilişkin yer verilen dönemseller değerlendirmeler bu noktada çalışmamız açısından son derece önem kazanır.

Kalkınma planında yer alan bu konu hakkındaki esas yorum İstanbul, İzmir, Adana ve Ankara gibi sanayinin yoğunlaştığı geleneksel bölge merkezlerinin nispi öneminin azaldığına ilişkin bir noktaya işaret etmektedir. Bu doğrultuda söylenmesi gereken bu kentlerin Türkiye imalat sanayi üretimi içindeki payının azaldığı buna karşın GSYİH içindeki paylarının arttığıdır. Bunun başlıca sebebi ise bu kentlerdeki sanayi faaliyetlerinin çevre kentlere yayılması ile bu kentlerin finans, bankacılık, pazarlama, ticaret ve turizm gibi hizmet faaliyetlerinde yoğunlaşarak, bölgesel düzeyde merkez olma özelliklerinin artması olarak görülmektedir. İçel, Kırklareli, Sakarya, Tekirdağ gibi yeni sanayi merkezlerinin oluşması da bu noktaya referansla ifade edilmektedir. Ayrıca Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde kendi potansiyellerini kullanarak gelişme gösteren yeni sanayi odaklarına da dikkat çekilirken bu kentlerin başını Gaziantep, Denizli, Afyon, Çorum, Kayseri, Kahramanmaraş ve Karaman’ın çektiği belirtilmektedir. Plan kapsamında sanayi mekânı ile ilgili yer alan hedeflerden öne çıkanlar ise şöyledir (DPT, 2000: 61-63):

- Yeni sanayi odaklarının oluşturulmasında ve sektörel uzmanlaşma sürecinin hızlandırılmasında; eğitim ve danışmanlık hizmetlerine, Ar-Ge ve teknoloji

desteğine, işbirliği ve ortaklıklar oluşturulmasına, girişimciliğin gerçekleştirilmesine ve kurumsallaşmanın, uzmanlaşmanın hızlandırılmasına yönelik sınıai destek faaliyetlerine ağırlık verilecek ve bu hizmetleri verecek destek birimleri, kurumsal ve finansal açıdan güçlendirilecektir.

- Yeni sanayi odaklarının oluşmasında önemli bir işlev gören ve altyapısı hazır olarak girişimcilere sunulan Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitesi uygulamalarına ilave olarak, orta boy işletmelerin yaygınlaştırılması için Örnek Sanayi Siteleri uygulaması başlatılacaktır.
- Göç; metropoller yerine gelişme potansiyeli yüksek, hinterlandı ile ticari, sosyal bağları güçlü, bölgede gelir ve istihdam yönünden çarpan etkisi yaratabilecek fonksiyonel bölge merkezlerine yönlendirilecek ve bu merkezlerdeki altyapı yatırımlarına öncelik verilecektir.
- İstanbul'un ticaret, finans, turizm, kültür ve sanat ağırlıklı uluslararası bir metropol haline getirilmesi çalışmalarına devam edilecektir.

Bu doğrultuda Türkiye'nin ekonomik anlamda küreselleşme sürecine tam entegrasyonu açısından atılması gereken adımların belirlenmekte olduğu ve sanayi stratejilerinin bu adımlara uygun araçlarla donatılmaya çalışıldığı söylenebilir. İstanbul gibi sanayinin yoğunlaştığı bir geleneksel bölge merkezinin nispi önemini kaybederken bir finans merkezi olması yönündeki yeni çalışmalar ise yine kalkınma planları üzerinden takip edilebilir. *“Kaynakların toplanması ve etkin bir şekilde dağıtılmasını sağlayan, küresel piyasalarla entegre ve uluslararası alanda hizmet ihraç edebilen bir finans sektörünün oluşmasına katkı”* sağlayacağı noktadan hareketle ve *“ekonomik büyümenin desteklenmesi ve katma değeri yüksek olan finans sektörünün geliştirilmesi”* amacı ile ifade edilen *“İstanbul'un Küresel Finans Merkezleri Endeksinde ilk 25 içerisinde yer alması”* hedefi doğrultusundaki İstanbul Finans Merkezi (İFM) çalışmaları ise bu bağlamda oldukça önemlidir. 2014-2018 yılları için hazırlanan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda “öncelikli dönüşüm programları” kapsamında ilk sıralarda yer alan “İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Programı”nda bu çalışmaların 2009 yılında başladığı belirtilmektedir (DPT, 2013: 156).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sanayinin mekânsal dağılımı konusunda yaşanan gelişmelere ilişkin yer verilen dönemsel değerlendirmeler

ışığında İstanbul'un ticaret, finans, turizm, kültür ve sanat ağırlıklı uluslararası bir metropol haline dönüşümüne yönelik sürdürülmesi planlanan çalışmalar ile İstanbul'un küresel bir finans merkezi olması hedefine ilişkin Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan "öncelikli dönüşüm programı" ile devam etmekte olan bu süreç, kentin ve işçi sınıfının da yeniden şekillendirilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla emekçi yaşamlarının, mücadelelerinin ve kurumlarının izleriyle emeğin kenti İstanbul, kentin belleği ve elbette belleğin mekânları bu yeniden şekillendirilmeden doğrudan etkilenmiştir ve etkilenmeye devam etmektedir. Cumhuriyet'in ilk büyük sanayileşme hamlesi sırasında kurulup 1935 yılında faaliyete geçen ve Türkiye sanayinin mekânsal dağılımı konusunda yaşanan ve yaşanmakta olan gelişmeleri takiben üretimin coğrafyasında değişimlere yönelen Şişecam'ın 2002 yılında kapatma kararı aldığı Paşabahçe Fabrikası tam da bu anlamda doğrudan etkilenenler arasındadır. Şu ana kadar Türkiye'nin iktisadi temellerinde yaşanan değişim ve/veya dönüşümlerin İstanbul'un "ekonomik temellerinin karakterinde" yarattığı etkilere dair açmaya çalıştığımız yolu takiben odaklandığımız nokta, Paşabahçe Fabrikası'nda üretilen ve biriken sınıf deneyimlerine yönelik bir yolculuğa çıkarak ve dilsel-imgesel bir yöntem ile bir bellek okuması da yapmaya çalışarak fabrikanın neden ve nasıl bir bellek mekânı olduğunu değerlendirmektir.

2. PAŞABAHÇE'NİN ÖYKÜSÜ

2. 1. Paşabahçe Fabrikasının Kuruluş Süreci ve Açılışı

Beykoz'daki Paşabahçe Cam Fabrikası'nın kurulma çalışmaları, Bakanlar Kurulu'nun 17 Şubat 1934 tarih ve 2/126 sayılı kararının ardından İş Bankası tarafından başlatılır. Fabrikanın temeli Başbakan İsmet İnönü ve İktisat Vekili Celal Bayar tarafından 14 Ağustos 1934'de atılırken, fabrikanın resmi açılışı İsmet İnönü tarafından 29 Temmuz 1935'te gerçekleştirilir (Çelik ve Aydın, 2008: 21). Açılıştaki konuşmasında Başbakan İsmet İnönü, imparatorluk dönemindeki başarısız cam fabrikası girişimlerine değinir ve başarısızlığın başlıca nedenlerinin, Osmanlı yönetiminin endüstri işlerindeki ilgisizlik, ihtisassızlık ve anlayışsızlık kaynaklı olduğunu söyler. Fabrikanın hızlı bir şekilde tamamlanmasından dolayı İş Bankası'nı kutlar, "milli bankaların" "milli endüstrinin" gelişimindeki önemi üzerinde durur. Başbakan, ayrıca Cumhuriyet'in gücünden de söz ederek vatandaşın ihtiyaç

duyduğunda yanında olma konusundaki iradeyi de vurgular. Böylece fabrika adeta “Cumhuriyet Fabrikası” olarak nitelendirilerek bir “milli kuruluş” imgesi oluşturulur; (Koçak, 2014: 122-123) ki bu durum çalışmada daha önce değinilen İş Bankası’nın Türkiye ekonomi ve siyasetindeki özgün yeri anımsandığı taktirde anlam kazanır.

Bu doğrultuda fabrika inşaat aşamasından itibaren Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun sağladığı olanaklardan geniş biçimde yararlanır. Belli bir bölge için üretim tekeli hakkı, gerekli tesis malzemeleri için gümrük resmi muafiyeti, hammadde için sağlanan gümrük muafiyeti gibi avantajlar bu anlamda fabrikaya sağlananlar arasındadır. Böylece elli yıl öncekine benzer önlemler ve imtiyazlarla ithalatın güçlü etkisine karşı korunarak yerli bir cam sanayiinin oluşturulması amaçlanmaktadır. Nitekim kuruluş evresinden başlamak kaydıyla sonraki gelişme aşamalarında da Şişecam’ın başarılı ve gelişen bir sanayiye temsil etmesinin başlıca nedeni, bu kez fabrikanın arkasında İş Bankası gibi güçlü bir sermaye desteğinin bulunmasıdır (Koçak, 2014: 123-125).

Bu noktada daha açık ifade edilmesi gereken önemli bir husus ise Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Şirketi’nin (Şişecam), Bakanlar Kurulu tarafından 17 Şubat 1934 tarihinde İş Bankası’na verilen “görev” ve imtiyaza göre kurulmasına rağmen bir devlet kuruluşu olmadığıdır (Çelik ve Aydın, 2008:21). Fabrikanın yönetimi, kuruluş ve üretime geçmesinin ardından 1936 yılında oluşturulan “Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Sosyetesini” adıyla ve 1 milyon TL sermaye ile anonim şirket statüsü kazanır. Şirketin kurucuları, İş Bankası Genel Müdürü ve yönetim kurulu üyelerinden oluşurken ilk yönetim kurulunda dönemin ünlü simalarından, aynı zamanda İş Bankası yönetim kurulu üyesi olan, Gaziantep milletvekili Ali Kılıç başkanlığında yedi milletvekili ve İş Bankası Genel Müdürü bulunmaktadır (Koçak, 2014: 123-125).

Dolayısıyla Şişecam, bir ailenin değil anonimleşmiş sermayenin profesyoneller tarafından yönetilen Türkiye İş Bankası’na ait bir holding şirkettir ve günümüzde halka açık ve tamamen özel şirket statüsünde faaliyet yürütmektedir. Sönmez’in tespit ve vurgusuyla ifade edersek Türkiye İş Bankası grubunun, anonimleşmiş sermayenin egemenliğinde oluşu onun “*kapitalist özünü sisler altında bırakmaktadır*” ve “*Atatürk hisselerinin yanı sıra Hazine’nin ortaklar arasında yer alması gruba, “kamusal” bir görünüm sağlıyorsa da banka son tahlilde kar ve*

birikimi ön planda tutan Türkiye'nin en büyük kapitalistidir" (Sönmez, 1987: 206). Bu bağlamda Şişecam, kurucusu İş Bankası gibi kamusal görünümlü ama gerçekte özel sermayeli bir "milli müessese" statüsü elde etmiştir. Bu oldukça önemli bir ayrıntıdır çünkü Paşabahçe'nin tüm yaşamı boyunca milli bir kuruluş olarak taşıdığı bu yarı-kamusal imaj pek çok kez kafa karışıklığına sebep olduğu gibi kimi zaman işverenin, kimi zaman işçilerin, kimi zaman da aydınların onun bu özelliğini talep ve söylemlerine meşruiyet kazandırmak adına kullandığı görülmektedir (Koçak, 2014: 125, 486).

2.2. Paşabahçe Fabrikasının Yer Seçimi

Fabrikanın yerinin Paşabahçe seçilmiş olmasının temel nedenlerine dair yapılacak bir araştırmada, 1930'lu yıllarda bu bölgede Levi-Modiano Fabrikası'ndan yeni fabrikaya aktarılacak nitelikli işgücünün bulunuyor olmasının önemine vurgu yapıldığını görmek mümkündür (Küçükerman, 1998: 229). Dolayısıyla Paşabahçe'deki camcılık geleneği ve cam ustalarının bölgedeki mevcudiyeti yer seçimi konusunda akla gelen ilk seçenek olarak çalışmalarda yer edinmiştir. Bir diğer neden olarak da Tekel Fabrikası'nın yanbaşıında bulunuyor oluşu sıralanmaktadır. Ancak Koçak'ın çalışmasında sunduğu rapor, belge ve tanıklıklar ışığında fabrika için öncelikle Paşabahçe'nin düşünülmediği, buranın bir dizi araştırmadan sonra uygun yer olarak belirlendiği açıkça görülmektedir. Bu doğrultuda Koçak, esasen Karadeniz sahillerinden gelen kum ve kömürün deniz yoluyla ulaştırılmasının kolaylığı gibi coğrafi avantajlar ile Tekel fabrikasının önemli bir talep kaynağı olarak yakınlığının fabrikanın yeri için semtin seçilmiş olmasında önemli birer etken olduğunu vurgulamaktadır; ki bu daha önce değinildiği üzere İstanbul sanayiinin mekânsal dağılımı ve kuruluş yeri seçimi hakkında Tümertekin'ini destekler niteliktedir. Öte yandan birkaç istisnai örnek dışında, Levi-Modiano Fabrikası⁹ işçilerinden yeni fabrikada devam edenlerin sayısının çok sınırlı olduğu; yeni fabrikanın kuruluş sürecinde belirgin bir grup oluşturmadıkları da anlaşılmaktadır. Neredeyse 25 yıl önce kapanan bir fabrikanın işçilerinin o kadar yıl sonra etkin bir

⁹Cumhuriyet dönemine aktarılamayan Osmanlı cam endüstri birikiminin iş gücü için de geçerli olduğunu vurgulayan Koçak bu doğrultuda Paşabahçe'de faaliyet yürüten ve sonra sessizce kaybolan Levi-Modiano Fabrikası'nın Avrupalı işçilerinin ülkelerine döndüğünü, Rum kökenli işçilerin büyük kısmının art arda yaşanan savaşlar, çatışmalar, işgaller sonrası semti ve ülkeyi terk etmek durumunda kaldıklarını Türk- Müslüman kökenli işçilerin ise bir bölümünün göçmen olduklarını ve fabrika kapanınca memleketlerine ya da geçimlerini sağlamak için farklı yerlere gitmek durumunda kaldıkları konusunda fikir yürütmektedir (Koçak, 2014: 137-138).

işgücü oluşturmaları; yaş, vasıf, fiziki durum gibi etkenler düşünüldüğünde pek de mümkün görülmemektedir. Fabrikanın ilk Genel Müdürü Adnan Berkay ile yapılan bir söyleşiden aktarılan “*tamamiyle yeni ve bu işte o zaman ilgisi olmayan elemanların işletmeye alındığı*” ifadesi de bunu desteklemektedir (Koçak, 2014: 139).

2.3. Oluşturulan “Milli Müessese” İmgesinin Detaylarında Paşabahçe’de Çalışma Koşulları ve Sosyal Yardımlar

Paşabahçe’deki çalışma koşulları hem dönemin genel koşullarıyla benzer özellikler göstermekte hem de camcılık işkolunun ağır koşullarını yansıtmaktadır. Koçak’ın 1938 yılına ait yaptığı bir inceleme Paşabahçe’nin ilk dönemlerinde ücretlerin genel olarak düşük olduğu ve ücret düzensizliklerinin yaygın olduğunu göstermektedir. Bu incelemeye göre, yerli işçilerin en az aldığı yevmiye; kadınlar için 50, erkekler için 60 kuruştur. Azami yevmiye rakamları ise kadınlar için 150, erkekler için 300 kuruş olarak verilmektedir. Yabancı kökenli işçiler akord sisteminde çalıştıklarında yevmiyelerinin yarısı kadar prim almakta, akord çalışmadıklarında aldıkları yevmiye 200-300 kuruş arasında seyretmektedir (Koçak, 2014: 150-153).

1938 yılına ait resmi istatistikler aracılığıyla bir karşılaştırma yapmak gerekirse, o yıl Türkiye’deki ortalama işçi gündeliğinin 136 kuruş, İstanbul ortalamasının 122 kuruş, “cam sanayii ve ayna imalatı” meslek sınıfının ise 105 kuruş olarak hesaplandığını belirterek başlamalıyız. Bu meslek sınıfına ait rakam hem ülke geneli (136 kuruş) hem de İstanbul ortalamasının (122 kuruş) altındadır. Aynı yıla dair Koçak’ın fabrika için hesapladığı rakam (136.7 kuruş) ise tam ülke ortalamasına denk gelmektedir. Dolayısıyla kuruluş yıllarında fabrikanın ortalama ücret düzeyleri, en iyi ihtimalle, ülkedeki ortalama ücret düzeyi civarında ve işkolu ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Öte yandan Koçak’ın kaynaklar ve tanıklıklar aracılığıyla sağladığı veriler ışığında işçilerin büyük bölümünün, 50-60 kuruş seviyesindeki ücretlerle çalıştığı ve çoğunluğun ortalamanın altında ücret aldığı çıkarımı yapılabilmektedir. Burada yüksek ücret alan yabancı işçilerin ortalama yükselten etkisi unutulmamalıdır (Koçak, 2014: 154).

Şişecam'ın, kurucusu İş Bankası gibi kamusal görünümlü ama gerçekte özel sermayeli bir "milli müessese" statüsü elde ederek kurulduğuna değinilmişti. Şişecam, dışa dönük yüzünde bu söylemle kuşatılmış bir kamusal imaj edinmiştir. Dolayısıyla sanayileşme planı kapsamında faaliyete geçen diğer fabrikalar ve onların kurucusu olan kamu bankaları (Sümerbank, Etibank) ile Şişecam ve İş Bankası ilk anda neredeyse aynı statüde gibi görülmektedir. "Millilik" bu zeminden bakınca bir tür kamusallık gibi işlemektedir; ancak daha önce de İş Bankası özelinde bahsedildiği gibi milli kavramı muğlak ve bir o kadar da ikircikli bir kavramdır. Bu doğrultuda Koçak'ın ifadesiyle "*milli kuruluş, kamusal gibi görünen ama sermaye yapısı ve işleyiş biçimiyle kapitalist nitelikte olan bir kuruluştur.*" Dolayısıyla gerçekte kamu işletmeleriyle milli işletmeler arasında farklılıklar vardır ve bunlar, kendisini asıl çalışma ilişkilerinde, emek sürecinde ve bölüşüm alanında gösterirken pratikte giderek önem kazanmaktadır. Kısaca ifade edecek olursak fark, Sümerbank, Etibank gibi kamu kurumları eliyle kurulan dönemin fabrikalarından farklı olarak Şişecam Fabrikası'nın tipik bir kar öncelikli kapitalist işletme olmasından, diğerlerinin kuruluşunda etkili olan kısmi sosyal amaçlardan uzak bulunmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim öncelikli hedefi kar etmek olan Şişecam'ın, karşılaştığı tüm zorluklara karşın -kuruluşu takiben 1936'yı saymazsak- 1947'ye kadar yıllık bilançolarını karla kapattığı görülür (Koçak, 2014: 161-162, 485).

Tam da bu noktada sanayileşme sürecinde önemli yatırımlardan bazılarını gerçekleştirmiş İş Bankası'nın ve bu yatırımlardan birisi olan Şişecam'ın sanayileşme sürecinin asli öznelere durumundaki kamu kuruluşları ölçüsünde sosyal politika uygulamalarına girişmediğini söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. Dönem içinde Şişecam ve İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin işçilerine sağlanan sosyal yardım ve katkılar karşılaştırıldığında Şişecam'ın bu konuda bir hayli zayıf kaldığını göstermek açısından şu örnekler önem kazanmaktadır: Sümerbank'ta 1944'te uygulanmaya başlayan işçilere ücretli izin uygulaması Şişecam'da ancak 1953'te başlayacaktır; Şişecam'da revir ve duş yeri gibi temel gereksinim mekânlarının inşası bile ancak kurulduktan onbir yıl sonra, 1946 yılında gerçekleşecektir. Gerek çalışmamız açısından gerek bu kuruluşların sunduğu sosyal yardımların en önemlilerinden birisi olan konut imkanı ise Şişecam'da hiç gündeme gelmemiştir; fabrika içinde yer alan sınırlı sayıdaki lojman ise yöneticilere ayrılmıştır. Buna karşın Sümerbank'ın 1945'te

evli işçilerini aileleriyle barındırma oranı yüzde 30-40 civarındadır (Koçak, 2014: 162).

2.4. Vesayet Sendikacılığının İnşa Yıllarında Paşabahçe’de İlk Sendikanın Kuruluşu

1946 Haziran ayında, 1938 tarih ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nda önemli değişiklikler yapılır: Dernek kurmak için kaldırılan izin sisteminin yerine bildirim sistemi getirilir; derneklerin idari kararlarla kapatılması sisteminden vazgeçilerek yargısal denetim kabul edilir ve en önemlisi, sınıf adına ve esasına göre dernek kurma yasağı kaldırılır. Böylece hem siyasi partilerin hem de sendikaların kurulmasına zemin hazırlanmış olur. Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile çoğunluğu bu iki sosyalist parti tarafından örgütlenen sendikalar bu zeminin ürünleridir (Çelik ve Aydın, 2008: 22-23). Kısa zamanda dikkate değer bir güce erişen bu sendikalar ve kısa süreli bu deneyim işçi hareketi tarihimizde “46 sendikacılığı”¹⁰ olarak anılır ve bağımsız işçi hareketinde önemli bir dönemece işaret eder (Koçak, 2014: 179). Ancak Aralık 1946’da bu sendika ve partiler İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılır. 46 sendikacılığının ayırt edici özelliği, ayrı bir sendikalar yasasının olmadığı koşullarda Anayasa, Cemiyetler Kanunu ve Medeni Kanun’un genel hükümleri çevresinde (Çelik, 2010: 87) devletin sınırlayıcı ve müdahaleci olmadığı, serbest bir sendikacılık dönemi olması ve sendika özgürlüğü esasına dayanmasıdır. (Çelik ve Aydın, 2008: 22-23).

1946 sendikalarının kapatılmasının ardından, 1947 şubat ayında 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları Birlikleri Hakkında Kanun kabul edilir. Bu kanun ile çok kısa süren sendika özgürlüğü rejiminden, sendika hakkı rejimine geçilir: 5018 sayılı kanun ile sendika kurma özgürlüğü tanınmıştır ancak grev hakkına yer verilmemiş ve sendikalara ağır bir siyaset yasağı getirilmiştir. İktidardaki CHP’ye hakim olan düşünce, devletin denetiminde, milli hassasiyetlere uygun, “mesleki çıkarları” savunacak sendikaların kurulması ve kurdurtulmasıdır. Dolayısıyla sendikalar bir

¹⁰1946 sendikalarının hızlı gelişmesinde, başka faktörlerin yanı sıra, sendika-siyaset ve devlet ilişkilerinde oluşan “özgürlükçü” ortamın bir sonucu olarak, sendikalarla bu iki sosyalist parti arasında hukukun olmasa da fiilen kurulan organik ve ideolojik bağların rolü yadsınmaz. 1946 sendikaları, kendiliğinden ve yükselen bir işçi mücadelesinin ve sendikal hareketin ürünü olarak değil, dışarıdan siyasal müdahale ile bu iki sosyalist partinin çabası ile oluşturulmuştur. Bu durum, Britanya ile pek çok Kıta Avrupası ülkesinde sınıf mücadelesi ve sendikal örgütlenmelerden sonra ve/veya sendikal örgütlenmeye paralel olarak kurulan sendika temelli sol/sosyalist partilerin gelişme çizgisi düşünüldüğünde önemli bir farka işaret eder (Çelik, 2010: 87).

sosyal denetim aracı olarak kullanılmak istenmektedir (Çelik ve Aydın, 2008: 23). Sendikaların denetimli şekilde yeniden örgütlenmesi işini bu kez CHP bizzat ilgili büroları ve parti yetkilileri aracılığıyla gerçekleştirir. Bunun bir sonucu olarak Partinin “Sosyal İşler ve Ekonomi Bürosu” konuyla bizzat ilgilenir. Örgütlenme faaliyetleri: Sendikaların kurulması, tüzüklerin hazırlanması, sendika merkezlerinin, lokallerinin düzenlenmesi ve onlara maddi destekte bulunulması gibi oldukça kapsamlı bir denetim repertuarıyla sürdürülür. Paşabahçe’deki sendikanın ortaya çıkışı da bu sürecin tipik bir örneğidir (Koçak, 2014: 180).

5018 sayılı yasanın ardından 1947¹¹ ve 1948 yıllarında çeşitli işkollarında ve işyerlerinde sendikalar kurulmaya başlar. Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası da 1947 yılında sendika kurulan işyerlerindedir. Paşabahçe Şişecam fabrikasında ilk resmi işçi sendikasının kuruluş süreci, ustalardan oluşan bir grup tarafından, 20 Haziran 1947 tarihinde İstanbul Valiliği’ne dilekçe ve ana tüzüğün verilmesiyle başlar. “Paşabahçe Şişe ve Cam İşçileri Sendikası” adıyla yapılan ilk başvuruda sunulan ana tüzükte giderilmesi gereken eksiklikler tamamlandıktan sonra yeniden yapılan başvuru bu kez “ İstanbul Şişe ve Cam İşçileri Sendikası” adıyla gerçekleştirilir (Koçak, 2014: 178-179).

İşçi hareketinin kurumsal ifadesi olan sendikanın kurulmasının ardından Paşabahçe işçilerinin mücadele tarihi incelenecek olursa sendikal tarz ve politikalarda bazı döngülere, tekrar eden örüntülere rastlanır; bu alanda yaşanan hemen her köklü değişim döneminin ise aynı zamanda bir kuşak değişimine tekabül ettiği görülür. Bu, 1947’de işverence kurdurulan ilk sendikanın yönetimini kısa sürede ele geçiren genç işçi mümessillerinden, 1964’teki yeni dönemin ihtiyaç ve dinamiklerine uygun bir sendika kurarak yola devam eden genç Kristal-İş kurucularına ve 1970’lerin ikinci yarısında, bu kez Kristal-İş’e karşı bayrak açan ve çeşitli arayışların ardından yönetime gelen genç sol ekibe uzanan bir süreklilikle

¹¹Literatürde, 5018 sayılı Sendikalar Kanunu ile kurulan sendikalar ile onların sendikal faaliyet ve anlayışları için kullanılan bir kavram olarak yer eden “1947 Sendikacılığı”, sendikacılığın pek çok alanında kalıcı etkileri olan bir sendikacılık anlayışıdır. Daha önce ifade edildiği gibi 5018 sayılı yasanın en önemli kısmı sendikalara ve sendikacılara bir siyaset yasağı getirmiş olması ve “beynelminel mahiyet” almalarını önlemiş olmasıdır. 1947-1960 dönemi de bu doğrultuda önce CHP sonra DP tarafından şekil verilen ve kökleşen, devlet paternalizmi/vesayeti altında şekillenen bir “vesayet sendikacılığının” inşa dönemidir. Sınıfların varlığını yeni kabullenen; sınıf mücadelesi fikrini ise reddeden bir anlayış tarafından örgütlenen 1947 Sendikacılığı, uzun yıllar Türkiye sendikal hareketinde etkili olmuştur (Çelik, 2010: 192-193).

gerçekleşir. Hemen hiçbir kesitte işverenin örtülü ve açık müdahalelerinden bağımsız gelişmeyen sendikal rekabet ise 60'larda yeni ortaya çıkan Kristal-İş karşısında Cam-İş; 70'lerde Paşabahçe'de örgütlenme girişiminde bulunan Hürcam-İş karşısında Kristal-İş; 12 Eylül sonrası önce Paşabahçe'de, sonraki yıllarda ise Eskişehir ve Denizli fabrikalarında Kristal-İş yerine/karşısında Çimse-İş şeklinde yaşanır (Koçak, 2014: 493).

2.5. Bir İşçi Havzasının Oluşumu: Paşabahçe

Türkiye'de köyden kente göç eden sayısı 1945-1950 yılları arasında 214.000 iken 1950-1955 arasında 904.000'e çıkmıştır. Her on köylüden biri göç eder ve 600.000'i en büyük dört şehre olmak üzere 1,5 milyon göçmen kentsel yerlere gelir ve bunun sonucunda 1950-1960 döneminde en büyük dört şehrin nüfusu yüzde 75 oranında artış gösterir (Keyder, 2005: 190-192). Bu anlamda daha önce de değinildiği gibi 1950'ler, büyük bir coğrafi/mekânsal hareketliliğin yaşandığı, emek gücünün kentlileştiği bir dönemdir.

Kentlere yığılan bu büyük nüfusun öncelikli sorunu olan barınma ise hızla büyüyen kentlerin yeni aktörlerince yapsatçılık sayesinde piyasa ilişkileri içinde çözümlenirken altgelir gruplarına konut üretebilmeleri pek tabii mümkün olmaz ve gecekondular, kente yeni gelen, kente tutunmaya çalışan ve devlet ile piyasanın unuttuğu, yok saydığı kesimlerin konutu olarak, dolayısıyla hem formel konut piyasasının hem de devletin dışladığı kesimlere yönelik piyasa dışı bir çözüm olarak ortaya çıkar. Tam da bu nedenden ötürü, en başından beri gecekondunun işlevi, devlet ile piyasa arasında kalan o geniş boşluğu doldurmaktır ve Işık ve Pınarcıoğlu'nun ifadesiyle *“gecekondunun en başından itibaren çok net sınıfsal bir içeriği vardır.”* Bunun bir sonucu olarak da *“erken dönem Türkiye kentleşmesi, kentsel rantların paylaşımı açısından net bir sınıfsal uzlaşmaya dayanmaktadır. Bu, bir yandan kendi kendini finanse eden, başka bir açıdan bakıldığında neredeyse sıfırdan kaynak yaratabilen kentleşme tarzıdır. Sistemin özü, kentleşmenin hızlı kentsel büyümenin yarattığı rantların geniş toplum kesimlerine dağıtılması yoluyla finanse edilmesidir”* (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011: 112, 121).

Cumhuriyetin kuruluş döneminde nüfusun önemli bir bölümü kırsal alanda yaşarken kapitalist mülkiyet ve yeni bir kentsellik anlayışının yerleştirilmesinin

yanında kırsal alanın yeniden organizasyonu ve tarımsal toprak mülkiyetinin düzenlenmesi önemli bir bölüşüm politikası iken Türkiye kırsalının kentleştiği 1950 sonrası, devletin yönetemediği ama bir yandan da beslendiği bir süreçte, emeğin kendi kentselliğini yarattığı özgün bir kentleşme deneyimi yaşanır ve bu kez kentsel toprağın bölüşümü ön plana çıkar. Dolayısıyla bu dönemin en belirgin özelliğinin devletin, kente yeni göç eden mülksüzlere sunmadığı/sunamadığı konut üretimi hizmetini başlarını sokacakları derme çatma bir yapıyı kurmaları için ağırlıklı olarak hazine arazilerini kullanılmasına -genellikle- göz yumması olduğu söylenebilir (Çavuşoğlu, 2014: 106).

1950 sonrasında devletin, kentleşme sorunları karşısında oldukça pasif bir tavır izlediği, gelişen olayları önceden belirlemek yerine, piyasada oluşan dinamiklere sadece iyileştirici sayılabilecek küçük çaplı müdahalelerde bulunmayı tercih ettiği gözlenmektedir. Dolayısıyla “devlet, kentleşmenin regülasyonu alanından çekilmiş, bu alanı kendiliğinden oluşan formel ve enformel süreçlere terk etmiştir.” 1950 sonrası dönemde devletin konut ve kentleşme konusunda çok da aktif bir rol üstlenmek istemediğini belirtmek için birkaç örnek verilecek olursa, devletin dar gelirli konut sahibi yapmak üzere kurduğu Emlak ve Kredi Bankası'nın yaptığı konut projelerinin pratikte neredeyse tümüyle tersi amaca hizmet ederek üst gelir gruplarına ve kendi mensuplarına konut kredisi veren bir kuruma dönüşmesine, yine düşük gelirli kesime konut kredisi vermek üzere kurulan Sosyal Sigortalar Kurumu konut kredilerinin benzer bir amaca hizmet etmesine, devletin kalkınma planlarında çeşitli araçlarla teşvik edebileceğini belirttiği konut kooperatiflerinin 1980 öncesinde ruhsatlı konut üretimindeki payının sadece birkaç yılda yüzde 10'u aşmasına, devletin kendisinin ürettiği konutların toplam üretiminden çok daha düşük paylar almasına, konut yatırımlarının yüzde 95'lere varan oranlarda krediler dışındaki kaynaklara finanse edilmiş olmasına değinmek gerekir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011: 111-112). Bu doğrultuda 1954 seçimlerinden bir yıl önce çıkartılan 6188 sayılı Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Kanun'un, konut sorununa yönelik önceki yasalardan farklı olarak, özellikle gecekondular sorununa yönelik olduğu söylenebilir ki önceki yasalardakine benzer biçimde bu yasa da gecekondular sorununu çözmekten uzak kalmıştır (Şenyapılı, 2004: 202-203).

Yaygın kabul gören yazın bu yoğun göç ve hızlı kentleşme döneminde devletin yetersiz kaldığına işaret ederken yoğun göç, hızlı kentleşme ve kentleşme sürecinin başlı başına bir kalkınma modeli olduğu gerçeğini görünmez hale getirmektedir (Çavuşoğlu, 2014: 161). 1950 yılının başlarında İstanbul'daki konut meselesinin çözümü için bir grup akademisyen, uzman ve bürokratin katılımıyla toplanmış olan danışma kurulunun hazırladığı kapsamlı rapor bu anlamda önem kazanır. Raporda İstanbul'da işçi sınıfının geçim koşullarıyla mesken edinme imkanları ve gecekondulaşma arasında geliştirilen analiz şuna dikkat çekmektedir: İş Kanunu'na tabi işletmelerde çalışan nüfusun yoğunlaştığı ilçelerle gecekonduların şehir içinde artış gösterdiği bölgeler kesişmektedir (Koçak, 2014: 421-422). Dolayısıyla Abdülhamit döneminde Haydarpaşa Garı'na yorganıyla gelenlerin geri çevrilmesi, aslında emeğin ucuzlaşmasının önüne geçerek sanayileşmeyi erteleyen bir uygulama olarak görülebilirken (Çavuşoğlu, 2014: 161) 1950 sonrası Türkiye'sinde gecekonduların meşrulaştırılan ve ıslah edilmelerini öngören kanun ve kamusal-resmi düzeyde diğer gerçekleştirilenler ne düzeyde olursa olsun, durum, dönem boyunca bu konuda geçerli olan asıl etkili ve fiili politikanın sonucu gibi durmaktadır: Gecekonduların gelişmesine yönelik liberal tutum. Bu anlamda Koçak'ın vurgusuyla *“Kentlere akan ve ciddi bir mesken sorunu yaşayan işçilerin bu gereksinimlerini büyük ölçüde kendi imkanlarıyla, gecekondular kurma yoluyla, karşılamış olmaları kamu ve özel sektörün yetersizlik veya isteksizliğiyle değil, o sırada tercih edilen sermaye birikim stratejilerinin; sorunlarını işverene ve devlete mali yük yüklemeyen çözebilen her anlamda ucuz bir emeğe duyduğu ihtiyaçla açıklamak yerinde olacaktır”* (Koçak, 2014: 422).

Aşağıda gelişimini özetleyeceğimiz Paşabahçe, tam da bu bağlamda tipik bir semttir. Gecekondulaşma yoluyla barınma, bir yanıyla Paşabahçe'deki düşük ücretleri telafi edebilecek yegane koşul olan yeniden üretim maliyetlerinin düşürülmesini sağlamaktadır. İşçilerin hemen fabrikanın yakınlarına yerleşmiş olması, bahçelerde yetiştirilen sebze meyvelerle -hatta küçük çaplı hayvancılıkla- gıda gereksinimlerinin karşılanması ve aynı zamanda ulaşım masraflarının önemsiz hale gelmesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Konut edinerek yeniden üretimin koşullarını yaratma/geliştirme işini kendi olanaklarıyla gerçekleştiren işçilerin bu çözümü diğer bir yanıyla, aslında emek sürecinin düzenlenmesinde işverene de

önemli bir katkı sağlamakta, bu yolla işveren maliyet oluşturmaksızın düzenli bir işgücü temin etmekte dolayısıyla hem işgücü devrini azaltmakta hem de hemen fabrikanın civarında hazır bir işgücü pazarı oluşturmaktadır. Devlet de bu süreçte bu ucuz konutların kamu arazilerinde oluşumuna göz yumarak emek maliyetlerinin düşmesine ve böylece dolaylı yoldan özel sermaye birikimine katkı yapmış bulunmaktadır (Koçak, 2014: 156, 174-175). “Gecekonduların gelişmesine yönelik bu liberal tutum” ve bu tutumun Paşabahçe’deki yansıması resmin bütününe göstermesi açısından oldukça önemlidir. İlerleyen kısım ise resmin içindeki her detaya değinme kaygısı gütmeksizin, Paşabahçe’nin bir işçi havzasına dönüşümünün özetini amaçlamaktadır.

2.5.1. “Ağaç Palas”tan Gecekonduya: İstanbul’un İlk Gecekondulu Bölgesi Oluşuyor

“Paşabahçe Fabrikasının ilk yıllarında yazın, işçilerin bir kısmı malzeme deposu civarında, bir kısmı da kıyıdaki ağaçların dalları üzerine birkaç tahta koyup, biraz da saman serip, orada yatarlardı.” Fabrikanın etrafında geceleme (Çelik ve Aydın, 2008: 21), sonraki yıllarda bekar işçiler tarafından ortaklaşa kiralanan ve işçi pansiyonu olarak hizmet gören kiralık ev ve dükkanlara dönüşür. 1941’de genç ve bekar bir işçi olan Lütfü Ak’ın, fabrikanın arka taraflarında 2,5 lira vererek kaldığı, İnebolulu Mehmet Ağa’nın her odasında üç veya dört kişinin barındığı iki katlı ahşap evi veya Hüsnü Erkan’ın ağabeyinin ranzalar koyarak bekarlara kiraladığı dükkanlar bu anlamda o yıllarda semtteki işçi pansiyonları olarak hizmet görmektedir (Koçak, 2014: 425-426).

1941 yılında hazırlanan nazım plan raporunda Paşabahçe için; *“1448 amele olmak üzere nüfusu 4212 olup, kasabada tuğla, cam ve alkol fabrikalarının bulunması kasabaya biraz canlılık vermektedir”* tespiti yapılır. Tenha Boğaz köyü hızla bir işçi muhitine dönüşürken başlıca sorun şüphesiz konut eksikliğidir. Buna rağmen bu sorun uzun yıllar boyunca semtte işçilerin en ciddi sorunu olmaya devam etmekte meselenin çözümü de büyük ölçüde işçilerin kendi çabalarına bırakılmaktadır. Öyle ki fabrikanın kuruluşundan onbeş yıl sonra bile bekar işçilerin bir kısmı kendi deyimleriyle “ağaç palas”ta uyumakta ya da dokuzu onu biraraya gelip toprak bir ev kiralamak durumunda kalmaktadır. Bekar işçiler için fabrika yatakhane, bekar pansiyonları, ağaç palaslar sorunu geçici olarak bir ölçüde

çözmeye yetse dahi evli işçiler için gecekondular kurmaktan, ailelerini buraya yerleştirmekten başka çare görünmemektedir. Koçak, İkinci Dünya Savaşı yıllarında babası fabrikada işe başlayan eski bir işçinin anılarında konut sorununu nasıl çözdüklerini şöyle aktarır (Koçak, 2014: 425-426):

“Babamı hemen aldılar cam fabrikasına, zaten yeni açılmıştı. Bir akrabamız vardı o da buralarda oturuyordu, önce onun çatısının altına girdik. Hem ağırlık yapıyoruz diye hem de filan yerde yer var denilince ayrıldık oradan. Buralar hep dağdı zaten. Dört tane kazık çakıyorsun, sağdan soldan çubuk ekleyip aralarına taş dolduruyorsun, çamurla sabanı yoğurup sıvıyorsun oldu, bitti. İşte bir oda yaptı babam girdik içeriye oturduk.”

İstanbul’un ilk gecekondular bölgesi¹² Paşabahçe-Beykoz hattında böyle oluşmaya başlar. Gerek bu dönem gerek sonraki yıllarda birçok kez tepkiyle karşılanmış, kolayca kent yağmacısı olarak ilan edilmiş gecekonduların, aslında yaşadıkları güçlükler ve zorunluluklar sonucu kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kalan işçiler oldukları görülmektedir. Üstelik Paşabahçe’de işçilerin ilgilenilmeyen tek sorunu konut da değildir. 1941 tarihli plan raporundaki şu ifadeler de bir başka hayati yoksunluğa ve ilgisizliğe işaret etmek açısından önemlidir (Aktaran Koçak, 2014: 427):

“Kasabada (Paşabahçe) üç fabrika bulunduğu halde hiçbir fabrika hastane inşası düşünmemiş ve bu hususta müesseselerin umumi planlarında hastane için yer ayırmamış oldukları görülmüştür. Halbuki bu müesseseler kanuni mevzuata nazaran birer hastane yapmakla da mükellef oldukları nazarı dikkate alınarak bu üç müessesenin hatta Beykoz’daki Kundura fabrikasının da iştirakile temin etmeleri lazımedendir.”

Dönemin plancıları tarafından önemli bir ihtiyaç olarak tespit edilen hastane ve raporda yer eden bu saptamaların ardından semtteki iki ayrı mevki hastane yeri

¹²Koçak’ın Paşabahçe için yaptığı “ilk gecekondular bölgesi” saptaması, İstanbul gecekondularını üzerine ilk bilimsel gözlemleri yapanlardan biri olan Ekmel Zamil’in, o dönemin en büyük gecekondular bölgesi durumunda olan Kazlıçeşme’deki gecekondularlaşmanın 1947’de başladığı ve 1948’de çok arttığı yönünde yaptığı saptama ile İkinci Dünya Savaşı’nın sürdüğü 40’ların ilk yarısında Paşabahçe civarındaki gecekondularlaşmayı aktaran Reşat Tesal’in anılarının kronolojik sıralamasının yorumlanmasına dayanmaktadır. 1940’lı yıllarda Beykoz savcılığı yapan Tesal’ın söz konusu anılarından aktarılanlar ise Paşabahçe ve Beykoz civarındaki fabrikalarda iş bulan göçmen işçilerin Sultanیه çayırı ve onu çevreleyen fundalıklarda çıkardıkları yangınlarla kendilerine alan açıp gecekondular inşa ettikleri, Tesal’ın bunun önlenmesine dair bütün çabalarının ise bölge jandarma komutanı ve diğer yetkililerin ilgisizlik ve göz yummaları sebebiyle sonuçsuz kaldığı yönündedir (Koçak, 2014: 175, 426).

olarak önerilse, tüm bu süre içinde havzadaki sendikaların başlıca taleplerinden birisi bu olsa dahi, hastanenin hizmete açılması ancak 21 yıl sonra gerçekleşecektir (Koçak, 2014: 428).

Öte yandan 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti hükümeti oldukça yetersiz olsa da işçi evleri sorunuyla ilgilenir ve 1953’te Çalışma Bakanı’nın katıldığı bir törenle Paşabahçe’de 82 işçi evinin temeli atılır. Semtte bugün de varlığını sürdüren bu işçi kooperatif evleri dönemin ihtiyacını karşılamaktan uzak olsa da Paşabahçe’nin işçi semti dokusunun önemli bir parçası olarak varlığı önemlidir. Diğer taraftan fabrikanın sınırlı destek verdiği, işçilerin kimi dönemlerde kendi çabalarıyla kurdukları kooperatifler aracılığıyla burada ve yakın semtlerde ev sahibi olmaya başlarlar. 1950’li yıllarda büyük bir işçi kitlesinin yığıldığı semtin yaşadığı sorunlar sadece barınmayı değil, eğitim, ulaşım, alt yapı ve kamusal hizmetleri de içeren ve ciddi boyutlara ulaşan bir dizi kentsel sorunlar bütünüdür. Tüm bu sorunların çözümü için işçiler; mahalleli, sendikalı veya partili kimlikleriyle, ellerindeki tüm imkanlarla ve mümkün olan her kanaldan mücadele ederler. Üstelik artık 1940’larda, tek parti döneminde yaşananları farklılaştıracak imkanlara sahiptirler. Kendi seçtikleri bir hükümet, aralarından çıkardıkları bir milletvekili, Sendika başkanı Hasan Türkay’ın 1958’de İşçi Sigortaları Kurumu’nun yönetim kurulu üyesi görevine getirilmesiyle bu kurumun olanaklarını semte yönlendirebilecek bir tanıdık ve mahalle örgütlerinde, ocaklarda, görev alıp koşturdukları bir parti olarak DP bu imkanlardandır (Koçak, 2014: 429-432).

Fabrikanın ilk işgücü içinde yer alan Doğu Karadenizliler’in Paşabahçe ve İncirköy’den sonra semtteki üçüncü mahalle olarak çoğunlukla dik yokuşların üzerine dizilmiş gecekondularından oluşturdukları Gümüşsuyu Mahallesi’nin 1955 yılında faaliyete geçen Güzelleştirme Derneği de semtin sahiplenildiğini göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Derneğin kurucuları Şişecam’dan Lütfü Ak, Yusuf Görmüş gibi tanınmış ustalardan ve çevre fabrikaların işçilerinden oluşurken; kuruluş tüzüğüne göre dernek, mahalledeki mezarlığı, çeşmeleri onarmak, camiye geliştirmek, mahalledeki fakirlere ve okul çocuklarına yardım yapmak ve genel olarak mahalleyi güzelleştirmek amaçlarını taşımaktadır. Dolayısıyla 40’ların gelip geçici, ağaçlarda, dükkanlarda yatan işçileri artık burayı kendi semtleri haline

getirmekte, dönem içinde sahip oldukları diğer imkanlara ilaveten yerel sorunlarını da birlikte çözmeyi yollarını aramakta oldukları söylenebilir (Koçak, 2014: 429).

Kitlesel seri üretimin bütün özelliklerini barındıran, çok sayıda işçinin çalıştığı Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda, çalışanların fabrikanın etrafına kurduğu evler ve mahalleler aracılığıyla semte yerleşmeye başlaması bölgenin hızla bir işçi semti kimliği kazanmasına dolayısıyla bir işçi havzasının oluşmaya başlamasına sebep olmaktadır. Semtin bir işçi havzasına dönüşmesi ise gerek fabrikada yaşanan sorunların günlük yaşamın bir parçası olarak görülüp sahiplenilmesinde gerek tepki ve dayanışma örgütlenilmesinde büyük olanaklar yaratır. Fabrikada yaşanan pek çok grev ve eylemin literatürde “muhit grevi ve/veya direnişi” şeklinde yer etmesinin sebepleri de bu noktaya işaret etmektedir (Çelik ve Aydın, 2008: 23).

2.5.2. Türkiye İşçi Hareketi Tarihinde İşçi Havzası Tipolojileri ve Paşabahçe

Türkiye işçi hareketinin tarihi, mekânsal dinamikler temelinde incelediğinde hareketlere zemin oluşturan iki temel işçi havzası tipolojisi ayırt edilebilir. En belirgin örneklerini Paşabahçe ve Zonguldak'ın temsil ettiği birinci tipin, coğrafi sınırları belirgindir ve görece yalıtılmış, uzak bir bölgededir; kapalı ve görece homojen bir karakterdedir; bunun bir sonucu olarak havzanın etnik, sosyal bileşimi de yine görece homojen bir yapı arz ederken, siyasi tercihler genellikle muhafazakar bir çizgide yoğunlaşmaktadır. Ayrıca geniş kapsamda bir meslek ve/veya işyeri ortaklığı da söz konusudur ve bu tür havzalarda ortaya çıkan işçi hareketleri güçlü sosyal temellere sahip, kararlı ve sendika liderinin belirleyiciliğinin olduğu hareketler olarak değerlendirilebilir. Ancak bu havzalar, işçi hareketinin genel akım ve/veya dalgalarına yakın ve açık değildirler. Öte yandan en belirgin örneklerini Gebze-Kartal sanayi hattı, Haliç-Kağıthane çevresi ve Topkapı bölgesinin temsil ettiği ikinci tip ise kentsel alanın daha içindedir; görece heterojen etnik ve sosyal bileşime sahip yapıdadır; genellikle ilerici siyasi akımların daha kolay etkinlik sağlayabildikleri, seçmen tercihlerinde düzensiz eğilimlerin görece yüksek görülebildiği bölgelerdir. Meslek ve işyeri çeşitliliği söz konusudur; militan sendikal mücadeleler ve arayışlara buralarda rastlanır; sendikal ortam da yüksek düzeyde

politize olmuştur. Genelleşmiş ve yaygınlaşmış işçi hareketi dalgaları ise buralardan türer ya da buralara hızlı ulaşırken yüksek katılım da sağlanır (Koçak, 2014:496).

Koçak, Türkiye işçi hareketi tarihine mekânsal dinamikler temelinde çizdiği bu iki temel işçi havzası tipolojisini, düştüğü “*çok farklı tarihsel arka planlara sahip iki toplum için kolay benzerlikler/özdeşlikler kurmak doğru da olmayabilir*” şerhi ile birlikte Raymond Williams’ın İngiltere için tanımladığı iki farklı tip işçi topluluğuna benzetmektedir (Koçak, 2014: 496-497). Bu doğrultuda Williams’ın betimlediği birinci tip işçi topluluğunu, çalışma şartları ve yerinin ortak olduğu, aynı zamanda topluluk mensuplarının birbirleriyle, akrabalık, iş arkadaşlığı, komşuluk ilişkileriyle sıkı bir biçimde bağlı oldukları, Güney Galler işçileri, Clydeside tersane toplulukları gibi örnekler oluşturmaktadır. Bunlar geleneksel işçi sınıfı siyasetinin de başlıca mekânlarına ev sahipliği yapmaktadır. Dış mahallelerde, eski taşra kasabalarında, ortak iş ve işyeri tecrübesinin az olduğu, karışık komşulukların görüldüğü topluluklar ise ikinci tipi oluşturmaktadır. Williams çalışmasında bu topluluk yapılarından türeyebilecek siyasi bilinç ve tutumların karmaşık sonuçlar doğurabileceğini vurgulamaktadır; yakın bağlarla örülmüş olan geleneksel işçi sınıfının, bu bağların gücünden ötürü sosyalizme ulaşamayıp “işçilikte” takılıp kalabileceği, buna rağmen daha bölünmüş diğer topluluk yapılarında da genel sürecin sorunları daha iyi görebilmesi gibi (Williams, 1989: 163). Bu noktada Koçak, işçi sınıfı oluşumunda farklı mekânsal dinamiklerin işlediğine, farklı işçi topluluk biçimlerinin oluştuğuna ve bunların farklı sendikal ve siyasal şekillenmelere zemin oluşturduklarına dair bir perspektif üzerinden Paşabahçe’yi gündeme almaktadır. Williams’ın “*yakın bağlarla örülmüş olan geleneksel işçi sınıfı*” olarak tanımladığı modelin gelişimine benzer biçimde Paşabahçe de kapalı tip işçi havzalarına iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu minvalde her ne kadar görece zayıf bir politik ifade kazanımı olmuş olsa dahi Paşabahçe’de fabrika temelli sınıf deneyimi işçilik bilinci düzeyinde sağlam bir temel oluşturmuştur. Dönemin genel işçi hareketi dalgası ile yapılacak bir karşılaştırma da, Paşabahçe’deki eylemlerde gerek emek sürecine özgü (işkolunun bir özelliği olarak, parçabaşı ücretlendirmenin geçerli olduğu zanaat türü üretim örgütlenmesi) gerek mekânsal (kent merkezinden uzaklık) dinamiklerin daha ön planda oluşunun buradaki mücadelelere ayrıksı bir nitelik kazandırdığını göstermektedir (Koçak, 2014: 484-485, 496).

Kapitalist birikim süreçlerinin mekânsallığının sadece üretim ve dolaşım için değil, aynı zamanda yeniden üretim süreçleri için de geçerli olduğuna; bu durumun üretim alanında sıkışıp kalmayan sınıf mücadelesine açılımlar sağladığına; mücadelenin yeniden üretim alanına ve günlük yaşama yönelik olarak genişletilmesinin sosyalist bir toplumun ve mekânın kuruluşunun ön şartı olduğuna dair önceki bölümden yapılacak bir anımsatma, Paşabahçe'nin dönemin işçi hareketinden ayrıksılığının nedenlerine de ışık tutmaktadır. Fabrikanın yarattığı mekânın, işçilerin kendi konutlarını, gecekondularını üretmesi ile yeniden üretilmesi, Paşabahçe'deki mücadeleyi bir yanıyla mekân üzerine bir mücadeleye evirmektedir (Koçak, 2014: 495). Harvey bunu *“mekân üzerinde rakibine göre üstünlük başlangıçtan beri sınıf mücadelesinde hayati önem taşımıştır”* (Harvey, 2010: 262) şeklinde açıklar. Paşabahçe de bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk büyük sanayileşme hamlesi sırasında kurulup 1935 yılında faaliyete geçtiği günden kapatıldığı 2002 yılına dek sınıf deneyimlerinin yoğun olarak üretildiği ve biriktiği bir mekândır. Bundan sonraki bölümün amacı da bu doğrultuda ve çalışmanın kuramsal çerçevesine bağlanacak şekilde Paşabahçe'de üretilen ve biriken sınıf deneyimlerine yöneliktir. Bunu yaparken elbette Paşabahçe'de işçi sınıfı oluşumu sürecinin ne tüm bileşenlerini ne de tüm deneyimlerini ele almak gibi bir kaygı güdülmeyecektir. Şu ana kadar döşemeye çalıştığımız ana taşları takiben odaklandığımız nokta, biriken sınıf deneyimlerinin daha geniş bir alanda ve daha kuvvetli sahnelendiği zamanlara işaret eden grev ve direnişler üzerinden Paşabahçe'de oluşan kolektif belleğe ve bu belleğin *“katledilmiş”* imge mekânına ulaşmayı umduğumuz bir yolculuğa çıkmaktır.

2.6. Semt Yaşamının Vazgeçilmez Parçası Grev Ve Direnişler

Aşağıda da değinileceği üzere Paşabahçe 1966 Grevi, yalnızca Paşabahçe cam işçilerinin mücadele tarihi için değil emek tarihimiz için de önemli bir kırılma anına işaret etmektedir. Cam sektöründe gelenek yaratan bu grev ve bu geleneğin izlerini taşıyan Paşabahçe 1991 ve 2002 direnişleri daha önce belirtilen çalışmaların kaynaklığında, ayrıntılı anlatıma girmeksizin aktarılacak ve akabinde çalışmanın kuramsal çerçevesi içinde grevin ve direnişlerin içerdiği dinamiklere ve sonuçlara ilişkin bir değerlendirilme yapılmaya çalışılacaktır.

2.6.1. “Gelenek Yaratan Grev”: Paşabahçe 1966 Grevi

Kristal-İş yasal prosedür gereği çağrı yaparak işvereni toplu sözleşme masasına davet eder. Fakat Şişecam Genel Müdürü Şahap Kocatopçu, “*Kanunların boşluklarından istifade ederek küçük menfaatlerle uğraşan sendikalarımız, İşveren Konfederasyonu ile birlikte memleket menfaatlerini gözeten hareketlerde bulunsalar herhalde daha iyi olur*” demektedir. Dolayısıyla işveren cephesinden çağrıya gelen yanıt olumlu değildir. Bu gelişme üzerine Kristal-İş yönetimi 16 Ocak’ta grev kararı alarak işverene tebliğ eder ve grev 31 Ocak 1966 günü sabah saat 05:00’de büyük bir coşku ile başlar. Üstelik grev, Kocatopçu’nun greve katılmayı engellemeye yönelik tüm tebliğlerine ve greve büyük bir işçi kitlesinin katılmayacağı yönündeki beklentilerine karşın işçilerin tamamına yakınının katılımıyla gerçekleşir. Gazetelerde, greve 111 işçinin katılmadığı, bunların 104’ünün ise makinelerin bakım onarımı için zorunlu olarak çalışan işçilerden oluştuğu bu durumda kendi isteği ile çalışan, greve katılmayan işçi sayısı 7 olarak belirtilmektedir. Kristal-İş Genel Başkanı Şişmanoğlu ise greve katılmayanların 70 kişi olduğunu ifade etmektedir. Grev jurnaline göre ise idareciler dahil 165 kişi fabrikada çalışmaktadır. Her durumda greve katılmayanların sayısının son derece düşük olduğu görülmektedir (Çelik, Aydın, 2008: 58-64).

Nihayetinde 6 ay önce kurulmuş Kristal-İş Sendikası’nın, mali güçten ve deneyimden yoksun oluşu cam işverenlerini, grevin başarılı olamayacağı ve desteklenmeyeceğine dair düşüncelere sevk etmiştir. Kocatopçu’nun “*sağduyusuna inandığımız işçimizin ve anlaşmazlığın başından beri temasta bulunduğumuz Türk-İş’in, Kristal-İş Sendikası tarafından uygulanacak olan bu grevi desteklemeyeceğinden emin bulunmaktayız*” şeklinde yaptığı açıklama, gerek işçilerin greve yoğun katılımı gerek Türk-İş’in desteği ile işverenin beklentilerini boşa çıkartması açısından önemlidir. İşverenin grevin zayıflayacağı yönündeki beklentileri ise, ilk günleri sakin geçen ancak birkaç gün içerisinde sürekli büyüyen bir dayanışma ağı ile desteklenmeye başlayan grev ile tekrar boşa çıkmaktadır. Bu dayanışma ağını Türk-İş, sendikalar, siyasi partiler, aydınlar, öğrenci derneklerinin yanı sıra, büyük bir destek ve dayanışma gösteren semt halkı da oluşturmaktadır. Esnaf alacaklarını erteleyip grevcilere veresiye satış yapmaya devam eder; Beykoz Deri Kundura Fabrikası işçileri Paşabahçe grevi için destek ve dayanışma yürüyüşü

gerçekleştirir; Beykoz-Üsküdar arasında çalışan dolmuş şoförleri ise grevin 4. gününde araçlara yerleştirdikleri notlarla duyurdukları bir günlük hasılatlarını grevçilere bağışlayarak destekte bulunurlar; 5 Şubat 1966 günü Paşabahçe İskele Meydanı'nda greve destek sağlamak ve grevi bölge halkına anlatmak amacıyla gerçekleştirilen mitinge de 5 bin dolaylarında katılım sağlanır. Dolayısıyla grev kısa sürede adeta “muhitin grevi” haline gelir (Çelik ve Aydın, 2008: 70-80). Grevin uzun süre devam etmesinde semt halkının grevi sahiplenerek “muhit grevi” şeklinde sürdürmesindeki özel yeri teslim edilmelidir.

Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda 31 Ocak 1966 ile 26 Nisan 1966 tarihleri arasında uygulanan 85 günlük grev (Paşabahçe 1966 grevi), Türkiye emek ve çalışma ilişkileri tarihi açısından¹³ tartışmalı, öğretici ve saflaştırıcı nitelikler taşıyan özgün bir deneyim olarak yaşanır ve bu anlamda fark yaratan sonuçlar doğurur. İşkolu düzeyinde bir toplu iş sözleşmesi varken ayrıca işyeri düzeyinde bir toplu iş sözleşmesi bağitlanıp bağitlanamayacağı özelinde yeni sendikal yasaların (274 Sayılı Sendikalar Yasası ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası) uygulamasına ilişkin yoğun hukuksal tartışmalar, işverenin ve eski sendika yöneticilerinin grevi etkisizleştirmeye ve kırmaya yönelik hareketleri, Türk-İş'in grev sırasında tutarsız ve giderek işveren yanlısı bir tutum sergilemesi üzerine Petrol-İş başta olmak üzere konfederasyona üye kimi sendikaların muhalif bir duruş sergilemesi, Türk-İş içinde yaşanan bu sendikal ilişkiler ve farklılaşmaların ardından Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kuruluşu¹⁴ gibi gelişmeler bu kapsamda sayılabilir (Çelik ve Aydın, 2008: 20-21).

¹³Grev cam sektöründeki sendikal ilişkiler ve sendikal gelenek açısından da önemli bir dönüm noktasıdır. Paşabahçe 1966 Grevi, Kristal-İş Sendikası'nı ve bir sendikal geleneği yaratmıştır. Ayrıca greve katılan işçi sayısı, grevde kaybolan iş günü ve grev süresi açısından da - 85 gün süren grevde 199.200 iş günü geçmiştir ve bu 1966 yılında toplam 41 grevde geçen toplam işgününün yaklaşık yarısını oluşturmaktadır- ayırt edici bir grevdur. Dolayısıyla Paşabahçe 1966 Grevi emek tarihi açısından başlı başına ele alınmaya, incelenmeye değer bir işçi eylemi olmalıdır (Çelik ve Aydın, 2008: 17).

¹⁴Bu noktada 1966 Paşabahçe grevinin en tartışmalı yönlerinden biri olan grevin DİSK'in kuruluşuna etkisine dair bir parantez açmak gerekirse, bu konuda emek tarihi ve çalışma ilişkileri ile ilgili pek çok kaynakta grevle DİSK'in kuruluşunun arasında doğrusal bir ilişki olduğuna dair yapılan saptamalardan başlanmalıdır. Buna karşın Çelik ve Aydın'ın grevle ilgili kaynaklar, belgeler ve tanıklıkları birlikte ele alarak ortaya koydukları ışığında, 1966 Paşabahçe Grevi'nin DİSK'in doğuşunda doğrudan doğruya belirleyici değil etkileyici faktörlerden biri olduğu görülmektedir. Türk-İş içerisinde çeşitli sebeplerle zaten var olan, fiilen yaşanan ayrışmalar bu grevle birlikte sadece biraz daha görünür hale gelmiştir. Bu anlamda olgusal gelişmeler de göz önüne alındığında 1966

Grevden 6 ay önce kurulmuş Kristal-İş Sendikası'nın deneyimden yoksun genç yöneticileri, grevi başlangıçtan itibaren hem Türk-İş'in hem de deneyimli sendikacıların desteklerine başvurarak sürdürür. Bu noktada Türk-İş'in Paşabahçe grevi sırasındaki tutumu önemlidir. Türk-İş grev öncesinde ve grevin başlangıcında grevi destekler. Hatta grev sürerken 10 Şubat 1966 günü İstanbul Valisi Vefa Poyraz'ın arabuluculuğunda bir araya gelen tarafların masadan anlaşamayarak kalkmasının ardından Mart ayının başlarında cam işverenleri, Kristal-İş yöneticileriyle aralarında yaşanan sorunlar nedeniyle grev görüşmesini Türk-İş ile yapmak istediklerini dile getirirler; bunun üzerine toplu iş sözleşmesi için yetki isteyen Türk-İş yöneticilerine, Kristal-İş iki ayrı tarihte yetkiyi devreder. Dayanışma ağlarıyla fabrika ve semtin sınırlarını aşan grev, başladıktan 47 gün sonra, 20 Mart 1966 tarihinde Türk-İş yönetiminin bu yetkiye dayanarak işverenle imzaladığı protokolle bitirilmek istenir. Ancak protokolün hem sendika hem de işçiler tarafından kabul edilemeyecek hükümler içermesi büyük tepkilere yol açar. İçinde sendika başkanı da olmak üzere işten çıkarılan işçilerin geri dönmek için af dilemesini şart koşan 5. maddesi protokolün kabul edilemez niteliğini göstermesi açısından önemlidir.¹⁵ Protokolü açıklamak için fabrika önüne gelen Türk-İş yöneticilerine tepki gösteren ve greve devam edeceklerini ifade eden işçilerle aynı tutumda olan Kristal-İş ve bu tutumu destekleyen sendikalar ile grev devam eder. Türk-İş'in grevden desteğini çekişi de, ciddi sorun ve tartışmalara sebep olan Türk-İş'in bu tutum ve/veya tutarsızlığı da bugüne denk düşer (Çelik ve Aydın, 2008: 116-126).

Bugünden itibaren greve olan desteğini sonlandıran Türk-İş, grevin bitirilmesi ve bağlı sendikalarca desteklenmemesi talebini adeta bir dayatmaya dönüştürür. Buna karşın grevin haklı ve meşru olduğu ve protokolde yer alan koşullarla bitirilmesinin kabul edilemeyeceğini düşünen Türk-İş üyesi 12 sendika, yayınladıkları deklarasyonla grevi desteklediklerini duyururlar ve bir dayanışma komitesi oluştururlar. Türk-İş içinde bu vesileyle iyice belirginleşen çatlak, söz konusu sendikaların, önce Türk-İş Onur Kurulu'na verilmesi, ardından çeşitli cezalar almaları ile gittikçe derinleşecektir (Çelik ve Aydın, 2008: 130-138).

Paşabahçe grevi ve ona bağlı yaşanan geçici ihraçlar, adeta bardağı taşıran son damla işlevi görmüş ve DİSK'in kuruluşuna giden süreci etkilemiş ve hızlandırmıştır (Çelik ve Aydın, 2008: 166-170).

¹⁵Protokol metnini incelemek için bkz: (Çelik ve Aydın, 2008: 120-121).

Grev, Şişecam yönetiminin ve işveren çevrelerinin, örgütlerinin sürdürdüğü yoğun girişimler sonucu 19 Nisan 1966 günü Demirel hükümeti tarafından “*memleket sağlığını bozucu nitelikte*” bulunarak bir ay süreyle ertelenir. Kristal-İş ve grevci işçilerin yoğun tepkisiyle karşılanan, grev hakkında yoksun bir sendikanın bir işlevi olamayacağı düşüncesinden hareketle sendika anahtarının Başbakan Demirel’e verilmesi gibi sembolik bir eylemle protesto edilen bu erteleme kararının Resmi Gazete’de yayınlanmasından 5 gün sonra 26 Nisan 1966 günü grev sona erer. Toplu sözleşme ise, mevzuata uygun olarak, Yüksek Hakem Kurulu tarafından bağitlanır (Çelik ve Aydın, 2008: 143-155).

Paşabahçe fabrikası ve havzası 1966’dan fabrikanın kapandığı tarihe kadar, 36 yıl içinde beş grev¹⁶ ve iki büyük direniş yaşar (Çelik ve Aydın, 2008: 177). Grevlerin oluşum ve gelişim dinamiklerini inceleyen uluslararası endüstri ilişkileri literatüründe grev eğilimi ile işçinin toplumdaki yeri arasında kurulan bağa, “*toplumsal bütünleşme*” kuramını geliştirerek katkıda bulunmuş olan Kerr ve Siegel’in yaklaşımları ise bu noktada çalışmamız açısından önem taşır. Yazarlar, ilki görece homojen topluluklarda yaşayan, yüksek düzeyde bütünleşmiş, işyerleri toplumdaki uzak, işleri ağır işçiliklerden oluşan tecrit edilmiş kitle ve ikincisi toplumsal yaşamın daha içinde, ağırlıklı bireysel tutumlar geliştiren bütünleşmiş işçiler olmak üzere iki tip işçi grubu tespit ederler. Birinci grubun grev eğilimi yüksek ikincisinininki ise düşüktür. Bu fazla basitleştirilmiş modelin geçerliliğini sorgulayan önemli eleştiriler olsa da, grev eğilimlerinin sektörelliğini dikkate alan bu yaklaşımın getirdiği katkılara vurgu yapıldığı belirtilmelidir (Makal, 1987: 80-90).

¹⁶Paşabahçe fabrikasında 18 kez bağitlanan toplu iş sözleşmelerinde yaşanan uyuşmazlıklar 5 kez greve yol açar. Çalışmada da yer verdiğimiz 1966 grevi ertelenir, 1971 grevi ise 12 Mart dönemine denk gelir ve bu grev sırasında grev gözcüsü Kadir Peker grevi kırmak isteyen bir kamyoncu tarafından ezilerek öldürülür. 1980 grevi ise 12 Eylül askeri darbesinin ardından diğer bütün grevler gibi yasaklanır. Son iki grev ise (1991 ve 1995) işverenle varılan anlaşma neticesinde sona erer. Şişecam bünyesinde yer alan diğer cam fabrikaları ile birlikte yürütülen bu grevlerin, katılan işçi sayısı ve cam sektörünün Türkiye ekonomisi içinde sahip olduğu özel konum sebebiyle Türkiye’nin sosyal tarih kayıtlarına önemli grevler olarak geçtiğinin altını çizen Çelik ve Aydın beş kez ve çoğu uzun sayılabilecek süreleri kapsayan bu grevlerin, cam işçileri arasında grev eğiliminin yüksek oluşunun bir göstergesi olarak yorumlarlar. Cam işçilerinin grev eğiliminin yüksek olmasında 1966 grevi deneyiminin ve bu grevin yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen kazanımlarla sonuçlanmasının yeri ise teslim edilenler arasındadır. Ayrıca sektörde yaşanan grevler ve bu grevler sonucu elde edilen kazanımlarda sektörün izabe teknolojisine (yüksek fırın) dayalı olmasının ve iç piyasanın yüksek gümrüklerle korunması nedeniyle cam ürünlerinin fiyat baskısı yaşamamasının payı da vurgulanmaktadır (Çelik ve Aydın, 2008: 177-178).

Daha önce Türkiye işçi hareketi tarihine mekânsal dinamikler temelinde çizilen, iki farklı işçi havzası tipolojisi içerisinde Paşabahçe'nin en belirgin örneklerinden birini temsil etmesine yol açan özellikleri, Koçak'ın Şişecam işçilerinin durumunun “*tecrit edilmiş kitle*” kavramında ifade edilenlerle taşıdığı benzerliklere işaret etmesine sebep olur. Bu bağlamda Paşabahçe'nin coğrafi konumu sebebiyle kentten görece yalıtılmış uzak bir bölgede yer alışı, genellikle hemşehri gruplarının yoğunlaştığı gecekondu mahallelerinden oluşan, yoğun akrabalık ve komşuluk bağlarıyla örülü bir sosyal dokuya sahip, geniş kapsamda bir meslek ve/veya işyeri ortaklığı ve iş deneyimlerinin benzerliği nedeniyle görece homojen bir topluluk oluşturması gibi özellikleri Şişecam işçilerinin durumunun “*tecrit edilmiş kitle*” kavramı içinde değerlendirilmesine dayanak oluşturur. Grev süresince gerçekleştirilen eylemler de adeta bu “*tecrit edilmişliğin*” bilincinde olunduğuna dair birer işarettir (Koçak, 2014: 313-314).

Bu eylemlerden ilki grevin 27. gününde kiralanan vapurlar ile 2499 grevci işçinin aileleriyle birlikte Şişecam'ın Karaköy'de bulunan genel merkezine gelip yaptıkları eylem sonrasında Tophane, Fındıklı, Kabataş, Dolmabahçe ve Gümüşsuyu istikametini takiben Taksim'e yapılan sessiz yürüyüş ile gerçekleşir. Grevci işçilerin ikinci kez boğazı aşması ise grevden önceki çalışmalarının karşılığı olan ücret alacakları talebiyle doğrudan Şişecam Genel Müdürlüğü'nedir. Grevcilerin üzerlerindeki grev gözcüsü önlükleriyle Paşabahçe'den çeşitli kent bölgelerine gidip sorunlarını anlatan ve dayanışma talebi içeren o unutulmaz bildiri İstanbul halkına dağıttıkları gün ise grevin 80. gününe denk düşer (Çelik ve Aydın, 2008: 99-108). Kamuoyunda oldukça yankı uyandıran bu bildiri Şişecam işçilerinin tecrit edilmişliklerinin ifadesi niteliğinde olup çalışmamız açısından oldukça önemlidir.

Bildiri “*Biz işçiyiz. Paşabahçe’de bir fabrika Şişe ve Cam yapar, orada çalışırız. Beyoğlu’nda süslü bir mağazası var. Tabaklar, bardaklar görürsünüz de iftihar edersiniz. İşte onları yaparız biz. 1800 derece hararetin altında çalışırız.*” (Aktaran, Çelik ve Aydın, 2008: 108) şeklinde başlar. Böylesi bir giriş bile cam işçilerinin toplumdan koparılmışlıklarına dair dikkate değer bir bakış açısı sunar. Bu açıdan gerek bildirinin tamamına hakim olan üslup, gerek bildiride yer verilen sorunlar ve talep edilen dayanışma göz önüne alındığında bildirinin, cam işçilerinin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve kültürel yalnızlıkla ne denli “kavruk”

olduklarının güçlü bir ifadesi ve/veya göstergesi niteliğinde olduğu söylenebilir. Panaptikon “*Kent bastırmanın mekânıdır*” der. Ve eğer kent bastırmanın mekânıysa ve bastırılanlar öylece yitip gitmiyorsa, Şişecam işçilerinin kent merkezlerinde gerçekleştirdikleri tüm eylemler bu yitip gitmeyişi bir örneğidir; gözlerden uzak kalanların “ben buradayım!” deyişidir.

Petrol-İş Sendikası’nın greve destek olmak adına düzenlediği erzak dayanışması ise tam da bu anlamda önem kazanır. Çünkü bu erzak dayanışması Eminönü’nde kamyonlara yüklenen erzakların Kabataş-Üsküdar-Paşabahçe istikametinde, araçların üzerine asılı pankartlar ve ses aracından yapılan anonslar eşliğinde gözlerden uzak yaşanan grevi kentin caddelerine taşıyan bir konvoy şeklinde gerçekleşir (Çelik ve Aydın, 2008: 77).

Paşabahçe grevi sırasında Petrol-İş Sendikası ve Genel Başkanı Ziya Hepbir, Kristal-İş ile birlikte neredeyse özdeş bir rol üstlenmiştir. Petrol-İş Sendikası grevde, aynı ve nakdi yardım aktarmanın, avukat, eğitimci gibi teknik personelini grevde görevlendirmenin yanında grevci işçiler adına açıklama yapma, hatta bazen işçilerin ödenmeyen alacakları meselesinde olduğu gibi işverenle görüşme yapma da dahil olmak üzere grevin bizzat yürütücüsü ve sözcüsü olarak rol üstlenmiştir. Örneğine pek rastlanamayacak bu inisiyatifin sebebi sorulduğunda Genel Başkan Hepbir’in kurduğu ilk cümleler “*Benim sendikam 1950 senesinde Beykoz’da kuruldu. Ben herşeyden evvel bu bölgenin çocuğuyum. Buradaki insanların çoğuyla tanışırım, grevle ilgim biraz da buradan kaynaklandı.*” olur (Çelik ve Aydın, 2008: 86, 172, 183). Bellek kavramını “*anıların toplumsallaşmış üretimi*” kuramsallaştırmasıyla sosyolojik bir düzleme yerleştiren Halbwachs, hatırlamanın bireysel biçimde gerçekleşiyor olmasına rağmen hatırlanan şeyin ve hatta onun hatırlanış biçiminin bireyin içinde bulunduğu sınıfın/grubun belirlediğini, bireyin geçmişte yaşananları hatırlamasının ise ancak ait olunan sınıfın/grubun güncel toplumsal çerçevelerinden (zaman, uzam ve dil) hareketle, geçmişi ve geleceğini yeniden yorumlaması, biçimlendirmesi ve kurması şeklinde gerçekleştiğini ileri sürerken bundan bahsediyor olmalıdır. Hepbir, hatırlaması için gerekli kodları ait olduğu sınıfın uzam ve zamanını birbirine eklemleyerek dilsel imgesel bir yol ile aktarırken aynı zamanda ancak karşıt sınıfın baskısıyla, kolektif bir bilinç ve yoğun bir temsil sonucu oluşan örgütlülüğü ifade etmekte dolayısıyla Halbwachs’ın işçi sınıfı belleğinin ihtiyaç

listesini de tamamlamaktadır. Bu bağlamda, Petrol-İş'in Paşabahçe grevi sırasında üstlendiği rolün nedenlerine dair Hepbir'in söylemleri¹⁷, Beykoz işçi havzası içinde muhafaza edilen bir çok olay, kişi, kavram ve olguyu yaşayan bir bellek vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktarmakla kalmayıp, ait olunan sınıfın bütüncül biçimde devam ettirilmesine ilişkin olanaklar sunarken mücadele direniş gibi kavramların neden birleştirici gücü olduğu kavrayışına ilişkin önemli bir örnek işlevi de görmektedir.

1963 yılında yürürlüğe giren 275 sayılı kanunla grevin yasal hale gelmesinin ardından yoğun bir grev eğiliminin gözlemlendiği bir dönemde gerçekleşen Paşabahçe 66 Grevi ve Kristal-İş Sendikası bu grev dalgasının içinde gelişir. Aynı zamanda bu grevi, 1963'te Kavel Grevi ile başlayıp Bereç, Kozlu gibi grev ve eylemlerle devam eden zincirin bir halkası olarak da görmek mümkündür. Dolayısıyla Paşabahçe 66 Grevi, Türkiye işçi hareketinin gelişme ve öğrenme evresinde gerçekleşen özel deneyimlerden biridir. Her ne kadar Şişecam işçileri bu grevden maddi olarak sınırlı kazanımlar elde etse de sınıf olarak büyük bir kazanım sağlar: Greviden sonra Paşabahçe'de hiçbir şey eskisi gibi olmaz; öyle ki grev ve direniş artık semt yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelir (Koçak, 2014: 314-315). Paşabahçe-Beykoz havzasında gerçekleşen 1966 Grevi deneyiminin gerek kolektif belleğin üç temel çerçevesini oluşturan uzam, zaman ve dile aktarılarak havzada gerçekleşecek sonraki grev ve direnişlere etkileri gerek temelleri Paşabahçe'de atılan bir "sendikal

¹⁷ "... 1957 yılında cam fabrikasının asgari ücreti tespit edilirken Hasan Türkay, Lütfü Ak geldi, ben o sıralarda Bursa'da hastanede yatıyordum. Benden rica ettiler. Komisyona işçi temsilcisi olarak katıl diye. O zaman Şahap Kocatopçu ile sıkı bir pazarlık yaptık. O dönem için olumlu sayılacak bir ücret belirledik."

Biz Petrol-İş olarak Türkiye'nin en iyi sözleşmelerini yapıyor ve kitapçık olarak basıp işçilere dağıtıyorduk. Kundura'da, Cam'da, Tekel'de çalışan aynı mahallenin çocukları akşamlar kahvede evde ya da başka bir yerde buluşuyorlardı. Cam-İş sözleşmesini berbat buluyorlardı. Daha sonra cam grevinin komitesinde başkanlık yapmamda iyi sözleşmeler imzalamış olmam nedeniyle güven duyulmasının payı olmuştur."

"Greve çıkacakları zaman Kristal-İş İcra Kurulu, Şişmanoğlu, Manavoğlu ve Yusuf Topçu bana geldiler destek istediler. 'Bir şartla' dedim. Nedir diye sordular. 'Bütün fabrika greve çıkarsa desteklerim' dedim. Bir toplantı yapın dedim, eğer orada yüzde yüz ittifak çıkarsa ben bu kavgayı sizinle beraber her yerde, mahkemede de Türk-İş'te de veririm dedim. İspirto fabrikasında toplantı yaptılar. Girdim toplantıda konuştum, destek vaat ettim. Ertesi gün grev başladı. Fabrikanın önüne gittim, fabrikanın önünde grevcilere seslendim."

"Grev başlar başlamaz tam teçhizatlı eğitim arabamızı grevcilerin emrine verdik. Örgütlenme dairesinden deneyimli arkadaşlarımızı görevlendirdik. Grev sonuna kadar bölgede grev yaptılar." (Aktaran, Çelik ve Aydın, 2008: 87).

geleneğin” cam sektöründe bıraktığı izlerle bu grev, Türkiye işçi hareketinin bütünlüğünü sağlayan önemli bir parçasıdır.

2.6.2. Gelenek Devam Ediyor: Paşabahçe 1991 Direnişi

1980’lerin ikinci yarısı Türkiye işçi hareketinin yeniden toparlanma ve mücadele yıllarıdır. 12 Eylül’de oluşturulan yeni sendikal rejimin sınırları, gerçekleştirilen grevler, eylemler, mitingler ve sözleşmeler ile zorlanmaktadır. 12 Eylül’ün etkilerini aşarak seksenlerin ortalarından itibaren ortaya çıkan ilk grevler başta olmak üzere 1989 kamu sözleşme sürecinde yaşanan Bahar Eylemleri, 1990 sonlarında Zonguldak’taki Büyük Madenci Yürüyüşü, 3 Ocak 1991’de yapılan Genel Grev, yıllar sonra ilk kez 1 Mayıs için yapılan kitlesel gösteriler ile zirveye ulaşan büyük bir işçi hareketi dalgası 1987’den itibaren yükselmeye başlamıştır. Bu doğrultuda o güne kadarki ülke tarihinde, katılan işçi sayısı ve kaybolan işgünü sayıları açısından grevlerin en yoğun gerçekleştiği yıllar 1990 ve 1991’dir. Ve fakat 1991 aynı zamanda ülke tarihinde en çok sayıda işçiyi kapsayan grev ertelemelerinin yaşandığı yıldır da. Dolayısıyla söz konusu yükselen işçi hareketi dalgasının yarattığı özgüven ve sağlanan kazanımlar karşısında sermayenin de atağa geçtiği söylenebilir. Büyük sermaye grupları uzun bir aradan sonra toplu sözleşmeler aracılığıyla sağlanan görece ücret artışlarının bedeli ve bir sendikasızlaştırma aracı olarak etkili bir tensikat dalgasını başlatır ve 1990-1991 yıllarında işten çıkartmalar görülmedik boyutlarda yüzbinlere ulaşır. 1985-1989 yılları arasında yüzde 16.2’lik bir orana denk düşen 2622 işçiyi bünyesine katarak genişletilen şirket istihdamına rağmen, 1989-1991 yılları arasında yüzde 23 oranında, 4374 işçiyi etkileyen bir istihdam daralması yaşanan ve böylece dört yılda istihdam ettiğinin iki katını iki yıl içinde işten çıkartan Şişecam Grubu ise yaygınlaşan işten çıkartma hamlesinin etkili bir uygulayıcısıdır. Bu konjonktürde sermaye sınıfının genel sınıf tutumuna paralel olarak, genel bir iş daralmasına girişen Şişecam karşısında en büyük direnç ise Paşabahçe’de gerçekleşir (Koçak, 2014: 375, 395-396).

Bu noktada Paşabahçe 1991 Direnişi, adeta 39 gün süren grevin rövanşı gibi, 1991 toplu sözleşmesinin imzalanmasının hemen ardından kısa süre içerisinde sayısı 1500’ü bulan ve ilerleyen haftalarda 2500’e kadar ulaşan toplu işten çıkartmalara girişen Şişecam Grubu’nun, Paşabahçe fabrikasında 584 işçinin işine son verdiği 25 Temmuz 1991’de başlar. İşten çıkartılmaların duyulduğu günün akşamı fabrikadaki

tüm işçilerin katılımıyla şalter indirilerek başlayan direniş, Kristal-İş Sendikası Şube Başkanının “*ya hep beraber ya hiçbirimiz*” sözleriyle dile getirdiği tavır çerçevesinde, hem fabrikanın işçileri hem de Paşabahçe semtinin sakinlerinde güçlü bir karşılık bularak 21 gün sürer. Öyle ki işçilerin direnişin ilk gününden itibaren iş bırakma ve fabrika bahçesinde barakalarla oluşturdukları fiili yerleşim alanında kesintisiz kalma eylemi, direnişin sürdüğü 21 gün boyunca gerçekleşen gösteriler ve çevre işyerleri ve semtlerinden gelen toplulukların gösterdiği dayanışma ile canlı bir odak noktasına dönüşür (Koçak, 2014: 387-388).

İşten çıkartmaların teknoloji ve verimlilikle ilişkilendirilen gerekçelerine en başından beri inanmayan işçi tarafının; gönüllüler, emekliliği gelenler ve askere gidecek olanlardan oluşan bir grubun çıkartılmasından sonra, üç yerine dört vardiya çalışmayı kabul ederek, böylece çalışanların ikişer saatinden feragat ederek, sorunu çözmeye yönelik getirdiği öneri, şirket genel müdürü tarafından yaşadıkları zararları karşılamadığı için önce kabul edilmez. Ancak 21 gün boyunca kesintisiz ve giderek artan dayanışma eylemleriyle güçlenen, siyasi partiler, sendikalar, yerel yönetimlerce desteklenen ve basında geniş yer alan direniş, sendikanın getirdiği teklifin işveren tarafından kabul edilmesiyle başarıyla sonuçlanır. Sendika genel başkanı İbrahim Eren’in 14 Ağustos akşamı işverenle varılan anlaşmayı açıklamasıyla birlikte Paşabahçe’de büyük mutluluk yaşanır (Koçak, 2014: 389-390).

91 Direnişi’nin, 1966 Grevi ile birçok açıdan benzerlik göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Gerek sadece bir şirketle sendikayı değil iki sınıfı karşı karşıya getiren toplumsal bir vakaya dönüşmesi, gerek taraflar arasında bildiriler, gazete ilanları, yayınlar ve basın beyanatları kullanılarak yaşanan propaganda savaşı, gerek işverenin ilk günden itibaren “kanunsuz grev” olarak nitelediği eyleme polis tarafından müdahale edilmesi talebi ve sendikayı bu kanunsuz grevin örgütleyicisi olmakla suçlaması bu benzerliklerdendir (Koçak, 2014: 388-390). Ve elbette 1966 grevinde olduğu gibi 1991 direnişinin de muhitin eylemi haline dönüşü.

Direniş boyunca Paşabahçe ve Beykoz havzası, örneğine ender rastlanan kitlesellikte ve güçte dayanışma örneklerine sahne olur. 1966’da dolmuşların camlarına asılan grevi destekleyen yazılar, 1991’de neredeyse tüm esnafın camlarına asılır ve hatta Paşabahçe esnafı direnişi desteklemek için kepenk kapatarak (Çelik ve Aydın, 2008: 177), işçilere gıda yardımı yaparak sunduğu maddi ve manevi desteği

genişletir. Bölgedeki neredeyse tüm siyasi partilerin yerel örgütleri direnişi açık bir şekilde desteklediklerini ilan ederler ama yine de en sistemli, kesintisiz ve etkili dayanışmanın çevre mahallelerden fabrikaya her gün, her akşam yapılan yürüyüşler olduğu söylenebilir. Semtteki sol politik grupların, yöre ve hemşehri derneklerinin de önemli katkılarıyla örgütlenen bu yürüyüşler, direnişçilerin aileleri, akrabaları, komşuları, hemşehrileri ve çevredeki diğer fabrikalardaki destekçi işçilerin biraraya gelmesiyle binlerce kişiden oluşan kortejlerin hergün fabrikayı çevreleyen tepelerden aşağı doğru slogan ve şarkılarla inmesi şeklinde gerçekleşmekte ve direnişi bir işyeri eylemi olmanın çok ötesinde bir halk hareketine, semt, havza direnişine dönüştürmektedir. Öte yandan direnişin 20. gününde sendika tarafından düzenlenen ve işçi yakınları ve semt halkının vapurlara binip boğazın karşı kıyısına Beşiktaş'a geçerek, buradan Balmumcu'da bulunan Şişecam merkezine kadar yaptıkları yürüyüş ise adeta 1966 Grevi'nde yaşananların tekrarı gibidir (Koçak, 2014: 388-390).

Tam da bu noktada Halbwachs'ın açtığı yolda yürürken, Assman'ın, sınıfı/grubu birbirine bağlayan ana damarı oluşturan "ortak deneyimin", beklenti ve eylem mekânlarından bir "sembolik anlam dünyası" yarattığı, birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkanı sağlayarak insanları birbirine bağladığı yönündeki ifadeleri, Paşabahçe-Beykoz havzasında gerçekleşen 1966 Grevi deneyiminin 1991 direnişine etkilerinde karşılık bulur. 1991 direnişinde örneğine ender rastlanan kitlelilik ve güçte, 1966 Grevi'ne kıyasla da genişleyen maddi ve manevi dayanışma desteği 1966 Grevi deneyiminin, kolektif belleğin üç temel çerçevesini oluşturan uzam, zaman ve dile aktarılarak Paşabahçe-Beykoz havzasında kazandığı sürekliliğin, bütünleşen dün ve bugünün bir göstergesidir.

Öte yandan yüzlerce cam işçisinin işten çıkartıldığı diğer fabrikalarda protestolar gelişse de Paşabahçe'dekine benzer bir direniş yaşanmamasını 1991 direnişi boyunca yaptığı açıklamalarda sık sık dile getiren genel müdür Adnan Çağlayan'ın "*Anadolu Cam'da 600 kişi çıkarttık, hiçbir olay olmadı. Beykoz'da niye oluyor*" sorusuna verdiği yanıt Paşabahçe'deki sosyal dokuyla ilgili doğru tespitler¹⁸

¹⁸Paşabahçe işçilerinin profilleriyle ilgili detaylı bilgi için şu kaynaklara başvurulabilir: Kristal İş Sendikası'nın 1990 ve 1992 yıllarında üye eğilimlerini anlamak ve bir üye profili oluşturmak için yaptırdığı anket sonuçlarını içeren "*Cam İşçisi Temmuz 1990 Anket Sonuçları*" Kristal-İş Yayını, 1991 ve "*Cam İşçisi Araştırması-2*" Kristal-İş Yayını, 1992. Ayrıca Erhan Acar ve Murat Güvenç'in 1980'li yılların sonlarında ikisi Şişecam'a bağlı, diğer üçü Eyüp ve Çerkezköy'de kurulu halı ve dokuma fabrikaları olmak üzere beş fabrika ve çevresinde yürüttükleri araştırmanın

içermesi açısından oldukça önemlidir: “*Burası Paşabahçe’yle kaynaşmış. Esnaf keyfinden kepenk kapatmıyor... Esnafın yüzde99’unun ya oğlu ya kızı ya gelini bizde işçi. Sendikanın kalesi. Sendika kenara çekilsin işçi işbaşı yapar.*” Paşabahçe işçilerinin sendikal bağlılıklarının diğer fabrikalara göre hayli yüksek oluşu ve mekânda yoğunlaşan dayanışmacı örüntüler adeta güçlü bir işçi direnişinin kimyasal bileşimi için gerekli tüm elementleri biraraya getirirken genel müdürün, “sendika kenara çekilsin” ifadesiyle dile getirdiği yaklaşım daha da dikkat çekici hale gelmektedir. Çünkü sendikanın 1960’lardan beri hiç aradan çekilmemesi, Paşabahçelilerin sınıfsal sezgilerinin, mekânda oluşmuş sınıfsal dayanışma örüntülerinin ve biriken deneyimin doğal bir sonucu olup, sendikayı dışsal değil içsel bir dinamik yapmaktadır. Dolayısıyla genel müdür Adnan Çağlayan’ın “sendika kenara çekilsin” ifadesi bir temenni ya da varsayım olmaktan ziyade, Şişecam’ın öteden beri izlediği stratejinin açıkça ifade edilmesinden başka bir şey değildir (Koçak, 2014: 396).

Çok genç yaşta, çoğu için ilk işyerleri olan Paşabahçe’de mesleğe giren, mesleki eğitim süreçlerinin birikimi ile işlerini sahiplenen, sendikal katılımı yüksek, ücretten önce iş güvencesi ve çalışma koşulları gibi sorunlara odaklanan, mekânda yoğunlaşmış ilişki ağları içinde gündelik yaşamını sürdüren Paşabahçe işçisinin, ne şirketle bütünleştirici hegemonik politikalara ne de işten çıkartma tehdidi içeren despotik politikalara rıza göstermesi kolay değildir. Dolayısıyla sonraki gelişmelerin daha açık göstereceği gibi, Paşabahçe artık Şişecam için bir “sorun alanı”, bir tür çıban başı olarak görülmektedir ve fabrikanın tasfiye edilme sürecine girilmiştir. Üstelik bu tasfiye hareketi genel olarak Türkiye işçi hareketinin yaşayacağı zayıflama sürecine paralel olarak işleyecektir. Bu sebeple uygun koşulların bir araya gelmesiyle yaratılan ve büyük ölçüde başarıya ulaşan 1991 direnişinin, sonraki gelişmeler de göz önüne alınarak, kurulmuş geçici bir set işlevi gördüğü söylenmelidir (Koçak, 2014: 397-398).

sonuçlarını içeren karşılaştırmalı bir çalışma olarak “*A Study On The Housing Conditions Of Industrial Labor*”. İlhan Tekeli vd., Development Of Istanbul Metropolitan Area and Low içinde (210-235), TSSA, İstanbul, 1992.

2.6.3. Bir Devrin Sonu: Paşabahçe 2002 Direnişi ve Kapanış Sonrası Paşabahçe’de Süren Mücadele

Şişecam 70’li, 80’li yıllar boyunca Avrupa pazarlarından gelen büyük talebi karşılamak adına el imalatı servisinde tam kapasiteyle üretimi sürdürürken, Sinop’ta ikinci bir tesis daha kurmuş ve bu yıllar boyunca işlemiştir. Bu doğrultuda Paşabahçe’de 80’lerle birlikte istihdam giderek artar ve 1987’de tarihin en yüksek seviyesine ulaşır. Aynı zamanda büyük miktarda üretilen mamüllerin dekorlanması için fabrika dışında, Paşabahçe çevresinde çok sayıda atölye de kurulur. Talepteki genişleme böylece hem fabrika içine hem çevresine istihdam genişlemesi olarak yansır. 89’dan itibaren toplu sözleşmelerle sağlanan kazanımlar ise işçilerin büyüyen bu pastadaki paylarını görece olarak artırabilmelerini sağlar. Böylece 12 Eylül’ün yarattığı gerilemenin ardından cam işçileri ve Paşabahçe, bir rahatlama dönemine girmiş gibi görünse de 90’larla birlikte yurtdışı talebinin daralması ve ücretlerin görece yükselişi karşısında şirketin giderek sertleşen tepkiler vermeye ve ortaya çıkan maliyeti hızla işçilere yüklemeye başlamasıyla bu kısa süreli rahatlama dönemi son bulur. Öyle ki kurum olarak hemen her fırsatta kamusal niteliğini öne çıkaran Şişecam’ın genel müdürü artık *“Paşabahçe aş evi değil”, “Sabancı neyse ben de aynısıyım, zararını bütçeden karşılayan kamu kuruluşu değiliz”* gibi ifadeler kullanmakta herhangi bir beis görmez (Koçak, 2014: 398).

Şişecam’ın 1990 ortasından itibaren dünyadaki genel eğilimlere paralel olarak geliştirdiği esnekleştirici-daraltıcı politikalar karşısında sendika durumu kabullenen ama bunun içinde konumunu korumayı tercih eden bir yol bulmaya çalışırken Şişecam 2000’li yıllara daha da uzlaşmaz politikalarla girer. Bunlardan ilki 2001 yılı 18. Dönem Cam Grup Sözleşmesi görüşmelerinde yaşananlarda vuku bulur. Taraflar arasındaki parasal konuların yanı sıra, taşeron, fazla çalışma, hafta tatili gibi bir dizi konuda uzlaşma sağlanamaması üzerine şirkete bağlı fabrikalarda greve çıkılır. 16 gün süren grev daha önce 1966 grevinde yaşananların tekrarını sahneler; grev işverenin yoğun lobi faaliyetleri sonucu Bakanlar Kurulu kararı ile ve *“milli güvenliği bozucu nitelikte”* görüldüğü için ertelenir ve sendikanın Danıştay’a yaptığı başvurunun da reddedilmesiyle *“zorunlu olarak”* sözleşme imzalanır. 2002 yılında ise Şişecam işvereni Kristal-İş’in işkolundaki yetkisine itiraz ederek uzun bir hukuksal süreç başlatır ve 19. Dönem Sözleşme görüşmeleri hayli geç bir tarihte başlamak zorunda kalır. Hukuki sürecin yerel mahkeme ve Yargıtay’daki davalarla

devam ettiği sırada işveren işyerlerindeki temsilcilikleri kapatarak işyerinde sendikal faaliyetleri yasaklar. Şişecam'ın daha önce “sendika kenara çekilsin” ifadesinde açığa çıkan ve öteden beri izlediği bu stratejisinin, Paşabahçe fabrikasının kapatılmasına karşı gelişen direniş sırasında yaşama geçirilmeye başlanmasının oldukça dikkat çekici olduğu söylenmelidir. 22 Temmuz 2002’de başlayan direniş takiben 29 Temmuz 2002’de gerçekleşen işkolu yetki itirazı Kristal-İş raporunda “cam işçilerini sendikasızlaştırma girişimi” tespiti ile yer alır (Koçak, 2014: 401-403).

Dönem içinde Paşabahçe fabrikası açısından önemli bir diğer gelişme ise el imalatı bölümünün 31 Ağustos 1994’te 547 işçinin işten ayrılması sonrası, şirket bünyesine katılan Denizli fabrikasına taşınmasıdır. Böylece zanaat temelli üretim fabrikadan kopartılmış, işyerinin teknik ve sosyal dokusu derin bir değişime uğratılmış olur. Öte yandan 1984’te Kırklareli, 1994’te Denizli, 1996’da Mersin, 1999’da Eskişehir fabrikalarının ileri teknoloji ve kapasitelerle donatılarak üretime başlaması, kalkınma planları kaynaklığında daha önce değinilen Türkiye sanayinin mekânsal dağılımı konusunda yaşanmakta olan gelişmelerin Şişecam’daki yansıması ve/veya bu gelişmelere Şişecam’ın “katkısıdır”. Cam eşya üretiminin coğrafyasında yaşanan bu değişimler ise Paşabahçe fabrikasının yerini giderek daraltır. Sendika tüm bu gelişmeler karşısında Paşabahçe fabrikasının üretimini sürdürmesi için bir dizi taviz verse, işçiler ücretleri konusunda fedakarlıkta bulunsa (2001’deki grup toplu iş sözleşmesinde diğer fabrikalardan ayrı olarak Paşabahçe fabrikası işçilerine zam yapılmaz) dahi Paşabahçe fabrikasını uzun bir süre önce gözden çıkardığı anlaşılan Şişecam 2001 bahar aylarında harekete geçer. İlk olarak bir fırını kapatarak işçileri dönüşümlü yıllık izine göndermeye başlar, ardından bu fırına bağlı bir makineyi başka bir fabrikaya aktarma kararı alır. Makinenin fabrikadan çıkışına engel olmak isteyen işçiler, ailelerinin de katılımıyla fabrika önünde bekleme eylemi yaparlar. Asıl hamle ise Şişecam’ın 22 Temmuz 2002’de yaptığı bir açıklama¹⁹ ile fabrikada

¹⁹Şişecam’ın açıkladığı kapatma gerekçeleri içinde öne çıkan noktalar şöyledir: “*Beykoz Fabrikasının yaşadığı sorunlar, uluslararası pazarda... rekabetin verimlilik üzerinde geliştiği iş ortamının dayatmasının sonucudur. Fabrika kent içinde kalmıştır... Eski ve dağınık yerleşmesinin yarattığı lojistik maliyet yüksektir... Ölçek ekonomisine uymayan küçük fırınlar maliyet artırıcı etki yapmaktadır. Bölge teşviklere kapalı olduğu için yatırım yaparak geliştirme imkanları sınırlanmıştır. Bir türlü çözüm üretilemeyen işgücü fazlası da kuruluşun birikim gücünü zayıflatan önemli etkenler arasında yer almıştır. Bütün bu yapısal özellikler nedeniyle Beykoz Fabrikasının kişi başına verimliliği diğer fabrikalardan çok düşüktür.*” (Aktaran Koçak, 2014: 404)

üretimi durdurduğunu ve 870 işçiyi toplu olarak izine çıkardığını duyurması ile gelir. Bu fiilen fabrikanın kapatılması anlamına gelmektedir (Koçak, 2014: 403-404).

1991 direnişinde olduğu gibi bu kapatma kararı girişimi karşısında da işçilerin ve sendikanın tutumu net ve hızlıdır; işçiler ve aileleri işyerini terketmeme eylemi başlatırlar, sendika aynı gün bir bildiri yayımlar (Koçak, 2014: 405). Ancak 1991'in aksine bu kez işçiler üretim yapmak isterken işveren artık üretim istemez. Dolayısıyla işçilerin üretimden gelen güçlerinin bu kez herhangi bir etkisi yoktur (Çelik ve Aydın, 2008: 180). Yine önceki grev ve direnişlerde yaşananlara benzer biçimde işçi ve işveren arasında yoğun bir hukuk ve basın savaşı başlar. Şişecam, işçilerin eylemini yasadışı eylem ve bir işgal olarak nitelerken, sendika ise işverenin kanunsuz bir lokavt uygulamasına giriştiğini iddia eden açıklamalar yapmaktadır. 1991'deki direnişte olduğu gibi yine işçi aileleri, semt halkı, sendikalar ve siyasi oluşumlar direnişe destek verirler. Basında geniş şekilde yer bulan direniş, meclis gündemine de gelir. Polisin direnişçi işçilerin etrafında oluşturduğu sıkı ablukaya rağmen dayanışma ziyaretleri ise gece gündüz devam eder. Hem bu etkenler hem de direnişin geniş kesimleri kapsayan sosyal bileşiminin zenginliği sebebiyle İstanbul'un son işçi havzasının merkezi ve cumhuriyetin kuruluş döneminin son sembollerinden birisi olan Paşabahçe fabrikasının kapatılmasının, beklenenin üzerinde ilgi ve duyarlılık yarattığı söylenebilir. Ancak 18 gün süren direniş kapatma kararını değiştirmeye yetmez ve Paşabahçe Cam Fabrikası 6 Ağustos 2002 tarihi itibarıyla kapatılır. Sürecin başında işçilerin diğer fabrikalara nakli sözkonusu değilken direniş sonucunda işçilere tanınan bu olanağın direnişin en büyük kazanımı olduğu söylenebilir. İmzalanan protokol gereğince tazminatlarını alarak işten ayrılan işçiler ve Şişecam'ın diğer işyerlerine giden 573 işçi ile Paşabahçe fabrikasının ve işçilerinin 67 yıllık öyküsü trajik bir biçimde sona ermiş olur (Koçak, 2014: 405-409).

Polis ablukası altında, semt halkından, ailelerden, sendika ve siyasi çevrelerden küçümsenmeyecek derecede destek bularak 18 gün süren direnişin her şeye karşın bir öncekine göre daha zayıf kaldığı, Şişecam yönetiminin ise hayli kararlı olduğu söylenmelidir. Bunun nedenleri sorgulandığında öncelikle 91 Direnişi için olduğu gibi 2002 Direnişi'ni de Türkiye işçi sınıfı hareketinin konjonktürel durumundan bağımsız düşünmemek gerekir. Bu noktada ilgili kısımda ortaya

konulduğu üzere, 1987'den itibaren yükselmeye başlayan büyük bir işçi hareketi dalgasının 1991 yılında bir tepe noktası oluşturduğu hatırlatmasını yapıp, bu dalganın 1994 sonlarına kadar sürdüğünü ancak 90'ların ikinci yarısından itibaren belirgin bir düşüşün başladığını ifade ederek devam edilmelidir (Koçak, 2014: 408-410). Bu tarihten sonra sendikal harekete farklı ölçütlerle bakıldığında bu düşüş eğilimi şu verilerle açığa çıkar: Örneğin, 1991'de 1.4 milyon civarında olan TİS kapsamındaki işçi sayısı 2002'de 1 milyon seviyesine iner. 1995'e kadar olan dönem boyunca yıllık ortalama greve katılan işçi sayısı 60 bin civarında iken, bu sayı 1995-2000 yılları arasında 9 bin civarına geriler. 2002 sonrası yıllar ise düşüş eğiliminin kararlılık kazandığı yıllardır (Çelik, 2012: 107-131). Dolayısıyla 91 Direnişi'nin 2002 Direnişi'ne göre zayıf kalması her şeyden önce aradan geçen 11 yılda Türkiye sendikal hareketinde yaşanan zayıflamanın bir sonucudur.

Öte yandan sendikaların siyasi ve toplumsal yaşamda daralan yeri, sosyal demokrat partilerin ve sosyalist grupların etkinliklerinde gözlenen gerileme, 2001 yılında yaşanan büyük ekonomik kriz ve bununla bağlantılı olarak sürmekte olan siyasi bir kriz dönemi, fabrikada azalan işçi sayısı ile birlikte semtte fabrikadaki gelişmelerden doğrudan etkilenen kişi sayısında yaşanan azalma ve işçilerin üretimden gelen güçlerini direnişe yansıtamamaları gibi çevresel ve içsel faktörlerde yaşanan köklü değişimler de 2002 Direnişi'nin 1991 Direnişi'ne göre zayıf kalmasında etkili olmuştur (Koçak, 2014: 410-411).

Ayrıca Paşabahçe Fabrikası'nın kapatılmasının siyasal ve sendikal çevrelerde daha büyük bir planın parçası olarak değerlendirildiği de görülmektedir. Halkevleri'nin direniş sırasında dağıtılan bülteninde sahilde kurulan gece kulüplerinin, orman alanlarında inşa edilen villaların, kapatılmak istenen hastanelerin *"Beykoz'un emekçilerden arındırılması planının bir parçası"* olarak yorumlanması bu anlamda tipik bir örnek işlevi görür. Koçak'ın *"Kanımızca Paşabahçe Fabrikası'nın Şişecam Grubu tarafından alınan kapatma kararının özel ve daha kapsamlı bir planın parçası olduğunu düşünmek zorlama ve kanıtlarla desteklenmemiş bir değerlendirme olur"* ifadesi, çalışmasında adım adım oluşturduğu tabloyla örtüşmektedir. Çünkü bu tablo sadece baskıcı bir fabrika rejiminin uygulanmasını oldukça güçleştiren sınıf bilinci yüksek bir işgücü yapısını değil aynı zamanda mekânda oluşmuş sınıfsal dayanışma örüntülerini ve biriken

deneyimi de gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla fabrikanın kapatılmasına giden sürece bakıldığında bu tablonun işveren tarafındaki izdüşümü öne çıkmaktadır: Paşabahçe’de emek süreci üzerinde istenen düzeyde denetim kurma olanaksızlığı. Şişecam’ın Eskişehir başta olmak üzere yeni açtığı fabrikalarda kuruluş yeri tercihleri, uygun işgücünün oluşturulması, kullanılan teknoloji ve mekânsal düzenlemeler hatta sendikal tercihlere müdahale yoluyla emek sürecinin denetlenmesi bakımından avantajlar yaratmak adına giriştiği özel çabanın da bunu desteklediği söylenebilir (Koçak, 2014: 412-413).

Her ne kadar Paşabahçe Fabrikası’nın bina ve arsalarının geleceği hakkında seneler boyunca süren belirsizlik ve mekânın o süre zarfında kullanılmamış oluşu da fabrikanın kapatılmasının kentsel rantlarla ilişkili daha kapsamlı bir planın parçası olmadığına işaret etse de, fabrikanın uzama kattığı sembolik anlamın bu noktada önemsiz olduğu manasına da gelmemektedir. Çünkü Beykoz işçi havzası içinde Paşabahçe, Cumhuriyet’in ilk büyük sanayileşme hamlesi sırasında kurulup 1935 yılında faaliyete geçtiği günden 2002’de kapatma kararına karşı başlatılan direnişin bittiği ana kadar sınıf deneyimlerinin yoğun olarak biriktiği, kolektif bir bilinç ve yoğun bir temsil aracılığıyla da bu deneyimlerin ilişkisellik ve süreklilik kazandığı bir mekândır. Bu bağlamda Paşabahçe, Halbwachs’ın belirttiği gibi kolektif belleğin üç ana toplumsal çerçevesinden (uzam, zaman, dil) birini oluşturma fonksiyonunun ötesinde geçmişi içinde muhafaza ederek geçmişin tekrar ele geçirilmesini mümkün hale getiren kalıcı bir gerçekliği, sembolik bir örgütlenişi ve/veya işaretlenişi ifade etmektedir. Nora’nın kuramsallaştırması ile daha açık ifade etmek gerekirse Paşabahçe, kelimenin üç anlamıyla, yani somut, sembolik ve işlevsel anlamıyla, kolektif bir bilinç ve yoğun bir temsil aracılığı ile ilişkisellik ve süreklilik kazanan sınıf deneyimlerinin uzama yansıdığı, soyut olan bu deneyimlerin anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde uzamda somutlaştığı dolayısıyla geçmişi bugüne taşıyarak unutmayı engelleyen ve yeni deneyimleri beslemek için de benzersiz bir yeteneğe sahip bir bellek mekânıdır.

Bu bağlamda Paşabahçe’nin Venedik’in ünlü cam üretim merkezi Murano’ya benzer bir turistik üretim bölgesine dönüştürülmesini öngören Camköy Projesi’nin, 80’li yıllarda gündeme gelip hazırlıklarına da başlanmasına rağmen hayata geçirilmemiş dahası sonraki yıllarda tümüyle rafa kaldırılmış olması, fabrika

kapanmadan önce ve kapanış sonrası şirket yöneticileri tarafından tekrar dile getirilen benzer projeler için de hiçbir somut girişimin gerçekleşmemesi, her ne kadar şirketin öteden beri öne çıkardığı “sosyal sorumluluk sahibi şirket” imajının inanırlığını zayıflatsa da (Koçak, 2014: 453); değişim değerine katkıda bulunmadığı sürece kapitalizm açısından mekânın, ne tarihsel üretim ve kullanımının ne de temsil ettiği sosyal değerlerin bir önemi vardır, bu nedenle kapitalizmin mekânı soyuttur, ifadelerinin sahibi Lefebvre’i anımsamamızı güçlendirmektedir. Ve fakat bunun da ötesinde bu durum, Şişecam’ın, Paşabahçe Fabrikası’nın içinde muhafaza ettiği geçmişten, taşıdığı somut, sembolik ve işlevsel anlamlardan hem kopma hem de kopartma isteğinin güçlü bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Öte yandan, daha önce belirtildiği üzere, Paşabahçe Fabrikası’nın kapatılmasına karşı gelişen direniş sırasında, Şişecam tarafından Kristal-İş Sendikası’nın işkolundaki yetkisine yapılan itiraz ve hukuki süreç devam ederken işverenin işyerindeki temsilcilikleri kapatarak işyerinde sendikal faaliyetleri yasaklaması da işçi sınıfı örgütlülüğünü, işçi sınıfı belleğinin ön koşulu olarak belirten Halbwachs’a işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir. 1965 senesinde kurulup 1966 Paşabahçe Grevi ile cam sektöründe birinci sendika haline gelen Kristal-İş Sendikası, cam işçilerinin sendikal geleneğinde bir dönüm noktası olan 1966 Paşabahçe Grevi deneyiminin kolektif bir bilinç ve yoğun bir temsil aracılığıyla ilişkisellik ve süreklilik kazanmasını sağlamıştır. Bir geleneğin, mücadelede elde edilen deneyimin, birikimin nasıl süreklilik kazandığının göstergesi olarak 1966’dan 2002’de fabrikanın kapanmasına kadar geçen sürede gerçekleşen eylemlere işaret eden Çelik ve Aydın’ın ifadeleri, Halbwachs’ın işçi sınıfı belleğinin varlığından söz etmek için gerekli gördüğü unsurlara yapılan göndermeler ve bu unsurlardan örgütlülüğü önkoşul olarak sunmasının nedenlerine dair fikir sunması bakımından ayrıca dikkate değerdir (Çelik ve Aydın, 2008: 180-181):

“2002 direnişinde kullanılan araç gereçlerden, atılan sloganlara gerçekleştirilen eylem biçimlerine kadar pek çok alanda –ama az ama çok- 1966 grevinin renklerini bulmak mümkündür. 1966’da yaşanmış bir eylemin izlerini 36 yıl sonra bir başka eylemde bulmak sendikal mücadelede sürekliliğin ifadesidir. Bu süreklilik sistematik bir öğretim ve öğrenme sürecinin, bilinçli bir yönlendirmenin, ürünü değil, Paşabahçe’nin toplumsal dokusunun, yaşam biçiminin, bölgede hüküm süren ekonomik hayatın, sosyal ilişkilerin bir sonucudur. 1966 grevinden başlayarak

Paşabahçe, mücadele etmenin, dayanışma örgütlenimin, gösteri düzenlemenin, grev yapmanın toplumsal yaşamın bir parçası olarak içselleştirildiği bir işçi semti özelliği kazanmıştır. Bu kırk yıllık bir sendikal geleneğin ürünü olmuştur.”

Temelleri Paşabahçe’de atılan bu sendikal geleneğin izlerinin zaman zaman Kristal-İş’in örgütlü olduğu diğer işyerlerinde de görülmesi (Çelik ve Aydın, 2008: 177), bir yanıyla Paşabahçe’de biriken deneyimin yarattığı “sembolik anlam dünyası”nın güven ve dayanak imkanı sağlayarak birleştirici ve bağlayıcı gücünü diğer bir yanıyla kolektif bir bilinç ve yoğun bir temsil aracılığıyla biriken bu deneyimlerin kuşaklar arası taşınımı ve/veya aktarımı noktasında Kristal-İş Sendikası’nın köprü işlevini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, işçi sınıfı belleğinin sınıfın bütüncül biçimde devam ettirilmesine ilişkin sunduğu olanaklar göz önüne alındığında, “cam işçilerini sendikasızlaştırma girişimi”nin Paşabahçe Fabrikası’nın kapatılma sürecine eşlik etmesi tesadüf olmasa gerek.

Paşabahçe ve Beykoz’un gelişimi ve kimlik kazanmasında belirleyici üç fabrikadan biri olan Şişecam’ın 2002’de kapatılmasının ardından, 2003’te Sümerbank Beykoz Deri Kundura Fabrikası, 2006’da Paşabahçe Tekel Rakı Fabrikası kapatılır. Böylece Paşabahçe tam anlamıyla bir endüstrisizleşme süreci yaşamaya başlar. Bu süreç bölgenin geleceğiyle ilgili karamsar öngörülerini haklı çıkartarak kapsamlı bir kentsel dönüşüm süreciyle de bütünleşir (Koçak, 2014: 446). Bu bütünleşme, kapitalist toplumlarda kentleşme dinamiklerinin sermaye birikim süreçlerinden bağımsız olmadığını ifade eden Harvey’i anımsatır. Ayrıca daha önce değinildiği üzere Harvey, insanların kimlikle, kişisel ve kolektif köklerle 1970’li yıllardan bu yana çok daha fazla ilgilenmesinin nedenini, kapitalizmin Fordizmden esnek birikim modeline geçişine yani işgücü piyasalarında, teknolojik bileşimlerde, kredi sistemlerinde ve benzeri alanlarda ortaya çıkan belirsizliğe dayalı güvensizliğin yaygınlığına bağlarken; tarihsel sürekliliğin ve kolektif belleğin inşa edildiği mekân ve çevrelerin spekülasyon ve işlevsizleşme dolayısıyla yıkma, yok etme, istimlak ve kullanımda hızlı değişimleri de bu sürecin en kolay gözlenebilen kentsel göstergeleri olarak değerlendirir. Bu bağlamda, Beykoz Belediye Başkanı Yücel Çelikkbilek’in bölgenin güncel kentsel dönüşümüne ilişkin açıklaması oldukça dikkat çekicidir:

“Beykoz’daki 3 fabrikanın Beykoz’lulara yaptığı kötülüğü kimse yapmamıştır. Ne yaptı biliyor musunuz bu fabrikalar? Sizlerin gelişmesine engel oldu arkadaşlar. Her biriniz işçi olmayı düşündünüz. Hatırlayın o günleri, çocuk sahibi olan her anne-baba evladı için bu fabrikaları gelecek olarak görüyordu. Bütün kaderimizi işçi olmaya bağladık... Kültür, turizm ve eğitim Beykoz’un yeni iş imkanlarını oluşturacak. Elbette fabrikalarda olacak. Ancak sadece buna bel bağlamak doğru değil. Beykoz’un güzelliğini değerlendirerek... sanat ve turizm konusunda bu yıl ve önümüzdeki yıl atacağımız adımlarla gelecek nesillere iş imkanları sağlayacak, Beykozlulara güzel bir alt yapı hazırlayacağız.”²⁰

Halbwachs, belleğin insan zihninde bilinçsiz bir biçimde yer etmiş, çağrılmayı bekleyen, tamamlanmış imgeler biçiminde saklanmadığını ileri sürerken ve bunların şimdiki zamanda/la yeniden kurgulandığını vurgularken, Çelikköy’ün ifadeleri tam da bu bağlamda bölgenin kolektif belleği ve bu belleğin imge mekânlarını neo-liberal ve post-Fordist bir yaklaşımla güncel kentsel dönüşüm eğilimi doğrultusunda bir yeniden kurgulama olarak karşımıza çıkar. Bu açıklama sadece Beykoz işçi havzası içinde muhafaza edilen bir çok olay, kişi, kavram ve olguyu içeren kolektif belleğe ve bu belleğin imge mekânlarına değil, tüm bunların ait olunan sınıfın bütüncül biçimde devam ettirilmesine ilişkin sunduğu olanaklara yönelik bir müdahalenin de ifadesidir ve bu anlamda politiktir.

Tüm bu yeniden kurgulama çabalarına rağmen köklerinde mekânda oluşmuş sınıfsal dayanışma örüntüleri ve biriken deneyimi barındıran Beykoz, ülkenin ve özellikle İstanbul’un birçok yerinde kentsel dönüşüm süreçlerinin yarattığı mağduriyetler karşısında sürdürülen kentsel mücadelenin, kökleri geçmişte kalsa da geleceğini o kökler doğrultusunda kurgulamaya çalışan bir parçasıdır. Beykoz İl ve Bölge Dernekleri Birliği²¹ öncülüğünde, Beykoz’da kentsel alanla ilgili en hassas

²⁰“Başkan Çelikköy: Fabrikaların Yerini, Turizm ve Eğitim Sahaları Dolduracak”, 07.03.2013, <http://www.beykoz.bel.tr/haber/baskan-celikkoy-fabrikalarin-yerini-turizm-ve-egitim-sahalari-dolduracak> (erişim: 15.04.2016)

²¹Bölgede işyeri düzeyinde zemini zayıflayan örgütlü direnişin kentsel mücadeleler alanında henüz güç kazanmış olduğunu söylemek zor olsa da geçmiş yıllar içinde mahallelerde kurulan derneklerin bir araya gelerek Beykoz Dernekler Birliği’ni oluşturmaları ve bu oluşumun Belediye’nin kentsel dönüşüm konusundaki yaklaşımına karşı geliştirdiği muhalif tutum önemlidir. Sonrasında beklendiği ölçüde gelişme olanağı bulamadığı anlaşılan Birlik şimdilerde bölgede gerçekleşen 3. Boğaz Köprüsü İnşaatı karşısında gelişen ortak hareketin bir parçasıdır. Öte yandan bölgede çok sayıda ve etkin olan yöre derneklerinin bir araya gelerek oluşturdıkları Beykoz İl ve Bölge Dernekleri Birliği yaptığı toplantılarla kentsel dönüşüm konusunda bilgilendirme ve tartışmalar yürütmektedir (Koçak, 2014: 449-450).

meselelerden birisi olan 2B arazilerinin rayiç bedellerini protesto etmek için 1.500 kişinin üç tekne ile Eminönü'ne geçerek, İstanbul Defterdarlığı'na yürüyüşü ile gerçekleşen eylem ve yapılan açıklamada öne çıkanlar bu doğrultuda önemli bir göstergedir.²²

“Maaşları 750 ile 1.500 TL arasında değişen, işçi emekli kentii Beykoz'umuzda, Beykoz insanı derin yaralar almıştır. Rantçılara gün doğmuştur. Hemşerilerimizin Beykoz'da yaşamları zora girmiştir... Gümüşsuyu'lum! İncirköylü'm! Soğuksu'lum! Fakir, fukura, vatandaşlar 800TL'yi bulan değerler ile yerlerini nasıl alacaklar?.. 2002 yılında rayiç bedel ve emlak değerlerinin fiyatlarına baktığımız zaman, yüzde 50 oranında artırılmıştır. Bu ne demek? Beykoz'da yaşayan insanlara “git” mi? Demek? Beykozlular, yıllar önce Atatürk'ün kurduğu, Cumhuriyetimizin kalkınma hamlesinin en önemli yapı taşlarından, üç fabrikada çalışma için gelmişler ve anayasal hakları olan “barınma sorununu gidermek” için bu fabrikaların etrafındaki mahalleleri oluşturmuşlardır. Üstelik bu fabrikalarda çalışıp, kazandıklarından artıracak, çocuğunun çocuğunun nafakasından keserek, yaptıkları evlerinde, yıllardır ağır şartlarda yaşamışlardır...

Beykozluya işgalci diyemezsiniz. Beykozlu hak sahibidir... Özel proje alanı denilince milletin aklına kentsel dönüşüm projeleri geliyor. Beykoz'da kentsel dönüşüm ile yapılacak daireler özellikle bu mahallelerde astronomik rakamlarla satılmaz mı? Hak sahibi diye kanunda belirtilen fakat aslında tapusunu alacağını uman vatandaşın sahip olacağı hakkı veya tapusunun kendi payına düşen değeri bu sitelerden bir daire almaya yetecek mi?

Beykoz, artık kapanan fabrikaların, açtığı yaraları sarmaya uğraşmıyor. Bizi farklı gündemler sardı. Bizler artık, Beykoz'da kalabilme mücadelesi veriyoruz. İşgücünü karşılamak için getirildiğimiz Beykoz'da mülkiyet sahibi olabilme sevdamız, açıklanan rayiç bedellerle hayal oldu. Beykoz'da kalabilme mücadelesine dönüştü.

Bu rayiç bedeller kabul edilemez...

Beykoz'un satılmasına dur de!”

²²1500 Beykozlu İstanbul Defterdarlığına Yürüdü, 11 Mayıs 2013, <http://www.beykozolay.net/1500-beykozlu-istanbul-defterdarligina-yurudu.html> (erişim: 15.04.2016)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİDEN ÜRETİM ALANLARI VE 1 MAYIS MAHALLESİ

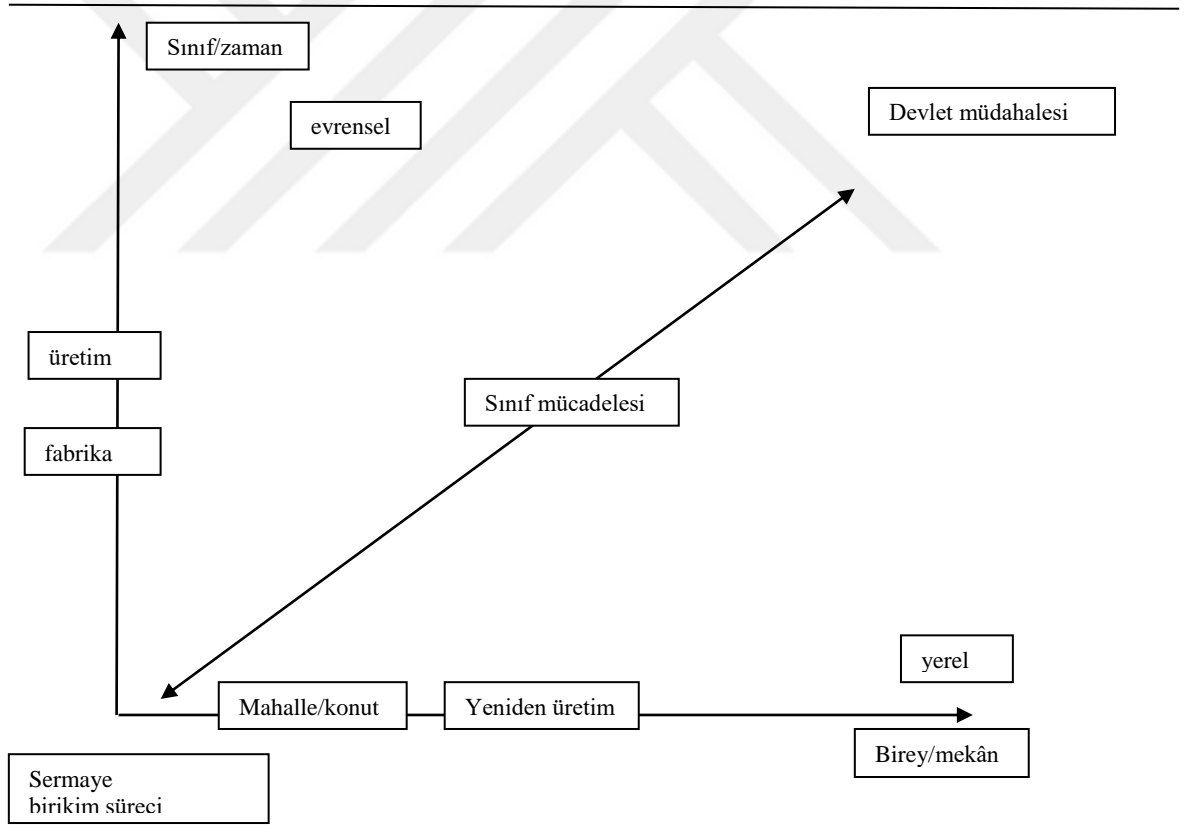
1. “YENİDEN ÜRETİM”İN MEKÂNSALLIĞI

Kitlesel seri üretimin bütün özelliklerini barındıran, çok sayıda işçinin çalıştığı Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası’ndaki mücadelenin dönemin işçi hareketinden ayrıksılığının nedeninin, fabrikanın yarattığı mekânın, işçilerin kendi konutlarını, gecekondularını üretmesi ile yeniden üretilmesi dolayısıyla Paşabahçe’deki mücadelenin bir yanıyla da mekân üzerine bir mücadele oluşu olduğu ilgili bölümde oldukça sık vurgulananlar arasındadır. İşçilerin fabrikanın etrafına kurduğu gecekondular mahalleleri aracılığıyla semte yerleşmeye başlamasının bölgenin hızla bir işçi semti kimliği kazanmasına dolayısıyla bir işçi havzasının oluşmaya başlamasına sebep olduğu, semtin bir işçi havzasına dönüşmesinin ise gerek fabrikada yaşanan sorunların günlük yaşamın bir parçası olarak görülüp sahiplenilmesinde gerek tepki ve dayanışma örgütlenilmesinde yarattığı olanaklar Paşabahçe 66 Grevi, Paşabahçe 1991 ve 2002 direnişleri üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Paşabahçe’nin mekânda oluşmuş sınıfsal dayanışma örüntüleri ve biriken deneyimi barındıran köklerine yapılan bu yolculukta şöyle bir noktaya varıldı: Paşabahçe, Cumhuriyet’in ilk büyük sanayileşme hamlesi sırasında kurulup 1935 yılında faaliyete geçtiği günden 2002’de kapatma kararına karşı başlatılan direnişin bittiği ana kadar sınıf deneyimlerinin yoğun olarak üretildiği ve biriktiği, kolektif bir bilinç ve yoğun bir temsil aracılığıyla da bu deneyimlerin, ilişkisellik ve süreklilik kazanarak anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde uzamda somutlaştığı bir bellek mekânıdır; katl-i vacip görülmüş bir bellek mekânı.

Paşabahçe’deki mücadelenin bu ayrıksılığını kavramaksızın bu bölüm başlığı altında ilerlemek de oldukça güçleşecektir. Bu nedenle, “*Postmodernliğin Durumunda*” 1973’ten bu yana yaşanmakta olan gelişmeleri “birikim rejiminde” ve onunla el ele giden toplumsal politik düzenleme tarzında bir geçiş olarak ele alırken

“düzenleme okulunun” geliştirdiği temel argümana başvuran Harvey (2007) gibi biz de bir modele başvurmayı tercih edeceğiz.

Başlıca hedefi Cumhuriyet tarihi içinde Türkiye’de işçi sınıfının oluşum evrelerini, kendi dinamikleri içinde ve analitik bir çerçevede anlamayı kolaylaştırmaya yarayacak olan bu model, Koçak’ın “*Türkiye’de İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950’ler*” adlı çalışmasında yer alır. Aşağıdaki şemayla gösterilen bu model, sınıf-zaman eksenini ve birey-mekân eksenini olmak üzere iki ana eksenlidir. Sınıf oluşum sürecindeki nesnel belirleyicilerden, iktisadi alanı temsil eden sermaye birikim süreci ve siyasi alanı temsil eden devlet müdahalesinin birer ucunu belirlediği vektör, bunların arasında ve bunlara karşı sınıf mücadelesinin yaptığı basınçla dikey ya da yatay eksene doğru yönelir (Koçak, 2008: 96).

Üretim sürecine dayalı bir oluşumu belirleyen dikey eksen, işçilerin bölüşüm ilişkilerine müdahalesi açısından işyerindeki grev, direniş, toplu sözleşme gibi eylemleri de içeren dayanışmacı ilişkiler ve sendika, fabrika komiteleri vb. kurumların belirleyici olduğu durumları temsil etmektedir. Dikey eksenin zaman

boyutlu oluşu ise temeli işyerindeki artı-değer sömürüsüne karşı sürdürülen mücadeleye dayanmasındandır. Bu eksenin bu noktaya kadar anlatılan belirleyicilerinden ötürü kavramları da evrensel niteliktedir. Tarihsel siyasi aktörlerin proleterleri²³ bir sınıf kolektivitesi içinde örgütledikleri eksen de burasıdır. Bu anlamda bu eksen, bölüşüm ilişkilerinde işçilerin sermayeyle örgütlü bir güç olarak doğrudan karşılaştıkları birincil düzeye işaret etmektedir (Koçak, 2008: 96-97).

Yatay eksen ise proleter kitlelerin tarihsel aktörlerce bireyler olarak örgütlendikleri halk, millet veya bir etnik, dinsel, yerel kimliğin mensubu gibi durumları anlatır. İşçiler sınıf olarak kolektif bir biçimde değil “işçiler” olarak bölüşüm mekânizmalarına dahil edilirler. Dolayısıyla toplu değil, bireysel haklar ön plana çıkar ve bunun bir sonucu olarak burada dayanışmacı ilişkilerin yerine mekândaki himayeci ilişkiler hakim olur. Üretim sürecindeki birincil paylaşım mücadelesinin yerine ise patronaj, popülizm gibi araçlarla sürdürülen yeniden-üretim alanındaki pay alma çabaları geçer. Çalışmamız da odaklandığımız kentsel mekânsal boyut da bu eksende yer alır (Koçak, 2008: 97-98); çalışmanın kuramsal çerçevesinde yer verilen bir isim ve katkıyla. Lefebvre (2014) ve kapitalizmin kendi iç çelişkilerini hafifletmeyi başarması ve büyümeyi sürdürmesini sağlayan şeyin, mekânı işgal etme ve mekânlar üretme pratikleri olduğu yönündeki katkısı. Dolayısıyla Koçak, yatay eksende yer alan yeniden üretim süreçlerinin mekânsal boyutunu, mekânın imkanlarını kullanarak ve mekânsal değişimlere yaslanarak bölüşüm ilişkilerinde proleterlere sağlanan imkanlara denk düşürür (Koçak, 2008: 98).

Modelin daha anlaşılır olması için bir örnek vermek gerekirse şu saptamayla başlanmalıdır: Boratav, 1982 Anayasası'nın ve onu izleyen sosyal mevzuatın işgücü piyasalarının işleyişini emek aleyhine dönüştürmek amacıyla oluşturulan tüm öğelerinin hükümetler tarafından kullanıldığını; özellikle ANAP iktidarının sendika hareketinin yapısındaki zaafı ve iç çelişkileri etkili bir biçimde sömürdüğünü ve

²³Koçak, proleter kavramını kullanırken Metin Çulhaoğlu'nun Marx'tan hareketle yaptığı şu tanımlamaları esas alır: “Proleterleşme, işçileşme ile özdeş olmayan bir olgudur. Başka bir deyişle, üretim araçlarından koparılan, bu araçlardan koparılan insanın üretim sistemi içinde nereye yerleşeceğinden bağımsız olarak proleterleşmenin yeterli verisidir... Üretim araçlarından koparılan, artık bir proleterdir. Bir proleter olarak, kendisi gibilerle bir sınıf oluşturması ise, gene kendisi gibilerle birlikte yaşayacaklarına, vereceği mücadelelere, geçireceği deneyimlere ve onlarla ortak bir kültür ve kimlik geliştirebilmesine bağlıdır” (Çulhaoğlu'dan aktaran Koçak, 2008: 99).

1988 yılına kadar sendikaların etkisiz kalmasının sonuçlarını şöyle saptar: 1988 yılı reel ücretleri 1983 yılı reel ücretlerinin (tüketici fiyatlarına göre yüzde 18, toptan fiyatlara göre yüzde 7 oranında) altındadır. Dolayısıyla sınıf tabanlı ekonomik taleplere, yani sendikal örgütlenmeye, ücret mücadelesine karşı katı ve ödünsüz bir çizgi izlenmektedir. Öte yandan aynı dönem aynı kitleleri “*kentli, gecekondulu, yoksul ve tüketici*” özellikleriyle tatmin etmeye çalışan popülist bir strateji bölüşüm politikalarına egemen olur ki Boratav, bu yaklaşımın özellikle kentli yoksul kitlelere dönük ana hedefinin, bu kitlelerin saflarında sınıf bilincinden yoksun ve sermayenin programına ve ideolojisine teslim olabilecek kalabalık gruplar yaratmak olduğunun altını çizer. 1984 yılı içinde aşağı yukarı tamamen ANAP kontrolüne geçen kent belediyelerinin bu stratejinin gerçekleştirilmesinde kilit roller oynadığını ifade eden Boratav, gecekondululara dönük tapu tahsis belgelerinin, imar aflarının ve kent planlaması perspektifinden yoksun imar izinlerinin, hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel rantların yoksul katmanlara intikal etmesinde ve bu doğrultuda çok yüksek beklentilerin oluşmasında önemli roller oynadığını ve “ücretliye vergi iadesi”, “fak-fuk-fon” gibi uygulamaların ise kentli yoksul kitlelerin ekonomik sorunlarının çözümünü işgücü piyasasının dışına taşıyan yenilikler²⁴ olarak belirtir (Boratav, 2015: 154-155).

Dolayısıyla Koçak’ın Türkiye’de işçi sınıfının oluşumunun seyrini anlamak ve dönemselleştirmelere gitmek için oluşturduğu bu iki eksenli model herşeyden önce çalışmamız açısından resmin bütününe görmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu modelden hareketle, Paşabahçe’deki mücadelenin ayrıksılığı, bölüşüm ilişkilerinde işçilerin, sermayeyle örgütlü bir güç olarak birincil düzeyde doğrudan karşılaşırken aynı zamanda “işçilerin” gecekondular kurma yoluyla konut sorunlarını çözmeleri, yeniden üretim süreçlerinin mekânsal boyutunda, kentsel rantlardan yararlanma noktasına dolayısıyla ikinci düzeyde bir karşılaşmaya da işaret etmektedir ki bu durum, Paşabahçe işçilerinin yerleşik bir işçi sınıfı olmanın koşullarını yaratmaları anlamına gelir.

Paşabahçe’de konut edinerek yeniden üretimin koşullarını yaratma/geliştirme işini kendi olanaklarıyla gerçekleştiren “işçilerin” bu çözümünün, Paşabahçe’deki

²⁴Bu yönelimlerin, 1985 yılında özellikle belediye yatırımlarının çok önemli bir rol oynadığı ve kamu yatırımlarından kaynaklanan genişleme konjoktürünün istihdamı artırıcı etkileri ile de desteklendiğini not düşelim (Boratav, 2015: 155).

düşük ücretleri telafi edebilecek yegane koşul olan yeniden üretim maliyetlerinin düşürülmesini sağladığı ilgili kısımda belirtilmiştir. İşçilerin hemen fabrikanın yakınlarına yerleşmiş olmasının, bahçelerde yetiştirilen sebze meyvelerle -hatta küçük çaplı hayvancılıkla- gıda gereksinimlerinin karşılanmasını ve aynı zamanda ulaşım masraflarını önemsiz hale getirdiği de bu çerçevede değerlendirilenler arasındadır.

İlgili kısımda Paşabahçe “işçilerinin” bu çözümünün diğer bir boyutuyla, aslında emek sürecinin düzenlenmesinde işverene de önemli bir katkı sağladığı, bu yolla işverenin maliyet oluşturmaksızın düzenli bir işgücü temin ettiği ve böylece hem işgücü devrini azalttığı hem de hemen fabrikanın civarında hazır bir işgücü pazarı oluşturduğuna da değinilmiştir. Devletin ise bu süreçte bu ucuz konutların kamu arazilerinde oluşumuna göz yumarak emek maliyetlerinin düşmesine ve böylece dolaylı yoldan özel sermaye birikimine katkı yaptığı da vurgulanmıştır.

Paşabahçe işçilerinin “ağaç palas”la çözmeye çalıştıkları konut sorunu ve fabrikanın etrafına kurulan gecekondu mahalleleri ile bir işçi havzasına dönüşen Paşabahçe, dönemin Türkiye’sinden bir kesit olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda büyük bir coğrafi/mekânsal hareketliliğin yaşandığı, kentleşen emek gücünün öncelikli sorunu olan barınmanın, Türkiye’de 50’ler boyunca ve sonraki yıllarda büyük ölçüde gecekondu yoluyla çözüldüğü döneme bakmak gerekliliği doğmuştur. Bu noktada ise gecekonduları meşrulaştıran ve ıslah edilmelerini öngören tüm kanun ve kamusal-resmi düzeyde diğer gerçekleştirilenler ne düzeyde olursa olsun, gecekondu sorununu çözmekten uzak kaldığı belirtilip dönem boyunca bu konuda geçerli olan asıl etkili ve fiili politikanın sonucuna işaret edilmiştir: Gecekonduların gelişmesine yönelik liberal tutum. Bu anlamda kentlere akan ve ciddi bir mesken sorunu yaşayan işçilerin bu gereksinimlerini büyük ölçüde kendi imkanlarıyla, gecekondu kurma yoluyla, karşılamış olmaları kamu ve özel sektörün yetersizlik veya isteksizliğiyle değil, o sırada tercih edilen sermaye birikim stratejilerinin; sorunlarını işverene ve devlete mali yük yüklemeyen çözebilen her anlamda ucuz bir emeğe duyduğu ihtiyaçla açıklamanın yerinde olacağı belirtilmiştir.

1970’lerin ikinci yarısında Türkiye’nin kentleşme süreçlerine çeğrek asıra varan bir süre ile damgasını vuran sınıflararası geniş tabanlı uzlaşmalar, gecekonduların gelişmesine yönelik bu liberal tutum sarsılır (Işık ve Pınarcıoğlu,

2011: 120). Bu dönem yaşanan önemli bir gelişme bu tutum değişikliğine sebep olur. İstanbul ve ülke çapında gelişen muhalif ve sistem dışı hareketlerin öncülüğünde politik nitelikli kentsel hareketler sonucunda Türkiye'nin çeşitli kent ve bölgelerinde gecekondu mahallelerinin kurulmaya başlanmasıdır bu önemli gelişme. Meseleye ilişkin ürettikleri müdahale pratikleri ise öncesinde kentin hemen her yerinde spekülâtörler tarafından yağmalanan ve ihtiyaç sahiplerine satılan kamu arazilerine "kamu adına" el koymaktır (Türkün vd., 2014 (a): 74). 1970'li yılların başlarında henüz görece fazla kitlesel destek sağlayamayan bu sistem dışı²⁵ sol hareketler, konut sorununa somut ve radikal bir çözüm getirmeleri veya buna destek olmaları ile birlikte oldukça kitlesel destek sağlayacaktır. Bu hareketlerin giderek politik ve örgütlü bir karakter kazanması ise (Aslan, 2013: 78-79) gecekondu mahallelerinin gelişmesine yönelik liberal tutumun taraflarından devletin, ölümlerle sonuçlanacak örnekleri de bulunan, müdahalesine neden olacaktır. Bu şekilde İstanbul'da ortaya çıkan mahallelere Nurtepe, Gülsuyu ve bölümün konusunu oluşturan, şimdiki adıyla Mustafa Kemal ya da "eski" adıyla 1 Mayıs Mahallesi örnek verilebilir.

Mustafa Kemal Mahallesi, İstanbul'un Ataşehir ilçesine bağlı 17 mahalleden biridir. 2008 yılında ilçe olan Ataşehir'e bağlanmadan önce ise Ümraniye ilçesi sınırları içinde yer almaktadır. Akademik çalışmaların bir kısmında "siyasal örgüt destekli işgal" (Erder, 2011: 84) kuruluş dönemindeki günlük medyada ise "sol grupların devlete karşı giriştikleri bir tür isyanın" ürünü olarak tanımlanan, politik ilgiyi yoğun olarak üzerine çeken bir gecekondu mahallesidir (Aslan, 2013: 87).

Bölüme konu olmasının nedenini ise Halbwachs'a yaslanarak ifade edecek olursak, işçi sınıfına yönelik 1977 Taksim 1 Mayıs'ında gerçekleşen katliamın peşi sıra mahalle halkı tarafından ortak iradeyle karar verilen 1 Mayıs Mahallesi ismiyle "anılmak" isteyerek, hatırlama ve hatırlatmak istedikleri şey ve hatırlanış biçimi göz önüne alındığında, kendilerini ait gördükleri sınıfı belirtmesi bakımından önemli bulunmuştur. Ayrıca önceki bölümde belirtildiği üzere 2014-2018 yılları için hazırlanan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "öncelikli dönüşüm programları" kapsamında ilk sıralarda yer alan ve çalışmalarına 2009 yılında başladığı belirtilen İstanbul Uluslararası Finans Merkezi'nin adresi de Ataşehir'e işaret etmektedir.

²⁵Aslan burada sistem dışı hareketlerle ifade etmek istediğinin, genel olarak kapitalist ekonomik ve toplumsal düzenin meşruiyetine karşı mücadele eden örgütlü toplumsal hareketler olduğunu, Arrighi, Hopkins, Wallerstein "Sistem Karşıtı Hareketler"e atfen belirtmektedir (Aslan, 2013: 78)

Dolayısıyla üretimin coğrafyasında yaşanmakta olan gelişmeler ve İstanbul'un sektörel değişimiyle yeniden şekillendirilen kentin, yaşam alanlarındaki belleğe ve bellek mekânlarına etkisini incelemek için 1 Mayıs Mahallesi çalışmada bölümler arası sürekliliği sağlamaya da yardımcı olacaktır. Bu doğrultuda bölümün devamı 1 Mayıs Mahallesi'nin neden ve nasıl bir bellek mekânı olduğunu açıklamaya yöneliktir.

2. 1 MAYIS MAHALLESİ'NİN ÖYKÜSÜ

2.1. Mahalleye İlk Yerleşmeler

Sonraki dönemlerde mahallenin gecekondulaşma faaliyetlerini örgütlü yürütecek olan Halk Komitesi üyelerinden Ali Bulut, bugün Mustafa Kemal Mahallesi'nin bulunduğu alanın ilk halini şöyle anlatır: *“Bölge genelde boş bir alandı. İçinde bol miktarda mandıralar, çoğu yıkılmış şekilde ama yem verilen, su çekilen kuyular vardı. Bunun dışında bahçeler, içinde soğan, ıspanak, domates ekilen bostanlar ve taşocaklarında çalışan kişilerin 15-20 konutu vardı. Kapanagılı, mini bir köy mecrası görünümündeydi.”* Konut sayısının yok denecek kadar az olduğu, bir mahalle görüntüsü taşımaktan oldukça uzak, bir arazi durumundaki bu bölge, o dönem “Kapanagılı Mevkii” adıyla anılmaktadır. Kurucular ya da mahallenin ilk sakinleri tarafından kesin olarak bilinmese de bu bölge adını, büyük olasılıkla, 1960'lı yıllarda Rumlara yönelik saldırıların arttığı bir dönemde İstanbul'dan ayrılan bir Rum'un sahibi olduğu mandıralardan almış olmalıdır (Aslan, 2013: 94-95).

Diğer yandan, 1950-1960'lı yıllarda İstanbul'da konut yapımında inşaat malzemesi olarak kullanılan taş, mevcut arazi yapısında her yerde bulunmazken, Kapanagılı Mevkii'inde bulunan taş ocakları bölgenin gecekondulaşmaya doğru yaşanacak devriminde oldukça önemlidir. Çoğu 2 Eylül 1977'de gerçekleşecek olan büyük yıkıma kadar işletilmeye devam edecek, bir kısmı ise ancak 1980'li yılların ikinci yarısında kapatılacak olan bu taş ocakları, bölgede 1950'li yıllarda işletilmeye başlanır. Taş ocaklarında çalışan işçilerin bir süre sonra akrabalarının da buralarda çalışmasına aracılık etmesi ile kent içi ve kent dışından işgücünü temin eden bu taş ocağı işletmeciliği, bölgenin nüfusunun artmasına da sebep olmaktadır. Bu noktada taş ocaklarında çalışan işçiler, barınma ihtiyaçlarını önce yaptıkları küçük barınaklar sonra sınırlı sayıda inşa ettikleri gecekondular aracılığıyla kendi çabalarıyla

karşılamaya koyulurlar. Barınaklar için seçilen alan ise işçilerin çalıştıkları taş ocaklarına ait alan değil hazine arazisidir. Ne taşocağı ne de mandıra sahipleri arazilerini kullandırmamaktadır; ancak hangi arazinin kullanılabilceği konusunda “yol göstermekten” ise geri durmazlar (Aslan, 2013: 95-97).

Kapanağılı o dönemde kentin çevresindeki geniş ve yerleşimin henüz mevcut olmadığı diğer bazı bölgeler gibi, İstanbul’un Anadolu yakasında toplanan çöplerin bir kısmının buraya taşındığı bir alan olma özelliğini de taşımaktadır. İlerleyen yıllarda gecekondular sayısının artış göstermesi ile birlikte, belediyenin bu bölgeye çöp dökme faaliyeti sona erecektir. Merkezinde Kapanağılı’nın bulunduğu, çevresi boş olan bu geniş alanın bir diğer özelliği ise, ilerleyen dönemlerde yaşanacak gecekonduların yasal gerekçesini oluşturacak niteliktedir²⁶. Bu bölge İmar ve İskan Bakanlığı tarafından onaylanmış planlarda “Gecekondular Önleme Bölgesi” olarak belirlenmiştir. Buna rağmen İstanbul’un değişik bölgelerinde yaygın biçimde sürmekte olan gecekonduların izdüşümü Kapanağılı Mevkii’nde, daha önce çok küçük çaplı girişimler olsa dahi, esas olarak 1970’li yılların ortalarına doğru görülmeye başlar (Aslan, 2013: 98-99). Emek gücünün kentleştiği 50’ler boyunca ve sonraki yıllarda kentlere yığılan nüfusun barınma ihtiyacını kendi imkanlarıyla gecekondular kurma yoluyla karşılamasına yönelik dönem boyunca süren asıl etkili ve fiili politika olarak gecekonduların gelişmesine yönelik liberal tutumun etkileri belirtilmiş idi. Kapanağılı Mevkii’nin “Gecekondular Önleme Bölgesi” olmasına rağmen yaşamakta olduğu gecekonduların da bu doğrultuda sürmekte olan bu liberal tutumun içinde barındırdığı “ihtimaller” ve “istisnalar” ile açıklamak mümkündür.

1 Mayıs Mahallesi’nin kurucu kuşağından edindiği bilgiler ışığında Aslan ise bir başka noktaya dikkat çekmektedir: O dönemde Gecekondular Önleme Bölgelerinin resmi ya da gayri resmi pek çok çıkar grubunun rant elde etmeye yönelik doğrudan ve dolaylı “girişimler”inin tehdidi altında olduğuna. Bu doğrultuda Kapanağılı Mevkii’nde 1970’lerin ortalarına doğru ivme kazanan gecekonduların “gecekondular mafyası” olarak adlandırılan, yerel resmi kurumlarla dolaylı ilişkili

²⁶775 Sayılı Gecekondular Kanunu’nun 18. Maddesi: “Belediye sınırları içinde veya dışında, belediyelere, hazineye, özel idarelere, katma bütçeli dairelere ait arazi ve arsalarda veya devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan yerlerde yapılacak daimi veya geçici bütün izinsiz yapılar, inşa sırasında olsun veya iskan edilmiş bulunsun, hiçbir karar alınmasına lüzum kalmaksızın belediye veya devlet zabıtası tarafından derhal yıkılır” hükmünü içermektedir.

gruplar tarafından yürütülmekte olduğunu, belli örgütlülüğü olan bir grubun Kapanagılı Mevkii çevresindeki arazileri parselleyip satmakta olduğunu ve yerel yöneticilerin en azından kayıtsız tavrının ise bu grubun etkinliklerini kolaylıkla yürütmesine olanak sağladığını belirtmektedir. Bu noktada 1 Mayıs Mahallesi'nin kurucu kuşağından Arif Bilgin'in sözü edilen döneme ilişkin verdiği bilgiler ve yaptığı saptamalar ise oldukça önemlidir (Aktaran, Aslan, 2013: 99-100):

“Bu bölgeyi ilk keşfedenler de arazi mafyası ve rantiyeye sınıfı olmuştur. Çünkü bu bölge sanayinin hızla yayıldığı, farklılık rantının hızla büyüdüğü bir alandı, üstelik İstanbul'un göbeğindeydi. Yanıbaşında Otosan, Atabey, Man vb. bir dizi sanayi işletmesi vardı. Fikirtepe dolmuştu ve buraya doğal olarak sıçrayacak bir yapılanma tetikleydi zaten. Bu yüzden bölge, hızla parsellenip işgal ediliyordu. Bu yağmalama içinde ayrıcalıklı bazı basın kuruluşları da vardı. Bununla birlikte 1 Mayıs Mahallesi arazisi henüz cazip sayılmazdı, çünkü çöplük alanıydı. Etrafını büyük rantiyeye sınıf ve büyük arsa spekülâtorleri yağmalarken ortasındaki elverişsiz çöplük alanını da gecekondular mafyası yağmalıyordu ve bir eve sahip olmak isteyen işçilere yasadışı biçimde satılıyorlardı. Mahallenin sonraki niteliği, anımsadığım kadarıyla işgal ettikleri yerlerden dolayı “arsa parası” talep eden gecekondular mafyası ile başı derde giren birkaç sosyalist işçinin müdahalesiyle başlar.”

Bilgin'in ifadeleri, Tümertekin'in (2012) İstanbul örneği üzerinden ayrıntılı olarak anlattığı gibi sanayinin yer seçme ve üretim süreçleri ile gecekondulaşma arasındaki dolaysız bağı bir kez daha karşımıza çıkarmakla kalmaz, uzun yıllar birçok kez tepkiyle karşılanan ve kolayca kent yağmacısı olarak itham edilen gecekonduların karşı karşıya kaldıkları aktör ve güçlülere dair de fikir sunar. Yukarıda bahsi geçen “müdahaleyi” gerçekleştirenlerden biri ve ilerleyen süreçte mahallenin kurucuları içinde bulunacak olan Sabri Koçyiğit'in “*Buraya, başımızı sokacak bir evimiz olsun amacıyla geldik*” (Aktaran, Aslan, 2013: 100) şeklinde ifade ettiği durum, ilerleyen dönemlerde kurulacak olan Halk Komitesi üyelerince “çete”, “şebeke” olarak tanımlanan bir grup tarafından “pazarlanı” niteliktedir.

Ancak 1970'li yılların ortalarında adaletsizlik ve yoksulluk üreten toplumsal düzeni eleştiren ve kentlerde hızla örgütlenerek gecekondulaşmaya dair alternatif yorumlar getiren sosyalist gruplardan mahallede ağırlıklı olarak etkili olan Halkın Kurtuluşu, Halkın Birliği ve Partizan'ın 1977 yılının ilk aylarında gecekondular yapımında “şebeke”nin sürmekte olan hakimiyetine dair müdahalesi Aslan'ın tabiriyle “iki başlı yönetim” durumunu doğurarak gecekondulaşmanın “pazarlanı”

niteliğine meydan okur. Bu durumu ise gecekondular yapmak için mahalleye gelenlerin, bir yandan arsaları parselleyip “pazarlayan” “şebeke” ile sürdürdükleri ilişki diğer yandan gecekondular yapmanın maliyetini düşürmek ve bu ticari ilişki tarzını ortadan kaldırmak için mahalledeki sosyalist gruplara verdikleri yoğun destekle açıklamak mümkündür (Aslan, 2013: 101-105).

Bu “iki başlı yönetim” döneminde yaşanan gerilim ise mahallede gecekonduların yapıldığı ilk dönemlerden beri mahalleliler tarafından oluşturulmuş olan “dernek” ve bu dernek çatısı altında gerçekleştirilen toplantılar aracılığıyla gecekondular yapımı ve arsa dağıtımında ortaya çıkan ihtiyaç ve sorunların tartışılması “geleneği”nin bir sonucu olarak çatışmaya yol açmayan bir yöntemle son bulur: Seçim. Seçim en çok oy alan sekiz aday belirlerken, mahalledeki arsa dağıtımını, gecekondular yapımı ve bunlara bağlı olarak yürütülecek tüm etkinlikleri bundan böyle organize edecek olan Halk Komitesi’de kurulmuş olur (Aslan, 2013: 106).

2.2. 1 Mayıs Mahallesi Örgütleniyor

Aslan’ın Kapanagılı Mevkii’nden Mustafa Kemal Mahallesi’nin oluşumuna değin geçen sürecin en önemli halkası olarak belirttiği Halk Komitesi, “1977 yılının ikinci yarısında 1 Mayıs Mahallesi ve 1980 yılı sonlarında da Mustafa Kemal Mahallesi adını alacak olan Kapanagılı Mevkii’nin bir gecekondular bölgesi olarak inşa edilmesi sürecinde şekillenmiş olan temel örgütsel yapıdır.” Bu anlamda farklı sosyalist görüşlere sahip olanlar ile herhangi bir görüş benimsememişlerin de içinde yer aldığı bu komite, mahalle hayatının düzenlenmesinde pek çok konuda gayri resmi bir karar merkezi işlevi üstlenmekte ve 1 Mayıs Mahallesi deneyiminin özgün ve önemli bir kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır (Aslan, 2013:106-107, 110).

Halk Komitesi’nin kurucuları, komite ile birlikte herşeyden evvel mahalledeki gecekondular mafyacılığının, arsa spekülatoörlüğünün sona erdiğini, diğer yandan kendilerini yönetici ilan edenlerin yerine mahalleli tarafından seçilmiş kişilerin görev ve sorumluluk üstlenmesiyle gerçek bir temsilin oluşturulduğunu belirtirler. Ayrıca komitenin, yaptığı ve yapılması planlanan çalışmalarla ilgili toplantılarda mahalle halkına bilgi vermesi, toplanan ve harcanan paraların hesabını mahallelinin denetimine tabi tutması, toplantılar esnasında mahalle sakinlerinden gelen yeni önerileri değerlendiriyor oluşu ve komitede muhalif grupların birarada

bulunmasının iç denetime olanak sağlayışı komiteyi önceki uygulamadan farklılaştıran özellikler olarak sıralanır. Öte yandan Halk Komitesi üyeleri “1 Mayıs Mahallesi Sosyal Dayanışma Derneği” adıyla yasal bir dernek kurma girişiminde de bulunurlar. Komite Başkanı Kazım Bayboğa’dan edinilen bilgiler ışığında 1977 yılı sonlarında, adres olarak 1 Mayıs Mahallesi’nin belirtildiği ve Üsküdar Kaymakamlığı’na yapılan bu başvuru, kaymakamlık tarafından “böyle bir mahalle yoktur” gerekçesiyle kabul edilmez ve komite üyelerinin tüm çabalarına rağmen dilekçe işleme konulmaz. Her ne kadar komitenin bu yasal girişimi sonuçsuz kalsa da komitenin kendi belirlediği çerçevede çalışmalarını sürdürmeye devam ettiği söylenmelidir. Dahası Aslan’ın “*Halk Komitesi, İstanbul’da mülksüz halkın konut sorununu çözme perspektifinde bir ilktir. Kente gelen evsiz barksızlar, bu tarz bir örgütlenmeyle konut edinebileceklerini yaşayarak öğrenmiş ya da düşünmüşlerdir*” ifadesi ile komitenin kuruluş biçimine yaptığı gönderme ve komitenin bu doğrultuda sürdürdüğü tüm çalışmalar, bölümün ilerleyen kısımlarında ele alınacak hemen her konuda komitenin önemini daha da pekiştirecek niteliklerle donanacaktır. Bu nedenledir ki komitenin geniş kitle desteği alarak gerçekleştirdiği tüm çalışmalar ve mahallede kazandığı ve mahalleye kazandırdığı “anlamlar” ile birlikte, o yıllarda kentlerde örgütlenen sol grupların konut sorununa ilişkin görüşlerinde Halk Komitesi’nin temel referans haline dahi geldiği belirtilmelidir (Aslan, 2013: 109-111).

2.3. Halk Komitesinin Gecekondulaşma Faaliyetindeki Öncelik ve İlkeleri

Halk Komitesinin oluşturulması fikri, o dönem mahallede giderek etkili olmaya başlayan sosyalist grupların, ülkedeki toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliğe dayalı düzenin değiştirilmesi mücadelesinin, yaşamın her alanında sürdürülmesi gerekliliğine dair benimsedikleri görüşlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Kendisinden önceki gecekondulaşma pratiğiyle arasına kalın çizgiler çekerek tamamen farklı bir süreci başlatmayı amaç edinen komite tam da bu doğrultuda önceliklerini, uyulacak temel ilkelerini belirler ve tüm bunlara uygun hareket etmeye özen gösterir. “*Öte yandan komite üyeleri, gecekondulaşma deneyiminin salt bireysel ve ekonomik bir sorun olarak değil aynı zamanda politik bir sorun olarak ilk kez ele alınıyor olmasının zorluklarını aşacakları konusunda çok net görüşlere sahip*

değildirler. Onlar da bir anlamda yaparak ve yaşayarak öğreneceklerdir” (Aslan, 2013: 111-112).

2.3.1. Arsa Dağıtımında İhtiyacı Olanlara Öncelik

Komite kurulmadan önceki dönem mahallede hakim olan arsa dağıtımındaki ticari nitelik komiteyle birlikte kökten değişir. Komite üyelerinden Sabri Koçyiğit gecekondular yapımına ilişkin getirmeye çalıştıkları kuralı, *“gerçekten gecekonduya gereksinimi olan insanlara yardımcı olmak ve onları yerleştirmek”* şeklinde ifade eder. Bunun sebeplerine dair getirdiği açıklama ise mahallenin ileriki dönemlerinde yaşayacağı yıkımlara karşı gerçekleşecek kitlesel direnişlerde ve yıkımdan sonra mahallenin terk edilmeksizin yeniden yapılacak konutlarında, dolayısıyla konutunu örgütlü ve istekli yapmakla kalmayıp onu koruyacak örgütlü bir gücün oluşmasında karşılık bulmaktadır. *“Ticari amaçla gelip gecekondular yapanlar, buna kar amacıyla baktıkları için gerekli duyarlılığı göstermiyorlardı. Halbuki burada kesin bir bedel ödenmesi gerekiyordu. Burada gecekondular zorla yapılacaktı ve bunun bir faturası vardı. Ticari amaçla gelen kişilerin bu faturayı üstlenmeyecekleri düşüncesi berraklaştı. Bu nedenle Halk Komitesi’nde, bir kişiye birden fazla yer verilmemesi prensip edinilmişti”* (Aktaran, Aslan, 2013: 112-113).

2.3.2. Arsa Dağıtımında Kullanılan Ölçüde Eşitlik

Komitenin belirlediği bir diğer ilke, sosyalist grupların arsa spekülâtörlüğü ve mafyacılığa karşı muhalefetinin temel motiflerinden birini temsil eder: Toplumsal eşitlik ve adalet söylemine uygun olmayan ve hatta konut sorununa çözüm getirmekten uzak olan bu uygulamayı önleyerek, arsa dağıtımında olabildiğince adil davranmak ve haksız kazanç sağlama peşindekileri engellemek. Bu doğrultuda komitenin kendi içinde yaptığı tartışmalar sonucunda aldığı karar ve hareket planı bir konutun ortalama 200 m olması yönündedir. Dağıtım sürecinde yer alan Halk Komitesi üyesi Ali Bulut’un *“10 adım genişliğinde 15 adım uzunluğunda yerler belirlenip ilgili kişilere veriliyor”* ifadesi bu konuda izlenen yöntemi bir hayli ilginç kılmaktadır; ve fakat bu durum, eşitlik kaygısının bir ürünü olarak yorumlanabilir. Nitekim bu yorumu, mahallede konut kalitesinin değişim süreci başladığı ve hemen herkesin kendi arsasını bütünüyle inşaat alanı olarak kullandığı 1990’lı yıllarda, arsa büyüklüklerini daha somut biçimde kıyaslama olanağı bulan Aslan’ın arsa

büyükliklerinin çoğunlukla birbirine yakın olduğu yönünde yaptığı gözlem sonucu düştüğü dipnota dayandırmak mümkündür (Aslan, 2013: 115-117).

2.3.3. Gecekondu Mahallesinde “Planlama”

Mahallenin kuruluş sürecinde yer alan Arif Bilgin'den edinilen bilgiler ışığında, başlangıçta mahallenin bir plan dahilinde kurulmasının pek de mümkün olmadığını ancak sosyalist grupların karşılaştıkları kimi engellere²⁷ rağmen bu konudaki istek ve çalışmaları sonucunda bir “gecekondu mahallesinde” de planlamanın mümkün kılınabildiği belirtilmelidir (Aslan, 2013: 118). Daha önce değinildiği gibi gerek Halk Komitesi'nin oluşturulması fikrinin o sıralar mahallede etkin olan sosyalist grupların benimsedikleri görüşlerin bir sonucu olarak yorumlanmaya açık oluşu, gerek komitenin bu yorumlamaya zemin oluşturan ilke ve öncelikler doğrultusunda sürdürdüğü arsa dağıtım ve konut yapım faaliyetleri göz önüne alındığında, toplumsal eşitsizliğe ve adaletsizliğe dayalı düzenin değiştirilmesi amacıyla mücadele eden grupların, planlama çalışmalarına verdikleri değer, bu mücadelenin kentsel mekânsal boyutundaki önemli bir odak noktası olarak anlam kazanır. Bu anlam ise kapitalist üretim tarzını ayakta tutan mülkiyet ilişkilerine ve devlete karşı yürütülecek siyasal mücadelenin güçlendirilmesi konusunda Marksist düşünceyi radikal siyasi eylem tarzının kendine ait bir mekân üretmesi gerektiği kavrayışına yönlendirme çabası ile çalışmanın kuramsal çerçevesinde yer alan Lefebvre'de karşılık bulur.

Bölümün ilerleyen kısımlarında değinilecek 2 Eylül 1977 büyük yıkımından sonra planlama çalışmaları, TMMOB'nin görevlendirdiği bir grup mimar ve mühendis, bazı ilgili sivil toplum kuruluşları, mahallenin yapılanmasına öncülük eden komiteler ve özellikle üniversitelerin şehircilik bölümünde okuyan öğrencilerin desteği ile yeniden başlatılır. Plan çalışmaları döneminde gerçekleşen toplantılar esnasında TMMOB'den bazı mimar ve mühendislerinin “özel mülkiyet arzusunu

²⁷Bilgin, bu engelleri dört başlık altında toplamaktadır. Bunlardan ilki, gelişigüzel başlayıp hayli ilerleyen yerleşim planının fiili duruma uydurulma zorunluluğu doğurmasıdır. İkincisi, çoğunluğu mahalleye yeni yerleşenlerde gözlenen “daha fazla yer işgal etmek ve akrabalarını yanına almak” gibi düşüncelerin çıkardığı zorlukların devam ediyor olmasıdır. Üçüncüsü ise Bilgin'in ifadesiyle “*farklı siyasal grupların olumsuz rekabeti planın uygulamasını zorlaştırıyor*” oluşudur. Dördüncüsü ve sonuncu ise, devletin gecekondu mahallelerinde sürdürdüğü “yıkım tasarısı”nın, planlama konusunda resmi otoritelerle işbirliğini imkansız hale getirmesi ve bu durumun planlama otoritesine caydırıcı etkisi olarak belirtilir (Aslan, 2013: 118).

güçlendirdiği ve işçileri yozlaştırdığı” gerekçesiyle gecekondu hareketine yönelik eleştirilerin olduğunu yine Bilgin’den edinilen bilgiler ışığında belirtmek mümkündür. Bu sebeple TMMOB’nin desteğinin tam anlamıyla inanç ve gönüllülük taşımadığının altını çizen Bilgin, buna rağmen TMMOB’nin mahallenin planlamasıyla ilgilendiğini de belirtirken, planlama çalışmalarında tartışılan temel öncelikleri ise şöyle sıralamaktadır (Aktaran, Aslan, 2013: 119)

“ 1. Konutların sağlığa elverişli konumlandırılması. Bunun için yeterli genişlik ve yeşil alan ile güneşe göre konumlandırma.

2. Mümkün oldukça ucuz ve pratik olması (ekonomik).

3. Ulaşım ve diğer altyapı sistemlerinin uygunluğu.

4. Anakentle ve ulusal hizmet sistemleriyle entegrasyonu ve geleceğin olası büyüme etkilerinin hesaplanması.

5. Eğitim, sağlık ve kültür hizmetlerinin yapılaşma formunda uygun biçimde konumlandırılması.

6. Sosyalleşmeyi (sıkı komşuluk ve dayanışma ilişkilerinin) kolaylaştıran alanların konumlandırılması gibi ölçütler üzerine tartışılırdı.”

Aslan’ın mahallenin kurucu kuşağından edindiği bilgiler ışığında yukarıda bahsi geçen önceliklerin komite tarafından uygulanmaya çalışıldığı söylenebilir. Cadde ve sokak genişlikleri ve bağlantıları konusunda gösterilen özen, isteyenin istediği yere konut yapmasına izin verilmemesi, ilerleyen dönemlerde temin edilmesi beklenen kanalizasyon, telefon, elektrik ve su şebekeleri gibi kamusal hizmetlerin kolaylıkla inşa edilebilmesi için mekân kullanımında olabildiğince titiz davranılması, okul, çocuk parkı, yeşil alanlar ve toplantıların gerçekleşeceği merkezler gibi mahalle halkının ortak kullanımına açık alanlar için belirlenen mekânlar bu anlamda sıralanabilir (Aslan, 2013: 120-121).

2.4. Eylül 1977: Beklenen Büyük Yıkım Gerçekleşiyor

1 Mayıs Mahallesi’nde aylardır beklenen yıkım 2 Eylül 1977 tarihinde gerçekleşir; kendisinden önceki yıkım örneklerinden birçok yönden farklılık göstererek. O vakte değin meydana gelen gecekondu yıkımlarında, gecekondu sahipleri, genellikle, bir yandan gelen ekiplere karşı koyar bir yandan da devlete ve millete sadakat sözleri söyleyerek ekiplerle ortak bir payda yaratma tutumunda bulunur; yıkımlar da çaresizlik içindeki ağlamalar, yakarışlar ve hatta yalvarışlar

içinde tamamlanır. 1 Mayıs Mahallesi'ndeki yıkım ise o dönem siyasal kesimlerin, kamuoyunun tartışma konusu olacak ve Aslan'ın ifadesiyle “*bu olayın yanında ya da karşısında tavır almak durumunda*” bırakacak nitelikte bir tutum, direniş ve sonuçlarla tamamlanır (Aslan, 2013: 130-135). 3 Eylül 1977 tarihli hemen her gazetede yer eden bu yıkımın, Cumhuriyet gazetesinin o günkü haberinden aktarılabak bazı bölümleri yıkıma dair oldukça fikir sunar²⁸:

“Ümraniye'nin Örnektepe yakınlarındaki gecekondu bölgesine dün sabah yıkım ekipleriyle birlikte toplum polisleri de gelmiş ve buranın gecekondu önleme bölgesi olduğunu, bu yüzden de yapılmış olan evlerin yıkılacağı bildirilmiştir. Buna karşılık gecekondu sakinleri polis araçları ile panzerlerin bulunduğu hatta gelerek evlerinin yıkılmasına izin vermeyeceklerini ve buna karşı direneceklerini söylemişlerdir.

Karşılıklı görüşmeler bir hayli sürdükten sonra bir sonuç alınamayınca bu kez polis yarım saat içinde evlerin boşaltılmaması halinde zor kullanacağını açıklamıştır. Yarım saat sonunda bir değişiklik olmayınca polis gecekondu sakinlerini dağıtmak ve yıkımı başlatmak için harekete geçmiştir. Ellerinde uzun menzilli silah ve coplar bulunan polisin, panzer refakatinde ve sis bombası kullanarak yürümeye başlaması üzerine, gecekondu sakinlerinin bulunduğu taraftan da taş atılmaya ve polise sopalarla karşı konulmaya başlanmıştır. Çatışma kısa süre sonra karşılıklı olarak silahlı bir nitelik kazanmış ve birçok kişinin kanlar içinde yerlere serildiği görülmüştür.

Olayın başlangıcından itibaren orada bulunanlar çatışmayı dehşet verici olarak nitelendirmişler ve şimdiye kadar bu tür yıkımlara çok rastladıklarını ancak böylesini hiç görmediklerini belirtmişlerdir.

Ümraniye'nin Örnektepe yakınlarında gecekondu yıkımı nedeniyle, gecekondu sakinleriyle polis arasında dün öğle üzeri meydana gelen kanlı çatışmada 5 kişi ölmüş, 47 kişi yaralanmıştır...

Bu arada polislerin arasında göğüslerinde bozkurt rozetli, bellerinde sedef takmalı tabancalar olduğu halde sivillerin dolaştığı ve bunların polislerle konuştuğu saptanmıştır. Olaydan çıkan polislerin, araçlarının üslendiği yere gelerek yakalanan gecekondu sakinlerini uzun süre dövmeleri çevre halkı tarafından izlenirken, yardıma gelen jandarma birlikleri olayları izlemekle yetinmiştir.

Kanlı çatışma sonunda toplam 138 kişi gözaltına alınmıştır. Bunlardan 107 kişi dün geceyi Emniyet Müdürlüğünde, 31 kişi de Selimiye karakolunda geçirmişlerdir. Olayın soruşturulmasını Üsküdar savcılığı yürütmektedir.”

Aslan, yıkımın gerçekleştiği dönem Halk Komitesi başkanı olan Sabri Koçyiğit ve mahallenin kurucuları ile yaptığı görüşmeler ve basının “güvenilir” verilerinden edindiği bilgiler ışığında çatışma günü 5, çatışma esnasında yaralananlardan 4 olmak kaydıyla toplam 9 kişinin öldürüldüğünü belirtir: Hüseyin

²⁸Cumhuriyet, 3.09.1977

Çaparoğlu, Hüseyin Arslan, İsmail Poyraz, Hıdır Ulman, Cuma Gül, Hasan Yıldırım, Müzeyyen Keskin, Musa Çarpar (Aslan, 2013: 134-135) ve mahallede etkin olan sosyalist gruplardan Halkın Yolu'ndan Hasan Kızılkaya (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988: 2248). 9 kişinin öldürülmesiyle sonuçlanan 2 Eylül 1977 yıkımını/direnişini ve Halk Komitesi'nin bu esnada sergilediği tutumu, Aslan'ın görüşmeyi gerçekleştirdiği *zaman*, yaşamını aynı *mekânda*, mahallede sürdürmeye devam etmekte olan dönemin komite başkanı Koçyiğit'in *hatırladığı* şekliyle, kendi *cümleleriyle* aktarmak çalışmanın kuramsal çerçevesi açısından ayrıca dikkate değer olacaktır:

“2 Eylül günü yıkım ekipleri ve güvenlik güçleri geldiklerinde yıkacaklarını söylüyorlardı. İkaz, daha önceki iki yıkımda da yapılmıştı. ‘Yapmayın, yıkılacak’ deniliyordu. O gün mahalleye geldikleri zaman, kendilerine müdahale edilmemesini, buranın yıkılacağını, gecekonduların yaptırılmayacağı duyurusunda bulundular. İnsanların alanı terk etmesini istediler. İnsanlar da, Halk Komitesi başta olmak üzere, bunu yapmak zorunda olduklarını, alanı terk etmeyeceklerini ve yıkımı yaptırmayacaklarını söylediler. Karşılıklı görüşmeler oldu. Yani artık halk bir tarafta set oluşturmuş, yıkım ekipleri karşı tarafta, aracıyla gereciyle, toplum polisiyle bir set oluşturmuşlardı. Yıkım ekibi halkın alanı boşaltmalarını istiyorlardı.

Bu noktada halk, genci, yaşlısı, çocuğu hep beraber ellerinde taşlarla, toprak ve ağaç parçalarıyla polis barikatını zorlayarak yıkımı engellemek istedi ve bunu bir ölçüde sağladı. İşte bu noktada saldırı ve direniş gerçekleşti. Şu anda 30 Ağustos İlkokulu'nun bulunduğu yer 1 Mayıs Mahallesi direniş alanıdır. Burada 1 Mayıs halkı polis panzeriyle, sis ve gözyaşartıcı bombasıyla mücadele etti. Ama sözünü ettiğim ölümler, bu çatışma içinde olan ölümler değil. Ölen insanlar, hemen çatışma alanının kenarında bulunan eski mahallede, binaların üzerindeki polislerin uzun menzilli silahlarıyla vurulan kişilerdir. Mesela Hasan Kızılkaya, uzun menzilli silahlarla tam alnının ortasından vurulmuştur. Biri göğsünden, bir diğeri kalbinden ama uzun menzilli silahlarla, hedef seçilerek vurulmuştur. Çoğunluğun ölümü bu şekildedir. Sözünü ettiğim çatışma saat 16'ya kadar sürdü. Polis gecekonduları yıkamadı; geriye çekilmek zorunda kaldı. Bu durumla beraber askeriyeden takviye güç istedi. Çünkü yıkıma gücü yetmiyordu. Ama bu arada Halk Komitesi üyeleri arasında ve genel kitlede bir karamsarlık başlamıştı. Halk Komitesi üyelerinin bazıları ve halkın bir bölümü direnmenin hedefe ulaştığını, daha fazla direnmenin daha fazla kayıp getireceğini ve bu nedenle geri çekilmek gerektiğini öneriyorlardı.

Komite de dahil olmak üzere halk içindeki bu fikir teatisi bir yerde paniği de beraberinde getirdi. Saat 16 sıralarında kimilerine göre kerhen, kimilerine göre de

isteyerek geri çekilme kararı verildi. Halkın geriye çekildiğini gören kolluk kuvvetleri bu durumdan cesaret alarak bir saldırıya daha geçtiler. Halkın panik içinde dağılması ve alanı terketmesiyle iş makineleri ve dozerler saat 16'dan 17:30 veya 18'e kadar mahalleyi adeta silindir gibi ezdi geçti" (Aktaran, Aslan, 2013: 133-134).

Koçyiğit'in, 2 Eylül 1977 yıkımına/direnışine ve başkanlığını yaptığı Halk Komitesi'nin bu sırada sergilediğı tutuma yönelik hatırladığı şeyler ve onları hatırlayış biçimleri göz önüne alındığında, bu bireysel hatırlamanın, belleğın "anların toplumsallaşmış üretimi" kuramsallaştırmasına yapılan göndermelerle bezendiğı söylenebilir. Bu bağlamda Koçyiğit, hatırlaması için gerekli kodları mahallenin uzam ve zamanını birbirine eklemleyerek dilsel imgesel bir yol ile aktarırken çalışmanın kuramsal çerçevesinde yer alan Halbwachs'ı anımsatır. Koçyiğit'in "*Şu anda 30 Ağustos İlkokulu'nun bulunduğu yer 1 Mayıs Mahallesi direniş alanıdır.*" ifadesi ise yine çalışmanın kuramsal çerçevesinde yer alan bir diğer ismi akıllara düşürür. 30 Ağustos İlkokulu, çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacağı üzere, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonraki dönemde mahallede değışime uğrayacak isimlerdendir. Bu değışime uğramadan önce, Halk Komitesi tarafından bu direniş alanına verilen "Şehitlik Parkı" ismi doğrultusunda 30 Ağustos İlkokulu'nun ismi de "Şehitlik İlkokulu" olarak belirlenir. Gerek "1 Mayıs Mahallesi direniş alanına" verilen isim gerek bu alanda sonradan yer alacak okula verilen isimden hareketle, "yaşayan belleğın suları çekildiğinde kıyıda kalan deniz kabukları" olarak tanımladığı bellek mekânları kuramsallaştırması ile çalışmanın kuramsal çerçevesinde yer alan Nora'yı anımsayacak olursak şunu da anımsatmak gerekir: bir şeyin/bir yerin bellek mekânı olabilmesi için öncelikle "hatırlama isteğı" gerekir. Tam da bu bağlamda, "1 Mayıs Mahallesi direniş alanı", 2 Eylül 1977 yıkımı sırasında, mahalle halkının mücadelesinin uzama yansıdığı ve soyut olan bu mücadelenin, anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde uzamda somutlaştığı ve geçmişı bugüne taşıyarak unutmayı engelleyen böylece yeni mücadelelere de dayanak oluşturabilecek türden bir mekândır; dahası mahalle halkı tarafından da bu türden nitelendirilmeye çalışılmış bir mekân gibi durmaktadır.

2.5. “Dozerlerin Silindir Gibi Ezip Geçtiği” Mahalleden “İnsan Manzaraları”

Işık ve Pınarcıoğlu, Türkiye kentleşmesinin ilk evrelerinde ortaya çıkan gecekondulaşmanın ve bu gecekonduların en önemli özelliğinin, neredeyse tümüyle parasal ilişkiler dışında, değişim değeri değil kullanım değeri için üretiliyor olması olarak ifade ederken bu özelliğin, 1970’lerde başlayan ancak özellikle 1980’lerde belirginleşen bir değişim geçirdiğini belirtirler. Bu doğrultuda gecekonduların alanlarında bir kişinin birden fazla konut sahibi olması gözlenirken, 1980’li yıllarda yapılan bir dizi araştırma²⁹da gecekondulaşmanın bu değişen niteliğini ortaya koyar (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011: 113, 162-163). Öte yandan araştırmayı yaptığı dönem Mustafa Kemal Mahallesi’nde ikamet etmekte olan, 1970’li yıllarda yerleşmiş ilk kuşak konut sahiplerinin birçoğu için, mahallenin önceden “tasarlanan kent imgesiyle” uyumlu olmadığını ve bunun hoşnutsuzluk yarattığını belirten Aslan, bu durumun önemli bir durağı olarak şu genel kanıya işaret eder. Geçmiş yıllarda mahalledeki politik çalışmaların içinde bulunduğu belirtilen ve 1989-1994 yılları arasında belediye başkanlığı yapan Şinasi Öktem’in, belki de iyi niyetle, mahalledeki konut kalitesinin değişim sürecini bütünüyle serbest bırakmasının mahalledeki görüntüyü olumsuz biçimde değiştirdiği, bu sürecin sonucunda bahçe içindeki tek katlı evlerin yerini apartmana dönüştürülmüş gecekondulara bıraktığı, bu sürecin sadece fiziksel değişimi değil, kültürel değişimi de beraberinde getirdiği ve bunun ciddi bir gerilim yarattığı yönündeki kanı: mahallede yeşil alan yok edilmiş, komşular arasında anlaşmazlıklar baş göstermiş ve dayanışma ilişkilerinin yerini çıkar ilişkileri almıştır (Aslan, 2013: 88-89).

Bu doğrultuda gerek Aslan’ın araştırmayı yaptığı dönem mahallenin kurucu kuşağından aktardığı izlenimleri, gerek bugün mahalleye gidildiği takdirde edinilecek izlenimleri birbirine katarak kısaca bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu değerlendirmeyi şöyle ifade etmek mümkündür: Mahallenin bugünkü mimari ve toplumsal örüntüsü, İstanbul’da mülksüz halkın konut sorununu çözme iddiasıyla yola koyulan çeşitli sosyalist grupların benimsedikleri görüşlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek “alternatif kent tasarımı ürünü” olan mahalleden oldukça uzaktır.

²⁹“Gecekonduların Araştırması” (Alpar ve Yener, 1991) ve “A new Stage Of Gecekondular In Istanbul” (Şenyapılı, 1992) bu araştırmalardandır.

Tam da bu noktada, 1982 Anayasası'nın ve onu izleyen sosyal mevzuatın işgücü piyasalarının işleyişini emek aleyhine dönüştürmek amacıyla oluşturulan tüm ögelerin hükümetler tarafından kullanılarak sınıf tabanlı ekonomik taleplere karşı katı ve ödünsüz bir çizgi izlendiği, buna karşın aynı dönem aynı kitleleri *“kentli, gecekondulu, yoksul ve tüketici”* özellikleriyle tatmin etmeye çalışan popülist bir stratejinin bölüşüm politikalarına egemen olduğu ve Boratav'ın bu yaklaşımın kentli yoksul kitlelere dönük ana hedefinin bu kitlelerin saflarında sınıf bilincinden yoksun ve sermayenin programına ve ideolojisine teslim olabilecek kalabalık gruplar yaratmak olduğu yönündeki değerlendirmesi ve bu ekseninde 1984 yılı içinde aşağı yukarı tamamen ANAP kontrolüne geçen kent belediyelerinin bu stratejinin gerçekleştirilmesinde kilit roller oynadığı, gecekondululara dönük tapu tahsis belgelerinin, imar aflarının ve kent planlaması perspektifinden yoksun imar izinlerinin, hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel rantların yoksul katmanlara intikal etmesinde özellikle önemli olduğuna yönelik bölüm başında yer verilenler hatırlanmalıdır.

Bu bağlamda dönemin bölüşüm ilişkilerine hakim olan stratejinin ve bu stratejinin ana hedefine yönelik Boratav'ın değerlendirmesinin, mahallenin bugünkü toplumsal ve mimari örüntüsü üstündeki bir yansıması olduğu yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Öte yandan tüm bunlar 1 Mayıs Mahallesi'nin öz mücadelesini, *“buraya başımızı sokacak bir evimiz olsun diye geldik”* şeklinde ifade edilen “yasadışı” bir barınma mücadelesi gerçeğini ve kolektif bir bilinçle sürdürülen ve geliştirilen bu deneyimin mahallenin köklerini oluşturduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

“Yaşlı kadınlar, gözleri yaşlı yitirdikleri yakınları, çocukları için gözyaşı döküyor ve o kabusu andıran günün gecesini yine o savaş alanına benzeyen yerde geçiren binlerce barınaksız insan, gelen günlerde orada kalabilmenin yollarını arıyor.” Cumhuriyet'in 4 Eylül 1977 tarihli sayısında *“Gecekondulu Alanı Bir Savaş Görünümünde”* haber başlığı altında Abdullah Gelgeç'ten alıntılanan bu izlenim ve kendi tabiriyle *“iki gün önceki o dehşet verici terör”*ün bile mahalle halkını oradan koparmaya yetmeyen sebeplerine dair getirdiği açıklamalar, Halk Komitesi başkanı Sabri Koçyiğit'in ifadesiyle, komitenin *“tam da bu noktada en önemli görevlerinden bir tanesini yerine getir”*mesine (Aktaran, Aslan, 2013: 143) neden olacaktır.

Gelgeç, o yıkıntılar içerisinde evlerini yapmaya çalışanlara rastlar ve sorar: *'Yine mi yapıyorsunuz' diye, 'Ne yapalım kardeşim, nerede kalalım, ev yok bark yok, gece soğuktan donduk, gidecek yerimiz yok.'*" yanıtını alır. *"İstanbul'da anormal ölçülerde artan kira fiyatları, yoksulluk"* Gelgeç'in mahalle halkını buluşturduğu ortak payda iken, *"arada bir 'bir evim daha olur' düşüncesi"* ile mahallede bulunanlara dair şu bilgiyi de aktarır: *"Başka yerde evi olanlar zaten kaçıp gidiyorlar ama bizim gidecek yerimiz, yurdumuz yok, bizim durumumuzda olan burada 5.000 kişi var."*

"Dozerlerin silindir gibi ezip geçtiği" mahalleden bu "insan manzaraları", komitenin kalıcı başarı sağlayabileceğine inanarak mahallenin yeniden inşası görevini önüne koymasına ve bu doğrultuda çalışmalara başlamasına sebep olur. Koçyiğit'in ifadeleriyle komite, *"Halkı toplayarak gecekonduların yeniden yapılması gerektiğini, bunun bu şekilde bırakılmayacağını anlatmaya"* ve *"tekrar yapımı sağlamak için insanları teşvik"* etmeye başlar. Daha önce değinilen gecekondular yapımında komitenin belirlediği öncelikler ve ilkelerin uygulanmasına da zemin oluşturan son gelişmelerle birlikte 1 Mayıs Mahallesi, yıkıntılar üzerinde iki ay gibi bir sürede yeniden ortaya çıkar (Aslan, 2013: 143-144,147).

Bunun nedenleri sorgulandığında, kendini radikal bir toplumsal değişim stratejisini savunan sosyalist ideolojiyle özdeşleştiren ve bir bölümü sosyalist grupların üyesi ya da taraftarı olan komite üyeleri ve mahalle kurucularının, mahallenin inşasını kent çapında örgütlü bir destekle gerçekleştirmiş olmaları ile açıklamak mümkündür. Öyle ki bu durum yeniden inşa sürecinde belirleyici iki önemli unsur olarak karşımıza çıkar. Bunlardan ilki, İstanbul'da çeşitli üniversitelerde okuyan sosyalist gruplarla ilişkili öğrencilerin inşaat aşamasında mahalleye sunduğu emektir. Sosyalist grupların İstanbul sınırlarını aşan bağış kampanyaları da dahil olmak üzere geniş çaplı maddi ve manevi dayanışma desteği içinde oluşları da mahallenin yeniden inşa aşamasının iki ay gibi görece kısa bir sürede gerçekleştirilmesinin ikinci unsurudur. Halk Komitesi'nin, tüm bu olanakları değerlendirme ve mahalle ile ilgili meselelerde üstlendiği aktif yürütücülük rolü ve Ümraniye karakolu yetkililerinin, belediyeden herhangi bir talep gelmemesi üzerine yeniden inşa edilen mahalleye yönelik gerçekleştirilmeyen yeni bir müdahale ile de

birlikte (Aslan, 2013: 144-147) 2 Eylül 1977 yıkımının görünür kıldığı “manzara” yeniden bir çatı altına girer.

İnşa sürecinin bir iki ayda tamamlanmış olmasını aynı zamanda mahallelilerin bu süreçteki kararlı tutumlarının bir göstergesi olarak yorumlayan Aslan, bu sürecin mahalle halkının konut sorununu çözmesinin ötesinde, kamuoyunun (en azından ve öncelikle) tepki göstermeyeceği bir meşrulaşma aşamasına ulaşma süreci olarak algılandığının da bilgisini verir (Aslan, 2013:147).

2.6. 20 Mart 1978 Olayı: Halk Komitesinin Dağılması ve Bir Dönemin Sonu

1978 yılının ilk aylarına gelindiğinde 1 Mayıs Mahallesi pek çok kesime İstanbul kent mekânı ve sistemi içindeki fiili varlığını kabul ettirmiş gibi bir izlenim yaratır. Bunu gündelik “merkez” medyada mahallenin aleyhine yapılan yayınların önceki döneme göre bir nebze azalmasından, mahalleye yönelik kriminalize edici katı yorum ve çağrılara “uç sağ kutuplar” dışında pek fazla rastlanmamasından hareketle de ifade etmek mümkündür. Ayrıca 2 Eylül 1977’deki büyük yıkım sonrası mahalle dışından sağlanan yoğun maddi ve manevi destekle de birlikte, adeta küllerinden yeniden doğan mahalle, gerek yerleşik nüfus yapısı, gerek toplumsal ve siyasi tutum bakımından daha homojen bir hal alırken bu durum mahalleyi iç yapısında da daha yüksek oranda bir örgütlülüğe ulaştırır. Bu doğrultuda, kent sistemiyle doğrudan ya da dolaylı ilişki kurmaya sebep olacak yeni ihtiyaçlarla birlikte mahalle için gelinen aşama, olası yeni bir yıkımı engelleme kaygısı barındırmaktan ziyade, yaşamın yeniden kurulması üzerine çalışmalar başlatma kaygılarına evrilmiştir (Aslan, 2013: 147-148).

Tam olarak böyle bir aşamada, mahalle kurucuları tarafından “provokatif” olarak nitelenen bir olay meydana gelir. 20 Mart 1978 tarihli hemen bütün gazetelerde yer alan habere göre, Yeni Sahra’dan gelen ve buradaki yerlerini Halk Komitesi’ne vermeyeceklerini söyleyen beş kişi, daha önce taş ocaklarının bulunduğu bölgede, öldürülmüş olarak bulunmuştur. Tamamı aynı yerde işçi olarak çalıştığı ve Giresun’un Görele ilçesinden yakın akraba oldukları belirtilen cinayet kurbanları, kendisini işçi sınıfının temsilcisi olarak niteleyen ve sosyalist çizgiyi savunduklarını iddia eden çeşitli grupların şiddetli protestosu ve eleştirisine sebep

olurken, bazı sol görüşlü gazetelerde konuyla ilgili yayınlanan eleştirel ve suçlayıcı yazıların yorumlanma biçimi ve içinde barındırdıkları karşılıklı ithamlar nedeniyle de zaman zaman çatışmayla sonuçlanan gerilimler dahi yaşanır (Aslan, 2013: 149).

Aslan, mahalle ile ilgili araştırma yaptığı dönemdeki görüşmelerden bu konuyla ilgili kısımlarında, mahalle sakinlerinin neredeyse tamamının bu olayın nasıl gerçekleştiğine dair bir fikir sahibi olmadığını ve bu olayın tüm mahalleyi dehşete düşürdüğünü belirtir. Bu olayın, mahallenin meşruiyeti ve toplumsal desteği açısından nasıl bir sorun yarattığına dair fikir yürütmek güç olmasa da gazetelerin o dönem bu olaydan hareketle mahalleyi konu ettikleri haberlerden öne çıkan ifadelere bakmak gerekir. *“Karı koca iki kişinin 1 Mayıs Mahallesi’ne gittikleri ve bir daha kendilerinden haber alınmadığı”*, *“Mahallede Sabri Koçyiğit, Kazım Bayboğa ve Erol Bektaş’tan oluşan bir idam mangasının bulunduğu”*, *“Ülkücü beş işçinin 200 kişilik Halk Mahkemesince yargılandığı”*, *“mahallede komite tarafından yaptırılan bir cezaevi olduğu”*, *“Ümraniye devlet içinde mi”* gibi örnek söylemler, gazetelerin konuyla ilgili tercih ettikleri tutumu ifade edebilmek için dayanak oluşturacaktır. Halkı tedirginliğe sürükleyecek, güvenlik güçlerinin mahalleye girmesi yönünde yapılan çağrılarla da *“kurtarılmış bölge”* söylemini öne çıkarıp mahalleye karşı kamuoyu oluşturacak nitelikte bir tutum. Aslan çalışmasının bu kısmında şöyle bir dipnot da düşer (Aslan, 2013: 149-150):

“Beş kişinin öldürülmesi olayının, 1 Mayıs Mahallesi’ne ilişkin sonraki kuşakları da etkileyecek olan çok önemli bir olay olduğunu 1995 yılında mahalleye giderken bindiğim bir taksi sürücüsünün konuşmasından da anlamıştım. Sürücü, mahallenin ana caddesinde ilerlerken ürkek bir şekilde “Hocam bu mahalleye eskiden kimse giremezdi. Anarşistler buraya gelen yabancıları öldürüyorlardı, polis ve jandarma da giremiyordu” demişti. Üzerinden neredeyse 20 yıl geçmiş olmasına karşın, mahalle hala bu cinayete anılıyordu.”

Gerek beş işçinin öldürülmesi olayı gerek bu olaydan hareketle mahalle ile ilgili gazetelere konu olan haberler ve bu haberlerin nitelikleri göz önüne alındığında, tam da *“sürücü mahallenin ana caddesinde ilerlerken”* gerçekleşen *“hatırlama”* ve *“ürkek bir şekilde”* dile getirdikleri, *“üzerinden neredeyse 20 yıl geçmiş olmasına karşın”* mahalleye dair kamuoyunda oluşan belleğin gücünü ortaya koymakla kalmaz, Halbwachs’ın ifade ettiği gibi *“belleğin kurgulanabilirliğine”* dair önemli bir örnek işlevi de görür.

Aslan, gerek günlük basının bu tutumu, gerek kim tarafından, hangi sebeple gerçekleştirilmiş olursa olsun mahallede gerçekleşen cinayetlerin, kurucular ve o dönem mahallede bulunan kişilerden edindiği bilgiler ışığında, mahallenin yeni bir müdahaleye maruz kalacağı ve halkı tedirgin edecek yeni bir dönemin başlayacağını işareti olarak yorumlandığını ifade ederken, sürecin de beklendiği gibi geliştiğini bilgisini verir. Güvenlik güçleri tarafından operasyon gerçekleştirilir; bunun sonucunda mahallenin kuruluşundan itibaren “kurucu” rol üstlenen Halk Komitesi üyelerinin bir kısmının gözaltına alınması, diğerlerinin de mahalleyi terk etmek durumunda kalmasıyla birlikte komite dağılır (Aslan, 2013: 151).

Daha önce ifade ettiğimiz gibi beş işçinin öldürülmesini bir provakasyon ve mahalleye saldırı için kullanılan bir bahane olarak yorumlayan mahallenin kurucu kuşağı, Halk Komitesi’nin olayla bir ilgisinin olmadığını ileri sürerken, komite üyelerinin o dönemki ortamda konuyla ilgili ithamlara verdikleri yanıtların ve görüşlerinin basında yer almaması, Aslan’ın çalışmasında dikkat çektiği bir noktadır. Bu nedenle 1 Mayıs Mahallesi halkının, mahalledeki durumla ilgili kamuoyuna doğrudan bilgi aktarmak amacıyla düzenlediği basın toplantısı ve sonrasında mahalle halkıyla yapılan görüşmeler de neticesinde Milliyet Gazetesi’nin 24 Mart 1978 tarihli gazetede yer alan haber, Aslan tarafından istisnai bir gelişme olarak nitelendirilir (Aslan, 2013:152). Bu toplantıda söz alan konuşmacılar mahallenin bir “kurtarılmış bölge” değil “mahrumiyet bölgesi” olduğunu ve Halk Komitesi üyelerinin beş kişinin öldürülmesiyle hiçbir ilgisinin olmadığını ifade ederler. Gazetede yer alan bu konuşmalardan biri şöyle aktarılır³⁰:

“Halk Komitesi olarak seçtiğimiz kişiler, dışarıdan kimseler değiller. Onlar da buranın halkıdır. Halk Komitesi’nde bir üst komite vardır. Bu komite 7 kişiden ve yaşlılardan oluşur. Bir yerde “İhtiyar Heyeti”nin görevini yapar. Üst komiteye bağlı beş alt komite vardır. Alt komiteler briket, sağlık, yardım ve güvenlik gibi görevlerin yapılmasında yardımcı olmaları için seçtik. Eğer komiteler olmasaydı kavga çıkardı aramızda. Komiteleri oluşturan kişiler, halkın yardımına koşan, dertlerini içlerinde hisseden kişilerdir. İşinden kovulan, parasız kalanlara yardım ederler. Onların dertlerini üzerine almışlardır. Bu komiteden beş arkadaşımız şimdi gözaltına alınmış, işkence yapılmaktadır. Komite, hiçbir maddi karşılık beklemeden sorunlarımızın çözümlenmesine yardımcı olmaktadır. Gerekirse fiilen gecekonduların yapımında çalışmaktadırlar. 1 Mayıs Mahallesi’nde 2 Eylül’de yapılan yıkımdan

³⁰Milliyet, 24.03.1978

sonra, komite üyeleri sayesinde ruhsatlı ev yapar gibi ev yaptık, burada düzenimizi sağladılar.”

Bu dönem, gerçekleşen cinayet odağında olmakla birlikte mahalle ile ilgili basında yer alan ve Aslan’ın tabiriyle “insanı dehşete düşüren” haberler arasında bir nebze kendi sesini duyurmaya çalışan mahalle halkı, Halk Komitesi’nin dağılmasına ise engel olamaz. Bu durum, daha önce ifade edildiği gibi mahalle halkını tedirgin edecek yeni sorunlarla birlikte, yeni bir dönemin başlangıcının işaretidir. Gelişimini sürdürmekte olan mahallenin hangi yöne doğru ve ne ölçüde gelişeceği konusundaki belirsizlik, önceden belirlenen ortak mekânların akibeti ve yeni konutların alan büyüklükleriyle ilgili kaygılar, mahalle sakinlerinin, mahalleyi kötü bir geleceğin beklediği duygusuna kapılmasına sebep olan konu başlıklarındandır. Nitekim bu kaygıların yersiz olmadığını gösterecek gelişmelerin yaşandığı da belirtilmelidir (Aslan, 2013: 152-153).

2.7. Yaşlılar Komitesi ve Mahallede Yeni Bir Dönem Yeni Bir Mücadele

1979 yılı ortalarında mahallenin fiziki ve toplumsal yapısındaki dikkat çekici belli başlı özelliklere dair Aslan şöyle bir tablo sunmaktadır. Yıkım sırasında yerle bir edilen konutların yerine yapılan yeni konutlar ve Halk Komitesi dağıldıktan sonra mahallenin “planlanmamış” alanlara doğru gelişmesine sebep olan diğer yeni konutlarla birlikte mahalle artık sınırlarına ulaşır; dolayısıyla mahallede konut yapma süreci genel olarak tamamlanır. 1977/78 yılları için 3-4 bin olarak tahmin edilen mahalle nüfusu ise 1979’a gelindiğinde 5 bine yükselir. Öte yandan Aslan, mahallede beş kişinin öldürülmesi sonrasında yaşanan pek çok sıkıntıya rağmen, gerçekleşen toplu gözaltına alma ve tutuklamalar sürecinde, kamu arazisi üzerinde büyük yıkımdan sonra yeniden inşa edilen mahallenin bu son haline yönelik herhangi bir yıkım girişiminin söz konusu olmamasından hareketle, mahallenin fiilen varlığının kabul edildiği ve artık kalıcı hale geldiği yönünde bir çıkarsama da yapmaktadır. Bu tablo ve yapılan bu çıkarsama yanyana konumlandırıldığı takdirde, kurulduğundan itibaren gündelik yaşamla ilgili sorunlarını kimi fiili yöntemlerle çözmeye çalışan mahalle halkının önündeki yeni sürecin, temel kentsel hizmetlere ulaşma adına bir mücadeleye evrildiğini söylemek mümkün olacaktır. Bu doğrultuda 1978 yılının ikinci yarısında Halk Komitesi sonrası dönemi değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen toplantıda ortaya çıkan yeni sorunları çözmek adına arayışlara

girişilir. Toplantı esnasında sunulan öneriler, mahallenin yerel yönetim kurumlarıyla ilişki kurması ve hizmet talep etmesi noktasında yoğunlaşır. Bu nokta ise mahallenin meşrulaşma sürecinin ötesine taşınması, yasallaşması anlamına gelmektedir. Bu yeni mücadele sürecinin örgütlü yürütülmesi ve seçim yöntemiyle bir “Yaşlılar Komitesi” oluşturulması yönündeki karar da yine bu toplantıda alınır ki bu komite, Halk Komitesi’nden sonra yine seçim yoluyla oluşturulan ve mahallenin ortak iradesini yansıtan ikinci yönetim organıdır (Aslan, 2013: 154-158).

Bahsi geçen halk toplantısında alınan bu karar, mahallenin kuruluşundan itibaren biriken deneyimler gözönüne alındığı taktirde, Halk Komitesi “ortak deneyiminin”, beklenti ve eylem mekânlarında oluşan “sembolik anlam dünyasının” güven ve dayanak imkanı sağlayarak mahalle halkını, yeniden kolektif bir bilinçle bir araya getirdiğine işaret eder. Bu durum, Halk Komitesi deneyiminin kolektif belleğin üç temel çerçevesini oluşturan uzam, zaman ve dile aktarılarak 1 Mayıs Mahallesi’nde kazandığı sürekliliğin, bütünleşen dün ve bugünün bir göstergesi niteliğindedir.

Öte yandan Halk Komitesi’nden farklı olarak Yaşlılar Komitesi, sistemi dışlayan değil, yeni ihtiyaçları temin etme hedefiyle sisteme dahil edilmeyi gerektirecek niteliklerle tasarlanmış örgütsel bir yapıdır. Komitenin yapısını, çalışma tarzını, işleyişini, yüklendiği görevleri, komitenin asıl üyelerinden Halil Erbay’ın şu ifadesiyle özetlemek mümkün olsa gerek: *“Mahallenin sorunlarını memura anlatabilecek, halkla haşır neşir olabilecek kabiliyetli birkaç amca ile bizi bir komiteye seçtiler.”* Komitenin ilk çalışmasını ise yine Erbay’ın ifadeleriyle *“O zaman Üsküdar Kaymakamlığı’na resmi bir dilekçeyle başvurduk ve şöyle dedik: Mahallemiz yasallaşmamış, muhtarlık tahsisi yapılmamıştır. Ancak mahallede beş altı yaşlı kişinin mahalleye hizmet getirmesi için kaymakamlık nezdinde bu kişilere komite izninin verilmesi.”* Böylece komitenin ilk çalışması, o dönem mahallenin bağlı bulunduğu Üsküdar Kaymakamlığı nezdinde yasal olarak tanınmaya yöneliktir. Kaymakamlığın bu talebi en azından sözlü olarak kabul etmesiyle bu tür çalışmalar yoğunlaştırılır. Halim Aydın, Hüseyin Canpolat, Şevket Kiraz ve Sabiha Özkılıç’tan oluşan bir heyetin, dönemin valisi İhsan Tekin’i ziyaret ederek mahallelerinin sorunlarıyla ilgili verdikleri dilekçe ise Tercüman Gazetesi’nin 5 Nisan 1978 tarihli sayısında *“Kurtarılmış bölge halkı validen su ve yol istedi”* başlıklı habere konu

olur. Vali İhsan Tekin'in heyetle yaptığı görüşmenin ardından bu sorunların en kısa zamanda çözümünü için çalışacağına yönelik verdiği söz ile birlikte Aslan, *“yasallaşma girişimlerinin ilk adımındaki bu görelî başarıda CHP'nin iktidarda olmasının rolü gözardı edilmemelidir.”* yönünde bir tespit yapar ve bunu CHP lideri Başbakan Bülent Ecevit'in Miliyet Gazetesi'nin 25 Mart 1978 tarihli sayısında yayımlanan şu demeciyle desteklerken bunu mahallenin yasallaşma sürecine dolaylı biçimde verilen bir cevap olarak yorumlar: *“Kurtarılmış bölge safsatası önlenecektir. Ümraniye, devlet içerisine girmiştir ve girecektir ama yalnız jandarma ve polis olarak değil, devletin yardımcı eli olarak da girecektir”* (Aslan, 2013: 158-160).

Yaşlılar Komite'sinin, mahallenin yasallaşması amacıyla 1978-1980 yılları arasında gerçekleştirdiği etkinliklerin sonucu olarak oluşturulan halk tüketim kooperatifi, okullar ve sağlık merkezi gibi kurumlar ve bunların yerel idari makamlardan yasal onay alması, yasallaşma süreci açısından son derece önemlidir. Aslan'ın *“mahallenin yasallaşmasının dolaylı kabulü”* olarak tanımladığı sözkonusu kurumların açılışı kadar, bu kurumların taşıdığı isimlerin mahallenin politik kimliğini yansıtmaya devam etmeleri de ayrıca önemlidir. Bu kurumların oluşmasından önce, Aslan'ın ifadesiyle mahallede *“asayiş sağlamak için”* 1978 yılı bahar aylarında kurulan Jandarma karakolu da oldukça dikkate değerdir. Daha önce gerek gecekondu yapımını engellemek gerek gecekondu yıkımları sırasında sahneye sürülen askeri güç, varılan noktada mahalle ile birlikte *“kalıcılık”* kazanmıştır. Bugünkü 3001. Cadde'de kurulmuş olan karakol, bölgenin jandarmadan polise devrinden sonra tasfiye edilecek; ancak sözü edilen bölge bugün de *“Karakol”* adıyla anılmaya devam edecektir. Öyle ki burada İETT'nin *“Karakol”* adlı bir durağı dahi bulunmaktadır (Aslan, 2013: 162-163).

Gerek 1970'li yılların sonlarında kentlerde yaşanan gıda karaborsası sorununu aşabilmek, gerek mahalle halkına ucuz tüketim olanağı sağlayabilmek amacıyla bir tüketim kooperatifinin kurulması düşüncesi ilk ortaya atıldığında mahallelilerin çoğu bu düşünceyi olumlu karşılar. Kooperatifin belirtilen kurulma amaçlarının da ötesinde yeni dönemin sorunlarına ve ihtiyaçlarına bağlı olarak mahalledeki iç dayanışmayı artırma ve resmi kurumlarla ilişki kurmaya yönelik hedeflerinin de söz konusu olduğunu, dönemin sosyalist dergilerinden Mücade'de

yer alan ve “1 Mayıs Mahallesi’nden Bir Grup Okur”³¹ imzasıyla yayımlanan bir yazıdan hareketle de ifade etmek mümkündür. Resmi kurumlarla ilişki kurmaya yönelik amaç, İstanbul Ticaret Sicili Memurluğu’nun kayıtlarına göre 06.09.1979 tarihinde Ticaret Bakanlığı’nın onayından geçen, 20.09.1979 tarih, 25370 sayı ve 166558 sicil numarasıyla tescil edilen “1 Mayıs Mahallesi Halk Tüketim Kooperatifi” ile gerçekleşir. Henüz yasadışı bir mekân olarak görülen mahallenin oluşturduğu bir kurumun resmi düzeyde onaylanması, mahallenin yasallığının dolaylı kabulüne dair önemli bir aşamadır. Ayrıca bu aşama mahallenin taşıdığı adın da yasal kabul görmesi anlamına gelmektedir ki bu durum, sonraki dönemlerde resmi kurumlarla bağlantıya girilerek mahallede kamusal hizmetlerin örgütlenmesine ilişkin atılacak çeşitli adımlarda kolaylık sağlayacak bir veri olacaktır. Tam da bu sebeple Yaşlılar Komitesi’nin 1 Mayıs Mahallesi’nin yasallaşması sürecinde gerçekleştirdikleri arasından kooperatifin kuruluşunun önemini ayrıca vurgulamak gerekir. Mahalle sakinlerine ucuz tüketim olanağı sağlama amacınının çok daha ötesinde mahallenin dolaylı olsa dahi yasal olarak kabul edilmesinin ilk ve sonraki çalışmalar için de öncül aracı olan 1 Mayıs Mahallesi Halk Tüketim Kooperatifi bu amaçlarını başarıyla yerine getirir; taki 12 Eylül 1980 askeri darbesinden son derece olumsuz etkilenecek, işlevini sürdürmede güçlüklerle karşılaştığı ve 1985 yılında tasfiye edildiği zamana değin (Aslan, 2013: 163-167).

Hane sayısıyla birlikte her geçen gün artan okul çağındaki çocuk sayısına rağmen çocukların eğitim/öğretim için başka mahallelere gitmek zorunda kalmasının yarattığı sorunlar ve mahallenin “kalıcı” bir yerleşim yeri olacağına dair göstergeler Yaşlılar Komitesi’ni bu yönde çalışmaya sevk eder. Komite üyeleri bu doğrultuda gerek yerel gerekse merkezi kurumlar düzeyinde bir dizi girişimde bulunur ve

³¹ “1 MAYIS MAHALLESİ HALKI KOOPERATİFLEŞİYOR

1 Mayıs Mahallesi’nde yoksul halk konut sorununu belli bir ölçüde çözmekle kalmayıp, şimdi de tüketim ve gıda maddeleri üzerinde sömürüyü asgariye indirmek için 1 Mayıs Halk Tüketim Kooperatifi adıyla kooperatiflerini zorluklara rağmen kurmuşlardır. Bu kooperatif, çalışmalarını başarı ile sürdürüyor...

1 Mayıs Mahallesi’ne kooperatif kurulması, 1 Mayıs halkı için çok önemlidir. Çünkü hakim sınıflar bu halkı tanımıyor, vatandaş olarak görmüyor. Gayrimeşru bir mahalle olarak görüp tasfiye planları yürütüyorlardı ki, kooperatif örgütlenmesi bu yöndeki çalışmayı belli ölçüde geriletmiştir. Sosyal hakların gelmesi için mücadele edilerek, ulaşım sorunu da önemli ölçüde çözülmüştür. Bu da halkın zaferidir.

Bu zorluklara rağmen kooperatif gelişmektedir. 3 aylık bir çalışma sonucu bir şube açtı. İkinci şubelerini de yakında hizmete sokacaktır. Bakkalların önemli bir bölümü dükkanlarını kooperatife üye olarak kooperatifin gelişmesine yardımcı olmaya başlamıştır.” (Mücadele, Sayı: 45, Haziran 1980’den Aktaran, Aslan, 2013: 165-166).

mahallenin değişik yerlerinde dört ilkokulun yapımı için yetkililerden söz alınır. Mahallede henüz gecekonduların yapım aşamasında okul yerlerinin “planlanmış” olması, yer tespit çalışmalarında kaybedilecek zamanı engelleyen dolayısıyla bu süreci hızlandıran bir unsurdur. Öyle ki mahallenin kuruluş sürecinde Halk Komitesi tarafından bir mühendise hazırlatılan ve üzerinde okullara ayrılan yerlerin de bulunduğu taslak plan, Milli Eğitim Bakanlığı yetkilileri ile yapılan görüşmelerde teslim alınır. Bu görüşmelerin peşisıra prefabrik olacak bu dört ilkokulun³² inşası mahalle halkının da desteği ile birlikte 1979 yılının bahar aylarında kısa sürede tamamlanır ve okullar 1979-1980 eğitim-öğretim yılına hazır hale getirilir. Okulların açılış öyküsünde dikkat çeken meseleleri üç madde de toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, kooperatifin kuruluşunda da değindiğimiz gibi henüz yasal bir yerleşim yeri olarak kabul görmeyen, açıkça yasadışı sayılan, hatta resmi kurumlardaki gündelik konuşmalarda dahi “kurtarılmış bölge” olduğu yönünde ifadeler kullanılan bir mahallede okulların varlık kazanmasıdır. İkincisi ise yine kooperatifin ismiyle ilgili belirtilenler doğrultusunda dört okulun dördünün de bulunduğu alana uygun bir isim edinmek kaydıyla üçünde “1 Mayıs” ortaklığıdır. Bu üç okuldan farklı olarak “Şehitlik İlkokulu” ise daha önce değinildiği üzere, Halk Komitesi tarafından, 2 Eylül 1977 tarihinde meydana gelen ve dokuz kişinin yaşamını yitirmesine sebep olan büyük yıkımda çatışmaların ve ölümlerin gerçekleştiği alana verilen isim doğrultusunda belirlenir. Dolayısıyla bu süreçte mahallenin gerek politik kimliğini simgeleyen ismini gerek kolektif belleğinde yer eden ortak deneyimlerin izlerini muhafaza ettiğini ve bunu yasal düzeyde korumayı da başardığını söylemek mümkündür. Okulların konut kalitelerinin ve inşaat sürecinin mahallenin karakteristik özelliği ile paralellik göstermesi ise dikkat çeken üçüncü unsurdur. Tamamı prefabrik malzemedен oluşan bu okullar, mahalle halkının emeği ile kısa sürede inşa edilerek okulların biran önce hizmete geçirilmesi amaçlanır. Dolayısıyla okulların inşası adeta gecekondu hızıyla tamamlanır. Ayrıca kurucu müdürler ya da ilk dönem görev yapan öğretmenlerin ifadelerinde yer alan elektrik ve su sorunu da mahalle halkının başvurduğu “gayri resmi çözümlerle” giderilmektedir (Aslan, 2013:167-175).

³²Bu okullar bugünkü isimleriyle son durak mevkiinde bulunan 30 Ağustos İlköğretim Okulu, E-5 Göztepe köprüsüne yakın mesafedeki Orhan Veli İlköğretim Okulu, taş ocağı bölgesinde bulunan Necatibey İlköğretim Okulu ve mandıraların bulunduğu bölgede yer alan Eflatun Cem Güney İlköğretim Okulu’dur (Aslan, 2013:169).

Mahalle halkının kendi olanaklarıyla kurduğu ve “Kızılay Dispanseri” adıyla bilinen bir sağlık merkezi hali hazırda o dönemde mahallede bulunmaktadır. Bu merkezde acil gereksinimler için bir miktar ilaç mevcut tutulmaktadır ve doktor ve tıp fakóltesi öğrencilerinin gönüllü çalışmalarıyla hizmet verilmektedir. Oldukça yetersiz koşullarda sürdürölmeye çalışılan sağlık hizmeti bu anlamda önemli bir sorun olup mahallenin öncelikli meselelerinden biri haline gelmektedir. Dolayısıyla mahallenin yasallaşma sürecindeki ilerlemesini gösteren üçüncü örnek olarak İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü’ne bağlı “1 Mayıs Sağlık İstasyonu”nun açılması ile karşılaşılmaktadır. Sözü edilen sağlık birimi 1980 yılının yaz döneminde açılır ve mahallede hizmet vermeye başlar. Böylece “yasadışı” mahalle, yeni bir yasal kurumla daha tanışırken kamusal kurumlar aracılığıyla adım adım kent sistemine eklenmeye de devam etmektedir (Aslan, 2013: 175-176).

2.8. 1 Mayıs Mahallesi Yerleşme Mücadelesini Kazanır

1980 yılının son aylarına yaklaşıldığında, Yaşlılar Komitesi tarafından gerçekleştirilen birçok çalışmada sonuç alındığı yönünde bir tablo çıkar. Bu tablonun içinde dönemin belediye başkanları, iktidarda bulunan parti milletvekilleri, yerel düzeyde kamu yöneticileri ve politikacılar bulunur; kamusal hizmet olanaklarını araştırmak, törenle okul açılışları yapmak için. Bu ana kadar mahalle adına tüm gerçekleşenler bir yana, Jandarma Karakolu ve Sağlık İstasyonu’nun açılışı ve mahallenin Atakent yönüne doğru “plansız” genişleyen kısmında yeni bir yıkım yaşanmasına rağmen “planlı” inşa edilen asıl kısmına yönelik herhangi bir müdahale gerçekleşmemesi, mahallenin artık yasallaşma sürecine girdiğini söylemeyi mümkün kılar. Yasallaşma sürecini tamamlayacak, mahallenin resmen kabulü anlamına gelecek şey ise mahallenin muhtarlık statüsü elde etmesidir. Bu doğrultuda çalışmalarını hızlandıran Yaşlılar Komitesi üyelerinin, aynı zamanda muhtar adayları olarak belirlenmiş olmaları ise mahalle halkının bunun her an gerçekleşebileceğine dair beklentilerinin bir işareti olarak yorumlanabilir (Aslan, 2013: 177-178).

Nitekim, Yaşlılar Komitesi’nin mahallenin muhtarlık statüsü olarak yasallaşması yönündeki tüm çabaları da mahalle halkının bunun artık çok yakın bir gelecekte gerçekleşeceği yönündeki beklentileri de karşılık bulur. 1980 yılının son, 1980 askeri darbesinin ilk aylarında.

Özellikle sol grupların askeri ve polis operasyonlarının hedefi olduğu 12 Eylül askeri rejimi, sosyalist politikanın çok önemli bir mekânı olan 1 Mayıs Mahallesi'nde derin tedirginlik yaratır. Böyle bir ortamda pek çok kişi mahallenin uzun süredir devam ettirilmekte olan yasallaşma çalışmalarının başarısızlığa ya da en azından kesintiye uğrayacağı kanısındadır. Kısa süre içinde asker ve polis operasyonlarının önemli bir uğrak mekânı haline gelen mahalle, özellikle mahalle halkı tarafından kurulmuş tek yasal kurum olan kooperatif çalışanlarına yönelik neredeyse her akşam gerçekleşen gözaltına alma ve sorgulama uygulamalarıyla gündelik yaşamını sürdürürken; önceleri yoğun bir faaliyet halinde olan kooperatife artık kimse gidemez hale gelir. Öte yandan adres sisteminin ve mahallede kimlerin ikamet ettiğine ilişkin resmi verilerin olmaması, resmi denetimi neredeyse olanaksızlaştıran mahallenin bu kendine özgü yapısı da asker ve polis operasyonları uygulayıcılarının karşılaştığı zorluklardandır. Hangi mahallede kimlerin ikamet ettiğini merkezi olarak bilme ve ikamet değişikliklerini izleme olanağını güçlendirmek adına darbeyi izleyen günlerde askeri yönetim tarafından alınan kararlardan birisi ise bu noktada devreye girer. Her mahallede muhtarların, orada ikamet etmekte olanlara ilişkin resmi kayıt tutmaları, bu bilgileri komutanlara teslim etmeleri ve ikamet yeri değişikliklerinde muhtarlık kayıtlarının naklinin zorunlu hale getirilmesine yönelik tüm ülkede zorunlu tutulan bu yeni kural, 1 Mayıs Mahallesi'nin muhtarlık statüsüne "kavuşmasına" neden olur. *"1 Mayıs gibi muhalif kimliğiyle tanınan ve yasadışı sayılan bir mahalleye yasal bir konum kazandıran askeri yönetimin"* bu uygulamasının yarattığı *"ilginç durumun"* anlamını Aslan şöyle ifade eder (Aslan, 2013: 184):

"Yasallaşmanın gündelik yararlarından çok daha önemli sayılabilecek anlamı; 1970'li yılların ortalarından beri sürdürülmekte olan bir "yerleşme mücadelesinin" başarılı olmasıdır. Kamuyu temsil eden kurumların çok sert önlemlerine ve örneğin 2 Eylül 1977'de ölümlerle biten büyük çaplı yıkımlara karşın, aynı kamu otoritesi önce kamusal hizmetlerin bir bölümünü getirmiş; sonra mahallenin varlığını kabul etmiş ve oraya resmen muhtar atamıştır."

Mahallenin "yerleşme mücadelesi"nde kazandığı bu başarının akabinde Aslan, mahalle halkının bu başarıyı sevinçle karşılamadığını hatta pek çok mahalle sakininin bunun farkında dahi olmadığını bilgisini verir. Bunun nedenlerini ise şöyle sıralamak mümkündür. İki mahallede aranan evler ve rastgele gözaltına

alınanlarla birlikte mahalle sakinlerinin gündelik hayatlarına damgasına vuran kaygı ve korkudur. 12 Eylül askeri yönetiminin getirdiği baskıcı ortamda hemen hemen işlevsiz kılınan sosyalist gruplarla birlikte, en başından beri örgütlü ilişkilerle varolmuş olan mahallenin yitirdiği toplumsal zemin ve örgütlülük kaybı ise bu konuda üzerinde durduğu bir diğer nedendir. Ayrıca yasallaşmanın yalnızca olağanüstü koşullarda gerçekleştiği için değil, mahallenin politik kimliğini simgeleyen adı, “1 Mayıs”ı değiştirdiği için de istenilen heyecanı yaratmadığı yönünde bir neden sunar (Aslan, 2013: 184-185).

2.9. “1 Mayıs Öldü” mü?

1 Mayıs Mahallesi’nin adı, mahalledeki tüm faaliyeti kontrol altına aldıktan ve gecekondulaşmayı belli bir disiplin ve plan içinde yürütmeye başladıktan sonra, Halk Komitesi’nin tartışmaya açtığı ve mahalle ile ilgili benzer meselelerde olduğu gibi komitenin çağrısıyla gerçekleşen geniş çaplı bir toplantıda sonuçlanan konulardan biridir. 1977 yılının Ağustos ayında gerçekleşen bu toplantı, bilindiği gibi mahallenin politik kimliğini yansıtacak bir kararla sonuçlanır. Gecekondu yıkımlarını engellemek için çokça başvurulmuş, ulusal duygulara hitap eden ad önerileri ve bunların yıkım güçleriyle ortak bir payda yaratma düşüncesine dayalı tutumları reddederek; kısa bir süre önce gerçekleşen ve etkisi hala sürmekte olan 1977 Taksim 1 Mayıs’ında katledilenlerin anısına, mahalleye “1 Mayıs Mahallesi” ismi verilerek (Aslan, 2013: 124-125).

Aslan, Yaşlılar Komitesi üyeleriyle yaptığı görüşmelerde komite üyelerinin, resmi kurumlara gittiklerinde “*1 Mayıs Mahallesi’nden geliyoruz*” derken zorlandıklarını, çoğu kez açıkça, kimi zamanda örtük olarak tepkilerle karşılaştıklarını ve bu kurumlardan gelen isim değişikliği önerilerine itiraz etmediklerini hatta destek dahi vermiş olabileceklerine ilişkin bir izlenim edindiği yönünde bir ifade kullanır. Öte yandan, o günkü koşullarda sessiz sedasız değiştirilen mahalle adının, mahalle halkında yarattığı rahatsızlığa tepki gösterme olanağı da yoktur. Ancak mahallenin yeni adının kolay kabullenilmediğini, bu değişikliğin tam olarak ne zaman ve nasıl gerçekleştiği konusunda “*ortak bir hafıza*” olmamasından hareketle belirten Aslan, her koşulda isim değişikliğinin 12 Eylül askeri darbesinden sonra ve muhtarlık statüsünün verilmesiyle birlikte gerçekleştiğinin kesin olduğunu, 1980 yılı sonlarında mahallenin muhtarlık mührü verildiğinde, o mührün üzerinde

“Türkiye Cumhuriyeti Üsküdar Mustafa Kemal Mahallesi Muhtarlığı” yazılı olduğunun bilgisini verir. Yaşlılar Komitesi Üyesi Halil Erbay’ın konuyla ilgili verdiği bilgiyi ise şöyle aktarır (Aslan, 2013: 186) :

“Bir gün bir bekçi geldi, ‘binbaşı seni istiyor’ dedi. Gittim, selam verdim. ‘Gel bakalım amca’ dedi, sen nerede oturuyorsun! ‘1 Mayıs’ta oturuyorum’ dedim. ‘1 Mayıs öldü’ dedi. ‘Artık Mustafa Kemal Mahallesi’nde oturuyorsun!’ Bana Atatürk’ten bahsetti. ‘Siz Mustafa Kemal’i sevmiyor musunuz?’ diye sordu. ‘1 Mayıs yanlış yorumlanıyor, sizin mahallenize Mustafa Kemal adı tahsis edildi’ dedi. Ben de dedim ki binbaşıya; siz tam bir Atatürkçü ile konuşuyorsunuz.”

Eğer Panaptikon’un dediği gibi kent bastırmanın mekânıysa ve bastırılanlar öylece yitip gitmiyorsa, binbaşının “1 Mayıs öldü” ifadesi, “*kent nelerin üstünü örter?*” sorusunun cevabı niteliğindedir adeta. 1970’lerin ortalarında, İstanbul’un Ümraniye’inde “temelleri atılan” “yerleşme mücadelesinin”, ardında bıraktığı öyküsü olmalıdır üstü örtülen. “Dozerlerin silindir gibi ezip geçtiği” o yıkım, “o dehşet verici terör” içindeki direniş, direnişte yitirilmiş hayatlar ve yine “o dehşet verici terörün” içinde, temelleri daha kalabalık ve daha sağlam atılan “yasadışı” bir gecekondu mahallesinin öyküsü. Amacı ve yöntemi dönemin koşulları ve mahalle halkının ihtiyaçları doğrultusunda değişse de, mekânda biriken “ortak deneyimlerin” yarattığı “sembolik anlam dünyasında”, kolektif bir bilinç ve bu bilincin eseri olan kurumlarıyla ilişkisellik ve süreklilik kazanarak sürdürülen mücadelenin kendisinin değişmediği bir mahallenin öyküsü. Halbwachs’a yaslanarak, işçi sınıfına karşı gerçekleşen bir katliamın peşi sıra ortak iradeyle karar verilen bir isimle “anılmak” isteyerek, hatırlama ve hatırlatmak istedikleri şey ve hatırlanış biçimi göz önüne alındığında, ait oldukları sınıfı belirtmesi bakımından ayrıca önemli olan bir isimle anılan mahallenin öyküsüdür üstü örtülen.

“1 Mayıs”, “yerleşme mücadelesini” kazanarak “öldü” ilan edilir.

Mahallenin kolektif belleğinde yer etmediğine daha önce değinilen bu ilanın aksine, en örgütlü ilk örneği 1-3 Eylül 2003 tarihinde “Mustafa Kemal Mahallesi Güzelleştirme Derneği” ve mahalledeki çeşitli gruplar tarafından “Yozlaşmaya Karşı Kültürüne Sahip Çık!” sloganıyla gerçekleşen “Mustafa Kemal Mahallesi 1. Kuruluş Festivali”nde mahallenin kuruluş tarihi olarak 2 Eylül 1977’nin kabul edildiğini,

festivalde yapılan konuşmalar ve dağıtılan bildiride belirtilenler üzerinden söylemek mümkündür (Aslan, 2013:185).

2.10. “1 Mayıs” Ölür mü?

1 Mayıs Mahallesi, 2008 yılında ilçe olan Ataşehir’e bağlanırken Mustafa Kemal, Aşık Veysel, Esenevler ve Site mahalleleri olmak kaydıyla dörde bölünür; Mustafa Kemal ve Aşık Veysel mahalleleri Ataşehir Belediyesi’ne, Esenevler ve Site mahalleleri Ümraniye Belediyesi’ne dahil olarak. “Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı”nda çalışmalarına 2009 yılında başladığı belirtilen İstanbul Uluslararası Finans Merkezi’nin adresi ise aslında Ataşehir’e bağlı Barbaros Mahallesi’ne işaret etmektedir. Ancak Finans Merkezi’nin, 2009 yerel seçimlerinden önce AKP’li Hasan Can’ın Başkanlığı’nı yaptığı Ümraniye Belediyesi’ne devredildiği de bilinmektedir. CHP’li Ataşehir Belediye Başkanı Battal İlgezdi’nin bu konuyla ilgili açıklaması, TMMOB Şehir Plancıları Odası tarafından sürdürülen hukuk mücadelesini de hesaba katarak, Finans Merkezi odağındaki tartışmaların, davaların bir süre daha gündemde olacağına işaret etmektedir³³:

“Ataşehir Finans Merkezi olarak geçiyordu biz de dedik ki tapuyu, mülkiyeti, isim hakkını verin bize. Mahkeme yoluyla tekrar aldık. Ama torba yasayla alındı ve Ümraniye’ye devredildi. Olması gereken bizde kalmasıydı. Yani bir mahallenin tamamı değil sadece Finans Merkezi’nin olduğu kısım devredildi. Anayasa Mahkemesi’ne itiraz ettik bir sonuç çıkmadı, hala bekliyoruz. Orası bir ilçe belediyesi için çok büyük bir rant, büyük bir kaynak.”

İlgezdi, aynı açıklamasında “*Ataşehir denince ön yüzde Avrupalı konutları görürsünüz ancak Ataşehir’in on yedi mahallesinden on üçü, yüzde 70’i, gecekonduya da varoş diye hitap ettiğimiz bölgeler. On yedinin on üçü imarsız yani.*” diyerek Ataşehir Belediyesi’nin sözkonusu olan “*müthiş bir problem*”ini, kentsel dönüşümü gerçekleştirilememesinin nedenini ifade etmektedir. İlgezdi ayrıca söz konusu planların, beş yüz bin kişinin yaşadığı bölgede en az üç yüz bin kişiyi etkileyeceğini ve bölgede bulunan 160 bine yakın bağımsız birimden yüzde 70’inin 1999 depremi öncesine ait eski yapı stoku olup olası bir depremde risk altında olduğu bilgisini de vermektedir.

³³ <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1084428-battal-ilgezdi-atasehirin-yuzde-70i-varos-deniz-gormemis-kadinlar-var> 29 Mayıs 2015 (Erişim Tarihi: 06.07.2016)

İlgezdi'nin belirttiği üzere, kentsel dönüşümü için oldukça sabırsızlanılan Ataşehir Belediyesi'ne bağlı on yedi mahalleden imarsız durumdaki on üç gecekondulu mahallesinden ikisi, 1 Mayıs Mahallesi'nin ayrılmış iki parçasıdır. “İstanbul’da Eski Kent Merkezleri ve Gecekondulu Mahallelerinde Kentsel Dönüşüm ve Sosyo-Mekânsal Değişim” başlıklı ve TÜBİTAK destekli araştırmanın kaynaklığında, İstanbul’un “kentsel dönüşüm” ve “yenileme alanı” ilan edilen ya da ciddi bir dönüşüm baskısı altında olan beş mahallesi ve gecekondudan dönüşümün ilk kapsamlı örneklerinden birini oluşturarak dönüşüm sonrasında ortaya çıkan duruma dair fikir sunması amacıyla yer verilen Bezirganbahçe ile toplam altı mahallede³⁴ Haziran 2008 ve Ekim 2010 tarihleri arasında yürütülen araştırmaya³⁵ dayanan “Mülk, Mahal ve İnsan” (2014) adlı çalışma, 1 Mayıs Mahallesi'nin imara açılması ve kentsel dönüşümün gerçekleşmesi halinde yaşanması beklenenlere dair fikir sunması bakımından çalışmamız açısından oldukça değerlidir. Bu nedenle

³⁴Saha araştırmasına dahil edilen örneklerin hem mekânsal hem de toplumsal özellikler bakımından, İstanbul’daki konut alanlarında uygulamaya konulan farklı nitelikteki kentsel dönüşüm projelerine ilişkin fikir sunacak bir temsiliyete sahip olmasına dikkat edildiğini belirten Türkün, incelenen altı mahallenin en önemli ortak özelliğini ise “hepsinin dar gelirli kesimlerin farklı dönemlere özgü konut alanları olmalarıdır” şeklinde ifade etmekte ve eklemektedir: “Türkiye’de izlenen konut politikalarının çizdiği çerçevede, dar gelirli kesimler açısından en yaygın konut seçeneği gecekondulu olmuştur.” Dolayısıyla araştırma yapılan mahallelerin üçünü kentin farklı bölgesinde, sosyal, mekânsal ve kültürel özellikleriyle birbirinden farklılaşan ve 1970’li ve 1980’li yıllarda gelişmiş gecekondulu mahalleleri olan Başibüyük (Maltepe), Derbent (Sarıyer) ve Aydınlı (Tuzla) mahalleleri oluşturmaktadır. Diğer üç mahalle ise dar gelirli kesimlerin konut alanlarının üç farklı türdeki gelişmeyi yansıtacak çeşittendir. Bunlardan ilki, kentsel sit alanında yer alan Tarlabası (Beyoğlu) semtinde “yenileme alanı” ilan edilen dokuz adayı kapsarken ikincisi gecekondulu önleme bölgesi uygulamalarına örnek teşkil etmesi bakımından Tozkoparan (Güngören)’dir. Araştırmada yer alan son mahalle ise Ayazma ve Tepeüstü’ndeki gecekonduların yıkılması ve burada yaşayanların Bezirganbahçe’de TOKİ’nin yaptığı toplu konut alanına yerleştirilerek İstanbul’da gecekondulu dönüşümünün ilk kapsamlı örneğini oluşturan Bezirganbahçe (Küçükçekmece)’dir (Türkün, 2014 (b): 11-12).

³⁵Araştırma, Türkiye kentleşmesinin tarihsel koşulları içinde İstanbul’da barınma biçimlerini ve mekânda sınıfsal ayrışmaları değerlendirmek ve araştırma yapılan altı mahalleyle ilgili gerçekliği yansıtan somut bilgilere ulaşarak bunları kentsel dönüşüm bağlamında tartışılma amacını taşımaktadır. Yeni kentsel politikalar çerçevesinde desteklenen kentsel dönüşüm projelerinin meşrulaştırıcı söyleminin gerçeklikle ne oranda örtüştüğü, mevcut konut sorunlarına dair sunulan/sunulmayan çözümler ve tüm bunların sebep olabileceği toplumsal sorun ve gerilimler ise araştırmanın en önemli tartışma noktalarındandır (Türkün, 2014 (b) : 9). Bu noktadan hareketle İstanbul’da dönüşüm alanı ilan edilen veya dönüşüm baskısı altında olan mahallelerde sürdürülen araştırma, yıllar içinde önemli fiziksel ve toplumsal değişimlere uğrayan, yeni göçlerle daha da farklılaşan “gecekondulu mahalleleri” ve dar gelirli kesimlerin yaşadığı mahallelerdeki sakinlerin ekonomik güçleri, donanımları, kentte varolma stratejileri, yaşadıkları mahallelerin günlük yaşamlarındaki önemi ve kentsel dönüşüm konusundaki algı ve talepleri üzerine oldukça önemli bilgiler sunmakla kalmayıp kentsel “yenileme” modelinin mevcut gerçekliklerle ve ihtiyaçlarla ne kadar uyumlu olduğunun sorgulanmasına ve başka seçenekler üzerine düşünülme başlanmasına dair bir yol açma gayretini de barındırmaktadır (Türkün, 2014 (c) : 431).

çalışmanın bu noktasında araştırmanın bulgularına dair kısa bir özet yapılmaya çalışılacaktır.

Gecekondu yapımının yapanın ekonomik gücüne göre programlanabilir olması gecekondu sahiplerinin, enformel yollardan borçlanarak ve yaptıkları sınırlı birikimlerin büyük bir bölümünü konutların iyileşmesine ve yeni bölümlerin eklenmesine aktarmasına olanak tanırken kendileri ve çocukları için kente tutunmanın imkanlarını da yaratmaktadır. 50-60 yıldır süren böylesi bir barınma mücadelesi araştırmanın sonuçlarına ailenin genç bireylerinin yeterli düzeyde eğitim almadan çalışma hayatına başlaması ve özellikle kadınların güvencesiz ve düşük ücretlerle çalışmaya razı olması şeklinde yansımaktadır. Öte yandan özellikle altyapısı olmayan alanlara yerleşen ilk göçmenlerin, yol, su ve elektriğe ulaşma adına sürdürdükleri mücadeleler, bütün bu mücadeleler sonucunda elde edilen muğlak mülkiyet hakları ve mahallelerde oluşturulan enformel dayanışma ağlarıyla kentte kök salma gayeleri ise maddi ve manevi bu mütevazı birikimin kaybedilme riski ile karşı karşıya bırakmaktadır. Çünkü araştırmada da belirtildiği üzere İstanbul'da kentsel dönüşüm uygulamalarının özellikle dar gelirli toplumsal kesimlerin yaşadığı konut alanlarında yapılmak istendiği görülmektedir. Dahası bundan sonraki sürecin hedeflerinin de yine gecekondu alanları ve dar gelirli kesimlerin yaşadığı yıpranmış konut alanları üzerinden sürdürüleceğine dair 6306 sayılı Afet Yasası'nın getirdiği yeni imkanlar önemli bir işaret olarak değerlendirilmektedir (Türkün, 2014 (c) : 431-433).

Her durumda rantların yükselmesine sebep olan kentsel dönüşüm toplumsal algıda dar gelirli olanların yaşadığı mahallelerin yıkılarak yerine yüksek katlı TOKİ bloklarının yapılması olarak algılandığına işaret eden araştırma, bu türden bir mekân kurgusunun diğer bir ifadeyle insanların ekonomik koşullarına ve yaşam alışkanlıklarına uymayan konut projelerinin, bu kişilerin barınma hakkı gibi çok önemli bir insan hakkından dışlanması anlamına geldiğine dair önemli bir vurgu yapmaktadır. Araştırma kapsamında yer alan örnekler, kentin tarihi merkezinde geliştirilen projelerin hızlı bir soylulaşma ve yerinden edilmeye, gecekondu alanlarında uygulanan yenileme projelerinin ise tahliye edilen dar gelirli vatandaşların devlet ve özel sektör eliyle inşa edilmiş "kimliksiz toplu konutlara" borçlanma yoluyla yerleştirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Her durumda bankaya

borçlanmayı dayatan kentsel dönüşüm uygulamaları, bankalara aylık ödemelerini gerçekleştiremeyenlerin tüm birikimlerini kaybederek "mülksüzleşmesine" ya da ödenmesi gereken banka borcu nedeniyle ciddi bir "yoksullaşma" ile yüzyüze kalınmasına sebep olmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu dönüşüm süreci, düşük gelirli kesimler açısından çoğunlukla ekonomik ve sosyal açıdan da çok daha güvencesiz yaşam koşullarına sürüklenmek anlamına gelmektedir (Türkün, 2014 (c) : 432- 433).

Kira ödemeksizin ya da düşük kira bedelleriyle sürdürülen yaşam stratejilerinin yerini, yeni konutlar için yapılması gereken ödemeler, artan ulaşım masrafları ve ödenmesi gereken yakıt ve aidat paralarına bırakması sınırlı kaynaklarla yaşamlarını sürdüren kesimler için son derece ciddi sıkıntılara yol açmaktadır. Araştırma sonuçları insanların yerleştirildikleri yerlerde tutunamayarak çalışma alanlarına yakın ve henüz dönüşüme uğramamış konut alanlarına kiracı olarak geri dönüldüğü ve borçları ödenemediği için devredilen konutların göreceli daha yüksek gelire ve güvenceli çalışma koşullarına sahip kişilere satıldığına dair göstergeler sunmaktadır. Dolayısıyla toplumun en savunmasız ve dezavantajlı kesimlerinin barınma sorunu yine çözümsüz bırakılmaktadır. Tüm bu göstergeler ise Türkün'ü 1950'lerden beri sürmekte olan barınma mücadelesinin bu sefer bankaya 15 yıl boyunca ödenecek borçlar yoluyla ikinci kez yeniden başladığına dair bir değerlendirme yapmasına sebep olmaktadır: *"Bu süreçte ailelere yeniden tüm birikimlerini konut edinmeye aktardıkları bıçak sırtı yaşam dayatılmaktadır"* (Türkün, 2014 (c) : 433).

Daha önce belirtildiği gibi Harvey kentleşmeyi, kapitalizmin tarihi boyunca sermaye ve emek fazlasının soğrulmasını sağlayan ve giderek büyüyen bir coğrafi ölçekte gerçekleştirilen kilit yöntemlerden biri olarak saptar. Bu doğrultuda kentsel yenileme amacıyla yaygınlaşmakta olan bu mülksüzleştirme ve yerinden etme süreci ise kapitalist kentsel süreçlerin çekirdeğini oluşturur ki bu, sermayenin kentsel yenileme amacıyla soğrulmasının aksetmesidir (Harvey, 2013: 60-65). İstanbul'da yaşanan kentsel yenilemenin sonuçlarına da yansıdığı üzere bu süreç, "kentli, gecekondu, yoksul" kitleleri kent üzerinde her türden haktan mahrum bırakma pahasına gerçekleşen bir yaratıcı yıkım sürecidir. Bu nedenle Marksist ekonomi-politikle gündelik hayatın eleştirisini de bir araya getiren Lefebvre'nin kuramsal

çerçevesinin en önemli noktalarından biri olan “kent hakkı” ilginin yeniden yoğunlaştığı bir kavram olmaya başlamıştır.

Lefebvre, 1968 yılında yayınlanan çalışmasında ilk kez kent hakkından bahsederken kavramı bütün kent ve kentleşme süreçlerini belirleme/kontrol etme hakkı olarak tanımlar. Gündelik hayatla da ilişkilendirilen kent hakkı aynı zamanda, kentsel yaşama, kentsel bir merkeziliğe, karşılaşma ve değiş tokuş mekânlarına, yaşam ritimlerine ve zaman kullanımlarına erişim dolayısıyla bu alanlardan ve anlardan tam anlamıyla faydalanma hakkı olarak da ifade edilir. Bu eksenle kent hakkının “üstün bir hak biçimi” olduğunu belirten Lefebvre, özgürlük, toplumsallık içinde bireyleşme, habitat ve mesken, katılım ve mülkiyet hakkından belirgin biçimde farklılaşan sahiplenme hakkını da içeren kent hakkının, kent yaşamında mübadele değerinden kurtulmuş kullanım değerini sağlayacağını ilan eder. Şu ana dek sadece bürokrasi güdümündeki tüketim toplumu denen toplumun neden olduğu bireysel ihtiyaçların değerlendirildiğine hatta manipüle edildiğine değinen Lefebvre, teorik düşünümün, kentin biçim, işlev ve yapılarının yanı sıra “*‘kent toplumuna için özgül toplumsal ihtiyaçları’*”³⁶ tanımlamak zorunda olduğunu ifade ederek kent hakkını kaleme alır ki kent hakkı kavramıyla aslında kentli haklarının içeriğini ortaya serer. Bu anlamda Lefebvre’deki kent hakkı kavramsallaştırmasını, “*‘kentli*

³⁶Kent ve kentsel hayat ihtiyacını, “özgül kentsel ihtiyaçlar” olarak ifade eden Lefebvre, toplumsal ihtiyaçların antropolojik dayanaklarından yola çıkar ve bunlara özelleştirilmiş ihtiyaçları şu şekilde ekler: “*‘Toplumsal ihtiyaçların antropolojik dayanakları vardır; hem birbirine zıt hem birbirini tamamlayıcı olan bu ihtiyaçlar arasında şunları sıralayabiliriz: güvenlik ve serbestlik ihtiyacı, kesinlik ve macera ihtiyacı, çalışmanın ve oyunun örgütlenmesi ihtiyacı, öngörülebilirlik ve öngörülemezlik, birlik ve farklılık, inziva ve karşılaşma, mübadele ve yatırım, bağımsızlık (hatta yalnızlık) ve iletişim, aciliyet ve uzun vadeli perspektif ihtiyacı. İnsan enerjisini biriktirmeye ihtiyaç duyduğu kadar harcamaya, hatta oyun oynayarak israf etmeye de ihtiyaç duyar. İnsanın görmeye, işitmeye, dokunmaya, tatmaya ihtiyacı vardır ve bu alguları bir “dünya”da bir araya getirmeye ihtiyaç duyar. Toplumsal olarak işlenmiş (yani kah ayrı, kah birleşik, kimi yerde sıkıştırılmış, kimi yerde aşırı büyümüş) bu antropolojik ihtiyaçlara özelleşmiş ihtiyaçlar eklenir. Şehircilerin pek de dikkate almadığı ticari ve kültürel altyapı, bu özelleşmiş ihtiyaçları karşılamaz. Bunlar, yaratıcı faaliyet ve yapıt (ürünlerin ve tüketilebilir maddi malların ötesinde) ve yapıt ihtiyacının yanısıra; enformasyon, sembolizm, hayal gücünü kullanma, uyuncul faaliyet ihtiyacıdır. Bu özelleşmiş ihtiyaçlar sayesinde varlığını sürdüren temel nitelikteki bir arzunun tikel tezahürleri ve momentleri, oyun, cinsellik ve spor gibi bedensel faaliyetler, yaratıcı faaliyetler, sanat ve bilgidir. Bunlar işbölümünün yarattığı parçalılığın az çok üstesinden gelirler. Sonuçta, şehir ve kentsel hayat ihtiyacı ancak burada netleşmesi ve ufuk açması için uğraşılacak perspektifler içinde özgürce ifade bulabilir. Özgül kentsel ihtiyaçlar, nitelikli yerlere, eşzamanlılık ve karşılaşma yerlerine, mübadelenin mübadele değerinden, ticaret ve kardan uzak kalabildiği yerlere duyulan ihtiyaçlar değil midir? Ayrıca bu karşılaşma ve mübadeleler için zamana da ihtiyaç duyulmayacak mıdır’*” (Lefebvre, 2015: 119-120).

hakları”³⁷ olarak değerlendirmek gerekmektedir (Lefebvre, 2015: 119-120, 151, 158-159).

Üretimin coğrafyasında yaşanmakta olan gelişmeler ve İstanbul’un ticaret, finans, turizm, kültür ve sanat ağırlıklı uluslararası bir metropole dönüştürülmesi yönünde sürdürülen planlar ile devam eden bu süreçte, 1950’lerden itibaren sanayileşme ve kentleşme sürecindeki anlam ve işlevi yeniden şekillendirilen kent ve emeğin kentlileştiği 1950’lerden bu yana sürmekte olan barınma mücadelesinin kazandığı bu yeni boyut ve bu boyutun “kentli, gecekondulu yoksul” kitleleri kent üzerinde her türden haktan mahrum bırakan sonuçları birlikte ele alındığında, 1 Mayıs Mahallesi’nin varlığı önemini daha da artırmış gibi durmaktadır. Çünkü 1 Mayıs Mahallesi, “buraya başımızı sokacak bir evimiz olsun amacıyla geldik” diyen “işçilerin”, “değişim değeri değil kullanım değeri” için, temelini 1970’lerin ortalarında attığı “yasadışı” bir barınma mücadelesi deneyimi olmakla birlikte “kolektif bir bilinç” ve “bir planlama anlayışıyla” “sahiplenilen” bir mahallenin “kent ve kentleşme sürecine müdahale ederek” kentte yaşamın yeniden kurulması üzerine sürdürülen ve geliştirilen bir kent hakkı mücadelesi deneyimidir de aslında. Köklerinde yer alan tüm bu deneyimlerle birlikte 1 Mayıs Mahallesi’nin, bu geçmişin tekrar ele geçirilmesini mümkün hale getiren kalıcı bir gerçekliği ve sembolik bir örgütlenişi ifade eden bir mekân olduğu söylebilir. Nora’nın kuramsallaştırmasıyla, sonradan yerleşmeye evrilen bir barınma ve kent hakkı mücadelesi deneyiminin, uzama yansıdığı, soyut olan bu deneyimin uzamda somutlaştığı ve bunun sonucu bu deneyimi unutmayı engellemek ve yeni deneyimleri

³⁷Birleşmiş Milletler “Evrensel İnsan Hakları Deklarasyonu”ndan ve Birleşmiş Milletler’in yayınladığı insan hakları sözleşmeleri ve belgelerinden yola çıkarak özellikle son yirmi yirmi beş yıl içerisinde oluşturulduğu gözlenen bir dizi kentte insan hakları belgeleri de mevcuttur. Uluslararası yasal statüleri olmasa da etik belgeler olarak veya ulusal ve bölgesel yükümlülükler içeren sözleşmeler şeklinde yayınlanan bu belgeler, insan haklarının yerel düzlemde güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda yerel yönetimlere düşen görev ve sorumlulukları tanımlamakta ve kent sorunlarına insan hakları çerçevesinde bir yaklaşım sunmaktadır. Bu belgelere, 2004 yılında yayınlanan “Dünya Kent Hakkı Şartı” (UNESCO, UN- HABITAT, ISSC, 2005), bölgesel olarak 1992 yılında yayınlanan “Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu” (The European Declaration of Urban Rights), 1994 yılında yayınlanan “Avrupa Kentte Kadınlar Şartı” (European Charter for Women in the City) ve yerel olarak 2006 yılında yayınlanan “Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı” (UNESCO, UN- HABITAT, ISSC, 2006b) örnek verilebilir (Sadri (H.), 2013: 81-82). Bu şartlarda ortak olarak sıralanan haklar, günümüzde kent ölçeğinde tanınması ve uygulamaya konulması talep edilen insan haklarıdır ve bunları şöyle sıralamak mümkündür: Eşitlik ve ayrımcılığa uğramama hakkı, barınma hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı, güvenlik hakkı, katılım ve demokratik temsil hakkı, uyumlu gelişme hakkı, çevre hakkı, alt yapı ve kamusal hizmetler hakkı, ulaşım hakkı, kültür hakkı, dinence ve spor hakkı, bilgi edinme hakkı (Sadri (S.), 2013: 4- 13).

beslemek için de benzersiz bir yeteneğe sahip bir bellek mekânı olduğunu belirtmek istediğimiz 1 Mayıs Mahallesi, tam da bu sebeple önemini oldukça artırmıştır.

Öte yandan, “*Bir ilçe belediyesi için çok büyük bir rant, büyük bir kaynak*” olarak görülen Finans Merkezi çalışmalarının peşi sıra, gerçekleşmesi için oldukça sabırsızlanılan kentsel dönüşümün önündeki imar planı engeli aşıldığı takdirde yaşanacaklar, yerleşme mücadelesini kazanarak öldüğü ilan edilen günden bu yana - ama iyi ama kötü- yaşamaya devam eden 1 Mayıs’ın “ölüm-kalım” mücadelesi olacak gibi durmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAMUSAL ALAN VE TAKSİM MEYDANI

1. “KAMUSAL ALAN”IN MEKÂNSALLIĞI

“Kamusal alan” kavramlaştırmasını 1962’de Almanca yayınlanan “*Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü: Burjuva Toplumunun Bir Kategorisi Üzerine*” adlı çalışması ile Jurgen Habermas’a borçluyuz. İçinde yaşadığımız zamanı ve toplumu anlama, yorumlama ve dönüştürme çabasında kavramın sunacağı olanaklara ve elbet çizebileceği sınırlara verilen önemin bir göstergesi olmalı ki kitap, neredeyse otuz yıl sonra 1989’da İngilizce’ye, 1997’de de Türkçe’ye çevrilir. Kavrama atfedilen önemin bir başka göstergesi ise kavramın tarihsel bir olgu ve de bir norm olarak nasıl geliştiğine dair farklı görüşler ve de farklı modeller üzerine çalışmaların hala sürüyor olmasıdır. Gerek politik tartışmalardaki yeri, gerek kültür, iletişim, medya ve kenti de içeren konu ve anlam zenginliği kavramın tam anlamıyla anlaşılmasını her ne kadar güçleştirse de, aynı sebepler kavrama olan ilginin artmasına da neden olmaktadır. Sadece kavramlaştırıcısı o olduğu için değil, bu konudaki çalışmalar genellikle onun temelinden sürdürüldüğü için de kamusal alan tartışmasına Habermas ile başlanacaktır. Akabinde Habermas’a kuramsal olarak en kapsamlı ve politik olarak da en radikal eleştiriyi getiren Negt ve Kluge ile devam edilecek ve kavramın mekânsal boyutuna dair yapılacak bir değerlendirmenin ardından Türkiye işçi hareketinin Taksim Meydanı mücadelesinin öyküsüne geçilecektir.

Habermas’ın geliştirdiği kamusal alan kavramının tanımında öncelikle göze çarpan, kamusal meselesinin aşına olunan kamuoyu fenomenini aşan çok yönlü kapsamı ve farklı politik kuramsal duruşlara yol açıcı özelliğidir. Almanca’da kamusal alan aynı anda hem analitik hem de eleştirel bir kavramsal araç olarak bir yandan tarihsel ve toplumsal “olani” açıklamak ve araştırmak için diğer yandan “olması gerekeni” belirtmek için normatif bir ilke olarak kullanılmaktadır. Habermas da bu doğrultuda kavramın betimleyici (olgusal) ve normatif (ilkesel) yönlerine ilişkin şunları söyler (Aktaran, Özbek, 2004 (a) : 40):

“Kamusal alan, yani *öffentlichkeit* kavramı, bazı fenomenleri düzenlemek ve onları kategorik bir çerçevenin parçası olarak belirli bağlamlara yerleştirmek için kullanılan analitik bir araç. Bu kavramın aynı zamanda kaçınılmaz normatif sonuçları var ve bunlar... normatif politik kuramdaki belli konularla ilişkili. Bu yananamlar, tarihsel analiz ile, özellikle de radikal demokrasi projesine hala bağlı olanların mevcut durumumuza bir tür teşhis koyma yönünde yaptığı değer yüklü ve geleceğe yönelik girişimi birbirine bağlıyor.”

Habermascı anlamıyla “kamusal alan” fikri, modern toplumlarda, politik katılımın konuşma ortamı aracılığıyla icra edildiği bir sahneye işaret eder. Bu bağlamda kamusal alan, yurttaşların ortak meseleleri hakkında müzakerede buldukları bir alandır; yani kurumsallaşmış bir söylemsel etkileşim alanıdır. Ayrıca ve önemle Habermas’ın hem tarihsel bir olgu hem de normatif bir kategori olarak ele aldığı kamusal alan, sadece devletin dışında ve ona karşı kurulan bir alan değil aynı zamanda sermaye mantığına da karşı kurulan bir alandır. Dolayısıyla kamusal alan, kavramsal olarak devletten ayrı, ilke olarak da devlete karşı eleştirel söylemlerin üretildiği ve dolaştığı bir alan olmakla yetinmeyerek aynı zamanda resmi-ekonomiden de kavramsal olarak ayrılan bir alandır: Pazar ilişkilerinin değil söylemsel ilişkilerin, satın alma ve satmak yerine tartışma ve müzakere için bir sahnedir. Böylece kamusal alan kavramı demokratik kuram için gerekli olan ayrımları, yani devlet aygıtları, ekonomik pazarlar ve demokratik birlikler arasındaki ayrımların gözönünde tutulmasına izin vermektedir (Frazer, 2004: 104-105). Bu doğrultuda Habermas’ın kamusal alan tartışmasına katkısının esas olarak iki temel noktaya dayandığı söylenebilir. Birincisi, liberal kapitalizm altındaki burjuva toplumunun oluşumuyla bağlantılı olan kamusal alanı esas itibarıyla tarihsel bir kategori olarak yeniden kurma çabasıdır. İkincisi ise devletten, piyasadan ve ailenin mahrem alanından ayrı, dördüncü bir terim olarak kamunun portresini çizmesidir³⁸ (Hansen, 2004: 160).

³⁸Bu noktada Habermascı kamusal alan kavramlaştırmasının, toplumsal ve tarihi bir ayırım olarak sunduğu kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrıma dikkat çekme gerekliliği doğar. Habermas, kamusal alan ve özel alan kutuplaşmasını, Batı’da feodal otoritenin çözülmesi ve burjuva toplumunun mutlakiyetçi bölgesel devletten özerkleşerek ortaya çıkış süreci ile birlikte gerçekleştiğini ve kamusal alanın kamusal olmayan bir alanla, yani özel alanla birlikte şekillendiğini belirtmektedir (Habermas, 1997: 61). Burjuva toplumunun yapısal olarak özel alanı içine gizlenen özel mülkiyet ilişkileri ve patriyarkal aile alanlarındaki çelişkiler ise 19. yüzyılla birlikte, toplumun tümünü ilgilendiren temel sorunlar olarak su üstüne çıkmaya başlar. Çünkü 19. yüzyılda kapitalistin özel alanı içine yerleştirilmiş ticari sır ya da iş mahremiyetini ilgilendiren birer unsur olarak ele alınanlar özünde o zamana dek özel alana hapsedilmiş zulüm, baskı ve emeğin sömürsünün kamusallaşmasını sağlayan

Öte yandan kamusal alan kavramının “zorluğundan” bahsetmek gerekirse bunun kavramın kendi içinde iki ayrı anlam boyutunun eklenmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Kamusal alan birinci yönüyle, mekânsal bir kavramdır: toplumsal yaşantımız içinde fikirlerin, ifadelerin ve tecrübenin üretildiği, açığa çıktığı, paylaşıldığı, dolanıp yayıldığı ve müzakere edildiği toplumsal alanları (kamusal mekânlar), bu süreçte “ortaya çıkan” anlam muhtevasını (kamuoyu, kültür, tecrübe) ve bu anlam üretim sürecini oluşturan ya da bu süreç içinde oluşan kolektif gövdeleri (ulusal birimlerden, ulusaltı birliklere ve giderek ulusüstü ve küresel düzleme dek uzanan kamuları) tanımlar. Kavramın toplumsal bir alandan bahsetmesi de elbette, kamusal olanı üreten süreçler, yapılar ve kurumlardan, ilişkiler, pratikler, kurallar ve etkileşim biçimlerinden, bunların içinde yer alan mekânlar ve tarihsel bağlamlardan ve pek tabii bu alandaki dönüşümlerden de bahsettiği anlamına gelir. Böylece kamusal alan kavramı, yaşamımız içindeki farklı alanları ve fenomenleri, zaman ve mekân boyutları ile birlikte, toplumsal dinamikler içinde ilişkilendirmeyi sağlar. İkinci yönüyle ise kavram, anlam üretim alanları açısından normatif bir ilkeyi, bir ideali belirtmektedir. Bunu açıklamak için kelimenin anlam çeşitliliğine bakacak olursak “*öffen*”, ortak, aleni, açık ve eleştirel olan anlamına gelir (kamusal); “*glosnost*” ise özerklik, çoğulluk, açıklık, özdeşleşim ve eleştiri özgürlüğü gibi anlamlar taşır. Bu nedenle Habermas toplumsal anlam üretiminde, kamuoyunun önemi ve kanaat ile kamuoyunun birbirinden farkının altını özenle çizer: Çünkü ilkesel olarak kanaatler kamuoyunun hammaddesini oluştururken gelmiş geçmiş kolektif önyargılar ve değerler ve kültürel varsayımlar tortusu içinde kurulan gündelik düşünce biçimleri (ortak duyunun ürünü olarak kanaatler), kamusal tartışma ve eleştirinin filtresinden geçirilir. Dolayısıyla kamuoyu, kanaatleri böyle işleyen eleştirel bir aklın ürünüdür; yani kamusal akıl, kanaatlerin toplamı ya da egemen kanaat değildir. Tam da bu nedendir ki Habermas, iyi işleyen bir politik kamusal alan olmadan oluşan kamuoyuna, “kamusal olmayan kanaat” demektedir (Özbek, 2004 (a): 40-42).

Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü’nün yanbaşığının “Burjuva Toplumunun Bir Kategorisinin Sorgulanması” olduğunu bir kez daha belirterek bu sorgulamanın

sınıf politikasının mantığına ilişkin meselelerdir: proleterin iş güvenliği, çalışma koşulları, ifade ve örgütlenme hakları ile seçme-seçilme hakkı için mücadelesi (Benhabib, 1996: 224).

Habermas'ın "liberal burjuva kamusal alan modeli" dediği ve tarihsel olarak özgül ve sınırlı olan bir kamusal alan biçiminin yükselişi ve düşüşü üzerine olduğu söylenmelidir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı bu tip bir kamusal alanın oluşmasını sağlayan koşulları teşhis etmek ve bu koşulların gerileyişine ilişkin haritayı çıkarmaktır (Frazer, 2004: 105). Habermas'ın "liberal kamusal alan modeli"nin düşüş hikayesi 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başını kapsayan dönemde devlet ve toplumun giderek içiçe geçişine işaret ederek kamusal alanın iflasını ilan eder. Çünkü toplumsal refah devleti demokrasileri altında kamusal alan artık esas olarak farklı terkiplere, tabanlara ve çıkarlara dayanan örgütlerin birbirleriyle ve devletle pazarlık edip uzlaştığı ve bu işleyiş sürecinde kamunun dışlandığı bir kamusal alan haline dönüşmüştür. Bu yeni burjuva kamusal alanı içinde kamuoyunun karakteri elbette kaale alınmaktadır. Ancak artık sınırsız bir kamusal tartışma şeklinde değil. Kamuoyunun karakteri "kamuoyu araştırmaları", "tanıtım", "halkla ilişkiler" ve benzeri terimler içinde şekillenmektedir. Basın ve yayın organları artık kamusal bilgi ve tartışma için değil, ama daha çok toplumsal konsensusu idare eden ve tüketim kültürünü destekleyen teknolojiler olarak hizmet etmektedirler (McCarthy, 2004: 91-92). Dolayısıyla Habermas'ın sonuçta ulaştığı tez, geç yirminci yüzyılın "refah devleti kitle demokrasisinin" başkalaşmış koşulları altında kamusal alanın burjuva ya da liberal modelinin artık mümkün olmadığı ve bu alanın eleştirel işlevini kurtarmak ve demokrasiyi kurumsallaştırmak için yeni bir kamusal alan biçiminin gerekliliğidir (Frazer, 2004: 105).

Habermas'a getirilen en temel ve kapsayıcı eleştiri ise liberal kamusal alan modelini idealleştirmesi ve bunu yaparken aynı zamanda liberal ya da burjuva olmayan, rakip kamusal alanları³⁹ incelemeyi ihmal ettiği yönündedir⁴⁰. Frazer'ın

³⁹Bu noktada Mary Ryan'ın 19 yüzyıl Kuzey Amerika'sında çeşitli sınıflardan kadınların ve etnik grupların, resmi kamusal alandan dışlanmış olmalarına rağmen, politik kamusal yaşama ulaşma yollarını çeşitli tarzlar içerisinde kurduklarını belgelediği çalışmasının bulguları önem kazanmaktadır. Ryan'ın çalışması, seçme hakkı aracılığıyla formel politik içerilmenin olmadığı bir durumda dahi, kamusal yaşama katılmanın çeşitli yollarının olduğunu ve de kamusal alanların çokluğunu göstermektedir. Böylece, kadınların kamusal alandan dışlandığına ilişkin bir görüşün ideolojik olduğu sonucunu ortaya koyar. Frazer böyle bir görüşün, sınıf ve toplumsal cinsiyet önyargıları taşıyan ve burjuva kamusunun genel kamunun bizatihi kendisi olduğuna ilişkin iddiasını irdelemeden kabul eden bir kamusal alan anlayışına dayandığını ifade eder. Öyle ki Ryan ve pek çok araştırmacı, burjuva kamusunun, kamunun bütünü olmadığını aksine ulusalcı kamular, popüler köylü kamuları, seçkin kadınların kamuları, ve "işçi sınıf kamuları dahil olmak üzere birbiriyle çatışan karşıt kamuların varlığının, Habermas'ın ima ettiği gibi yalnızca 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılda değil, en başından beri mevcut olduğunu ileri sürerler. Bunun da ötesinde neredeyse başlangıçtan itibaren karşıt-kamular, alternatif politik davranış ve alternatif kamusal konuşma normları geliştirerek, burjuva

ifadesiyle, "Ya da daha doğrusu, Habermas'ın tam da bu öteki kamusal alanları incelemeyi ihmal etmesinden dolayı, sonuçta liberal kamusal alanı idealize ettiği söylenebilir." (Frazer, 2004: 109) Dolayısıyla bu idealleştirme⁴¹ Habermas'ın hem burjuva kamusunun homojenliğini ve tekilliğini vurgulamasına, hem de liberal kamudan sosyal devlet altındaki kitlesel kamuya geçişte bir düşüş hikayesi yazmasına neden olduğu ifade edilir (Özbek, 2004 (a) : 65).

Habermas'a kuramsal olarak en kapsamlı ve politik olarak da en radikal eleştirinin, Habermas'ın liberal burjuva kamusal alanının tarihsel oluşumuna ilişkin kuramsal anlatısını veri kabul ederek ve fakat 1972 seneli "Kamusal Alan ve Tecrübe" adlı çalışmalarında yer alan "proleter kamusal alan"⁴²

kamusunun dışlayıcı normlarına karşı mücadele de etmişlerdir. Ancak burjuva kamuları bu alternatifleri şiddetle itham ederek daha geniş bir kamusal katılımı bile bile bloke etmekten de geri durmaz (Frazer, 2004: 109-110).

⁴⁰Tüm bu eleştirilere rağmen Habermas'ın 1962 kitabı üzerine son on-onbeş yıldır yapılan değerlendirmelerin çoğunlukla, kamusal alan kavramlaştırmasının zayıf yönlerini aşmak üzere onunla eleştirel bir diyaloga girmek niteliğinde olduğu ve hemen herkesin belirli hesaplaşmalar ve geliştirmelerle kavramı sahiplendiği gözlenmektedir (Özbek, 2004 (a) : 65). Habermas'ın kendisi de tüm eksikliklerine, kuramsal ihmal ve yanlış vurgularına ve tam da bu sebeple yapılması gereken ve sonraki çalışmalarında yaptığı revizyonlara rağmen çalışmasının genel hatlarıyla "doğru" olduğunu düşünür: "Yapılan itirazlara rağmen, çalışmayı bir bütün olarak yönlendiren niyete hala bağlıyım. Toplumsal refah devletleri, oluşturduğu kitle demokrasilerinin kendilerine ilişkin normatif boyutları itibariyle liberal anayasal devletin ilkelerini yerine getirme iddiasını sürdürecekse eğer, politik işlevler gören kamusal alan mahkemesini ciddi olarak yaşatmak durumundadırlar" (Habermas, 1997: 37).

⁴¹Özbek bu idealleştirmenin iki ayrı ama birbiriyle bağlantılı yönü olduğunu belirtir: İlk Habermas burjuva kamusunun "rasyonelliğini"; rasyonel tartışma ve ilke olarak konsensus boyutunu fazlaca vurguluyor, denmektedir. Aşağı yukarı 1820-1830'lara kadarki sınırlı liberal burjuva kamusundaki ortak sınıf çıkarına endekslenmeye dayanan konsensusa ulaşılabilirlik durumu, kamusal alanın genel olarak homojen ve tekil bir alan olarak bahsedilmesini bereberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu o dönemde burjuva sınıfı dışındaki, gerek öncülleri itibariyle gerek iletişim tarzı ve süreçleri itibariyle farklı-ayrı kamusal biçimleri üreten, (Pateman'ın deyişiyle, "erkek kardeşler arasında" sürdürülen) "rasyonel akıl yürütme" karakterini taşımayan ya da iletişim zeminini, eski düzene karşı aydınlanmış aristokrat kamularının ahbapça, kibar tartışma geleneğinden değil de, tepkisel ve isyankar halk kültürü geleneğinden türeten rakip ve karşıt kamuların varlığını ihmal etmesine sebep olmuştur (Özbek, 2004 (a) : 65-66).

⁴²Negt ve Kluge "proleter" kavramını seçme sebeplerini proleter kavramının burjuva kavramından daha az muğlak olmadığı varsayımına dayandırmaktadırlar. Çünkü herşeye rağmen proleter kavramı, işçi sınıfının özgürleşmesinin tarihiyle tözsel olarak kaynaşmış olan stratejik bir konum almaya işaret etmektedir. Bu kavramı seçmelerinin ikinci sebebi olarak ise, kavramın bugün egemen söylemin massetmesine maruz kalmamış olmasına bağlamaktadırlar. Öyle ki kavram, eleştirel bir kamusal alan kavramına yer vermeye hazır olan burjuva kamusal alanının sembolik tayfi içinde kategorileştirilmeye direnmektedir. İkili bu direnişin nesnel nedenlerini ise yıldır sürmekte olan karşı devrim ve restorasyonunun işçi hareketinin dilsel kaynaklarını adeta kuruttuğu ve pek çok ülkede proleterya teriminin değerden düşmüşlük, hatta anakronik bir anlam edinmesi ile ilişkilendirirken kavramın tanımladığı gerçeklik koşullarının bugün de var olduğuna buna karşın bu koşulları anlatacak başka bir

kavramsallaştırmaları ile onun ötesine geçen Negt ve Kluge tarafından yapıldığı söylenebilir.

Kluge'yle bir söyleşiden seçilmiş aşağıdaki cümleler, Kluge'nin anlatımıyla, Habermas ve Negt ve Kluge'nin kamusal alana ilişkin yaklaşımlarının esas farkını ortaya koymak açısından oldukça önemlidir (Aktaran, Coşkun, ty: 149):

“Habermas sadece söylemsel bir biçimde çalışır. Negt'in ve benim kamusal alan (Öffentlichkeit) kavramımız üretim alanından yola çıkar. Bunu hukuk biliminden bir örnekle yorumlayacağım. Biz, bir üretim yasası olduğunu söylüyoruz. Bir işçi bir şey üzerinde çalıştığı zaman, o şey ona aittir. Birisinin üzerinde çalıştığı bir şeyi elinden almak adaletsizliktir. Biz bu türden yasaları masallarda buluruz, öyle ki, insanların gerçeği anlayabildiği şey bu yasadır. Ne var ki, bizim, bir şeyi ona yapana değil de ona sahip olana veren dağıtım ilkelerine dayalı bir Roma hukukumuz var. Habermas'ın kamusal alanı dağıtımsal bir alanken, biz üretimsel bir alandan bahsediyoruz. Üzerinde çalışılması gereken, özel yaşamın en mahrem alanlarında işleyen bu üretim alanıdır, zira 1933'teki çöküşün kökenleri onda bulunmaktadır. (...) Bu nedenle kamusal alan, fethedilmemesi için farklı yollarla güçlendirilmelidir. Eğer politikanın kabı olarak kamusal alan yetersizse ve bu nedenle Nazi'ler tarafından fethedildiyse, o zaman Habermas'ın yaptığı gibi, 18. ve 19. yüzyılların başarılarını çalışmak, eski kamusal alan kavramlaştırmasını savunmak ve tekrar etmek faydasızdır, zira onun içinde nesnel olarak ahlaki bir direniş olanaklı olmamıştı. Bu, içinde direniş potansiyelinin saklı olduğu üretim alanını incelememiz gerektiği anlamına gelir.”

Bu doğrultuda Negt ve Kluge argümanlarının iki temel amacı olduğunu belirtir. Bunlardan ilki, proleter kamusal alana gerçeklik kazandırma çabalarının incelenmesiyle ikincisi, gelişmiş kapitalist toplumlarda ortaya çıkan çelişkilerin karşıt bir kamusal alan açısından taşıdığı potansiyeli irdelemektir (Negt ve Kluge, 2004: 133). Dolayısıyla Negt ve Kluge'nin, liberal ütopyanın ötesine geçen ve “*maddi-toplumsal üretim ve emek*” zemininde temellenen karşıt kamusal alan yaklaşımları, çalışan sınıfların örgütsüzleştirilme ve yeniden proleterleşme (mülksüzleşme ve yoksullaşma) süreci küresel ekonomik politikalar altında süratle derinleşirken “*üretim*”, “*emek*” ve “*sınıf mücadelesi*” kavramlarının, sadece metaların maddi üretim sürecinde değil, tüm yaşam bağlamlarındaki toplumsal

terim olmadığına altına çizerek “*Biz, tanımladığı nesnelere bir değişiklik olmadan, onları tanımlayan terimlerin eskitilmesinden yana değiliz.*” demektedirler (Negt ve Kluge, 2004: 134-135).

üretim süreçlerinde de geçerli kavramlar olarak yeniden gündeme alınmasını desteklemekte ve devrimci bir potansiyele işaret etmektedir. Tam da bu nedenden ötürü Negt ve Kluge, kamusal alanı devlet ile toplum arasında kalan “bir ara alan” olarak ele alan yerleşik kategorileştirmeye başkaldırmakta ve kamusal alan analizini maddi üretim ve toplumsal yeniden üretim zemininde yapmaktadırlar. Özbek ise bu türden bir kavramsallaştırmanın her şeyin kültür/kimlik temelinde açıklanmaya çalışıldığı ve emeğin politik söylemden bertaraf edildiği günümüz koşullarında, emek gücünün başatlığını savunmaktan vazgeçmeyenlere önemli açılımlar sağlayacağını belirtir (Özbek, 2004 (a) : 37).

Bu noktada Negt ve Kluge'nin “*proleter*” ve “*toplumsal tecrübenin genel ufku olarak proleter kamusal alan*” kavramlarının içeriğini dolduruş şekillerine dikkat çekmek gerekmektedir. Üretim araçlarından ayrılmışlık, mülksüzlük olarak “proleter” kavramını, ekonomik üretim ve de toplumsal yeniden üretim alanlarını birbirine eklemeyerek tanımlamaktadırlar. Aslında böylece proleteriyayı, sadece endüstri proleteriyasının emek karakteristikleriyle değil, benzer biçimde sömürü ya da tahakküm altında olan, her türlü üretici emeği de içine katarak ve tüm yaşamsal etkinliklere yaygınlaştırarak kullanmaktadırlar. Öte yandan “toplumsal tecrübenin genel ufku olarak kamusal alan” kavramını ise yine kavramın olgusal ve normatif boyutları arasındaki diyalektik içinden ve fakat bir yer değiştirmeye yapmaktadırlar: İlke olarak “rasyonel söylemi” ilke olarak “tecrübe”ye tercih ederek. Dolayısıyla toplumsal tecrübenin örgütlenmesinde klasik burjuva kamusal alanı, endüstriyel-ticari kamusal alan ve proleter kamusal alan şeklinde ortaya koydukları üçlü yapılanma ve aralarındaki kimi zaman örtüşen kimi zaman çelişen ilişkiler dokusunu tarifleyen Negt ve Kluge, aslında geç kapitalizm koşulları altındaki kolektif tecrübenin hangi farklı yapılar ve mekânizmalar aracılığıyla, nasıl ve kimin çıkarına göre üretildiğinin haritasını çıkarmakla kalmayıp bizatihi üretim ve toplumsal emek alanının kamusal olanın üretimindeki yerine işaret etmektedirler (Özbek, 2004 (a) : 53).

Tam da bu noktada Hansen, Negt ve Kluge'nin “Kamusal Alan ve Tecrübe” kitabının iki temel işleve sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan ilki çalışmalarının ortodoks Marksist stratejilere bir alternatif önererek solcu entellektüelleri, kendilerini inkar etmeye ya da çağdaş toplumsal ve kültürel

gerçekleri nostaljik biçimde yanlış okumaya neden olacak örgütlenme biçimleri içinde yer alma zorunluluğundan kurtarmasıdır. İkinci olarak ise yazarların bir yandan egemen kamusal alanın radikal eleştirisi için bir dayanak sağlarken öte yandan ister politik dışlamalar isterse de ideolojik temellük aracılığıyla olsun sistematik olarak olumsuzlanan geniş toplumsal tecrübe alanlarından türetilmiş empatik bir kamusal alan nosyonunu korumalarıdır. Hansen, böylece yazarların proleter karşıt kamusal alan nosyonunun temellerini daha kapsayıcı olan “yaşam bağlamları”nda atarak, birbirinden farklı bir dizi toplumsal hareketin kendi ilgilerini özdeşleştirip genellemelerini sağlayabilecek bir kavramsal çerçeve sunmuş olduklarını ifade eder ve Heide Schlüppmann’dan bir alıntıyla “Kamusal Alan ve Tecrübe”nin “*bireyler ve ekolojik, barış, kadın hareketleri şeklinde parçalanmış bir solun kendisini yeniden birleşmiş hissedeceği kuramsal bir şemsiye*” rolü oynamasının kesinlikle bir raslantı olarak yorumlanamayacağını belirtir⁴³ (Hansen, 2004: 148).

Negt ve Kluge proleter kamusal alanın inşasında sermayenin çıkarlarını barındıran üretimin kamusal alanlarıyla yüzleşme gerekliliğini, proleter bir kamusal alanın yalnızca burjuva kamusal alanın bir antitezi olmaktan öte olduğunu ve kamusal alana dair farkına varılması gereken önemli noktaları meselenin düğüm noktası olarak işaret ettikleri “*işçi sınıfının pratik politik tecrübesi*” ışığında şu şekilde dile getirmektedirler:

“Burada aslolan, işçi sınıfının pratik politik tecrübesidir: İşçi sınıfının kendi tecrübelerinin burjuva kamusal alanın dar ufukları aracılığıyla tanımlanmasına izin vermeden, burjuva kamusal alanıyla nasıl başedeceğini bilmesi ve bu alanının ortaya koyduğu tehditlerin farkında olmasıdır. İşçi sınıfına özgü tecrübenin kristalleşmesinin ortamı olarak burjuva kamusal alanının herhangi bir kullanım değeri yoktur. Hatta, burjuva kamusal alanı gerçek düşman bile değildir. Ortaya

⁴³Öte yandan proleter kamusal alan kavramlaştırması ile kitabın kuramsal meydan okuyuşunda, yazarların “kamu/sal” nosyonunu günümüz perspektifinden yani endüstriyel olarak üretilen ve elektronik olarak dolaymlanan kamusal alan biçimlerinden yola çıkmış olmalarına işaret eden Hansen da yazarların kamusal alan kavrayışlarını şu şekilde özetlemektedir: “(1)Kamusal alan birbirinden farklı ekonomik, teknik ve politik örgütlenme safhalarına tekabül eden farklı tipte kamusal alanların değişken bir karışımıdır. (2) Çoklu, çeşitli ve eşitsiz katılımcılar arasındaki söylemsel çekişmenin alanıdır. (3) Farklı kamusal alan tipleri ve çeşitli kamular arasındaki örtüşmeler ve konjonktürler nedeniyle potansiyel olarak öngörülemeyen bir süreçtir. (4) Soyut evrensellik idealleri yerine maddi yapılarda temellenen farklı, çeşitli kamular arasındaki tercümeyle mümkün kılan kapsayıcı bir boyut içeren bir kategoridir” (Hansen, 2004: 162-163).

çıkışından itibaren işçi sınıfı hareketinin kaygısı, proleter çıkarları kendi kamusal alanı biçimleri içinde politik olarak ifade etmek olmuştur. Bununla paralel giden amaç, egemen sınıfın devleti araç olarak kullanmasına karşı koymaktır. Marx'ın, mülk sahibi sınıfın beş para ödemedi, binlerce jandarma, ormancı, ve askeri kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak devletin yürütme gücünü ele geçirip kamusal alanı çalmış olmasını odun hırsızlığına benzeterek betimlemesi, bu gerçeği tanıdığını gösterir. Eğer kitleler kamusal alanın desteğiyle gücüne güç katmış bir egemen sınıfı savaştırmaya çalışıyorlarsa, bu ümitsiz bir mücadele olur; çünkü kamusal alanı oluşturanlar aslında kendileri oldukları için, bu durumda her zaman aynı anda kendilerine karşı da savaşmış olurlar. Bu gerçeği idrak etmek hiç de kolay değildir. Çünkü burjuva kamusal alan fikri, yani “politik önemi olan tüm karar alma süreçlerinin, yurttaşların kendi kanaatlerini hukuk garantisini altında tartışarak oluşturma hakkına bağlanmasına ilişkin bu cüretli kurgu, ortaya çıktığından itibaren çift değerli bir niteliğe sahip olmuştur. Devrimci burjuvazi, empatik kamusal alan kavramı aracılığıyla tüm toplumu bir birlik altında kaynaştırma çabasıydı. Bu bir hedef olarak kaldı. Gerçekte ise, her ne kadar politik terimler içinde ifade edilmemiş olsa da, toplumun bir aradalığını zorlayan şey, meta üretimi temelinden kaynaklanan değer soyutlamasıydı. Ancak o zamanlar toplumun meta değişimi ve özel mülkiyet dışında bir şey üzerine kurulmuş olabileceği mümkünmüş gibi görünüyordu. Bu yolla kamusal alan fikri, bu alanın örgütlediği kitlelerde olası reformlar ve alternatif konusunda bir farkındalık yarattı. Bu yanılsama, burjuva kamusal alanının kategorileri içinde ortaya çıkan her politik hesaplaşma ve kitle seferberliği çabasında hep yeniden tekrarlanır.” (Negt ve Kluge, 2004: 136-137).

Kamusal alana dair gelinen bu noktada, kamusal alanın bir ilke olarak ya da tarihsel bir olgu olarak yalnızca toplumsal olanla değil, mekânsal olanla da ilgili olduğu söylenebilir. Bu ilgi, kamusal alanın fiziksel bir mekânı ya da bir coğrafyası olduğu gerçeği ve kamusal etkinliklerin kaçınılmaz olarak belirli açık ve kapalı fiziki mekânlar ve kuramlar içinde şekillenmesinden öte insanın toplumsal ilişki ve yaşantı örüntülerinin mekândan bağımsız olmaması, toplumsal olanın kaçınılmaz biçimde zamana ve mekâna yerleşmişliği ve mekânın toplumsal olanının şekillenmesindeki etkisi (izin verme ölçüsü) gibi ilkesel nedensellik bağından kaynaklanmaktadır (Özbek, 2004 (b) : 228).

Bu noktada çalışmanın kuramsal çerçevesine dönerek kamusal alanın kentsel mekânsal boyutu arasındaki bağı pekiştirmek gerekirse öncelikle kentin, her türden ve sınıftan insanın –her ne kadar gönülsüzce ve agonistik bir biçimde de olsa– yanyana gelerek durmadan değişen, gelip geçici, ama yine de müşterek bir yaşantıyı

ürettiği bir mekân olduğu vurgulanmalıdır. Peşi sıra Lefebvre'nin mekân üzerindeki hakimiyetin, “günlük hayat içinde ve üzerinde” “toplumsal iktidar kurmanın temel ve kapsayıcı bir kaynağı” olduğu fikri ile Castells'in “işgücünün yeniden üretimiyle” “kollektif tüketim süreçleri” arasında kurduğu ilişki anımsatılmalıdır. Bu doğrultuda, Lefebvre ve Castells'in katkılarıyla, kent sorununun esasen bütün toplumsal grupların günlük yaşamının temelinde yer alan konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım gibi ortak tüketim araçlarının örgütlenmesi ile ilişkili olduğu anımsanır. Gelişmiş kapitalizmde bu durum, bir yandan (sermayenin ve üretim araçlarının yoğunlaşması sonucunda) tüketimin artan toplumsallaşması, diğer yandan da tüketim araçlarının üretimi ve dağıtımındaki kapitalist mantık arasında oluşan temel çelişkiyi ifade eder. Bunun sonucunda ortaya çıkan halk protestoları, gündelik varoluşun ortak maddi koşullarının iyileştirilmesini talep ederken de bu alanda derinleşen bir krize neden olur. Bu gerekçe ile devlet kente giderek daha fazla müdahale ederken sınıflı toplumun bir ifadesi olarak devletin, pratikte sınıflar ve toplumsal gruplar arasındaki güç ilişkilerine göre, çoğunlukla da hakim sınıfların yararına hareket ettiği görülür. Dolayısıyla kent sorunu küreselleşir; devlet günlük yaşamla giderek daha fazla ilişkili hale gelir ve bu da siyasi krizlere neden olur. Bu bağlamda toplumsal ve siyasal dinamikler düzeyinde tartışılan kent sorunsalının önemi, yalnızca seçim süreçleri ve devlet kurumlarının kontrolüyle sınırlı kalmaz ve “kentsel toplumsal hareketlerin” niceliksel ve niteliksel gelişiminde kendini gösterir. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, kent temelinde yoğunlaşan protesto hareketleri, toplulukları örgütleyerek harekete geçirir; sınıflar arası güç ilişkilerini dönüştürür; yeni kültür modelleri öne sürer ve toplumsal değişimin en önemli eksenlerinden birini oluşturur.

Bu bağlamda gerek “kent sorunu” gerek “kollektif tüketim araçlarını elde etmek” için sadece kentin düzenleyicisi devlete değil sermaye iktidarına karşı da mücadeleyi gerektiren “kentsel toplumsal hareketler”, Negt ve Kluge'nin “maddi-toplumsal üretim ve emek” zemininde temellenen, “üretim”, “emek” ve “sınıf mücadelesi” kavramlarının sadece metaların maddi üretim sürecinde değil tüm yaşam bağlamlarındaki toplumsal üretim süreçlerinde de geçerli kavramlar olarak yeniden gündeme alınmasını destekleyen ve devrimci bir potansiyele işaret eden “proleter kamusal alan modeli”, “toplumsal mekân” açısından okunabilir.

Öte yandan Harvey, “*kentleşme kentsel bir ortak alanın (veya onun gölge biçimleri olan kamusal alanlar ve kamu mallarının) hiç durmadan üretilmesi ve özel çıkarların bunu yok etmesi sürecidir*” derken “kamusal alan” ve “kamu yararı” ile “ortak/müşterek alanlar” arasındaki farkı ortaya koyma gayretine girişmektedir. Bu doğrultuda Harvey kentleşme tarihi boyunca kamusal mekânların ve kamu yararının (hıfzısıhha, halk sağlığı, eğitim gibi) temin edilmesinin (ister devlet ister özel şirketler tarafından olsun) kapitalist gelişme için vazgeçilmez olduğunu hatırlatarak kentleşme tarihi boyunca kamusal mekânın üretiminin, bu mekâna ve kamusal hizmetlere erişimin ne yoldan, kim tarafından ve kimin çıkarları doğrultusunda denetleneceğine dair bir mücadelenin devam ettiğini vurgular. Dolayısıyla kentteki kamusal mekânları ve kamusal hizmetleri ortak bir amaç için sahiplenmek adına süregiden bir mücadeleden bahseder. Bu anlamda kentlerin geçmişten bu yana şiddetli sınıf çatışmaları ve mücadelelerine sahne olduğu ölçüde kent yönetimleri tarafından kentlileşmiş bir işçi sınıfına kamusal mal ve hizmetleri (ucuz konut, sağlık hizmetleri, eğitim, asfalt caddeler, hijyen ve su gibi) sunmaya mecbur kalışından, bu kamusal mekânlar ve mal ve hizmetlerin ortak alanların⁴⁴ niteliğine büyük ölçüde katkı yapmış oluşundan bahsederek tüm bunlardan faydalanmanın da kent sakinlerinin siyasal eylemini gerektirdiği noktasına vurgu yapar. Tam da bu noktada Harvey, müşterek alanların korunmasının, toplumsal güçlerin onu sahiplenmesi, koruması ve ortak fayda için geliştirmesi ile mümkün olduğunu söylerken Atina’daki Sintagma Meydanı, Kahire’de Tahrir Meydanı, Barselona’da Plaza de Catalunya’yı birer ortak/müşterek alan haline getiren şeyin, insanların siyasal görüşlerini ifade etmek ve taleplerde bulunmak üzere bu mekânlarda toplanmasına bağlamaktadır. “*O halde müşterek alan, belli bir nesne, varlık ve hatta toplumsal bir süreç olarak değil, kalıcı olmayan, her türlü dış etkiye açık bir toplumsal ilişki biçiminde tasavvur edilmelidir. Kendi kendine tanımlanan bir toplumsal grup ile, onun yaşantısı ve*

⁴⁴Harvey ortak alanı korumak için öncelikle ona niteliğini veren kamusal mal ve hizmet akışının devamlılığını sağlamak gerekliliğinin altını çizer. Çünkü neoliberal siyaset kamusal mal ve hizmetlerin finansmanını kısmakla esasen ortak alanı da daraltmış olur ve buna karşı toplumsal gruplar bu ortak alanı desteklemek için farklı çözüm yollarına ihtiyaç duyar. İkinci olarak ise Harvey, bu ortak kullanım mücadelelerinde hangi toplumsal grupların desteklenip hangilerinin desteklenmemesi gerektiği sorusuyla karşı karşıya bırakır: “*Ne de olsa aşırı zenginler de kendi iskan bölgelerindeki ortak alanların korunması söz konusu olduğunda herkes kadar hararetli bir korumacı tavır gösterirler; üstelik bu tür alanları meydana getirmek ve korumak için çok daha fazla istim gücü ve nüfuza sahiptirler.*” (Harvey, 2013: 125-126).

kendini idame ettirmesi için elzem kabul edilen, ister mevcut isterse tasarı boyutundaki toplumsal ve/veya fiziksel çevresine dair özellikler arasındaki ilişkidir bu” (Harvey, 2013: 124-126).

Tam da bu nedenden ötürü siyasi iktidar genellikle kenti her an patlak verebilecek isyan dalgasını kontrol altına alabilmesini sağlayacak şekilde yeniden düzenleme çabasıdadır. Bu noktada *“kentin en büyük düşmanı, parçalanmış kentsel gerçekliğin manipülasyonunda -yönetilmesinde- ve kontrol altındaki bir mekânın üretiminde, kapitalizmlerin ve devletlerin stratejik bir araç olarak kullandığı kent planlama⁴⁵”* (Lefebvre’den aktaran: Çavuşoğlu, 2004: 75) devreye girmektedir.

Kent planlaması, kimi zaman iknayı üreterek işlese dahi otoriter yönü her zaman daha baskın olagelmıştır. Otoriter planlama yaklaşımının en önemli ve en kapsamlı uygulamalarından biri de şüphesiz Paris’te Haussmann operasyonları olarak bilinen planlama girişimidir. Fransa’da 1789’da başlayıp 1848’e dek uzanan devrimler zincirinin merkezi olan Paris’i planlama çabası, kuşkusuz kentsel alandaki hegemonya mücadelesine işaret etmektedir. Bundan ötürüdür ki Sennett, Napoleon ve Hausmann’ın⁴⁶ *belleklerinde* devrim anılarının canlı olduğunu, bu nedenle Paris caddelerin gerektiğinde askerlerin rahatça ateş edebilmelerini sağlayacak ve barikat kurmayı olanaksızlaştıracak şekilde özenle tasarlandığını belirtmektedir (Sennett, 2011: 296).

Benzer kaygılar ve benzer bir planlama anlayışı Brezilya’nın başkenti Brasil’de de görülmektedir. İnsanların ülkenin her yerinden gelip özgürce

⁴⁵Kent planlamasının sosyo-politik rolünün, *“ideolojik mistifikasyonun en büyük yatırımı olmak”* gibi basit bir bakış açısını dışarıda bırakan Castells’e göre planlama, iki hedefin gerçekleşmesi için bir araçtır (Castells, 1997: 112): *“1)Kent planlaması, farklı toplumsal çıkarlara göre bir kentsel örgütlenmenin mantığını izleyen kent üzerine bir iddiadır. Planlama daireleri hakim toplumsal ve siyasi güce tümüyle boyun eğdiği en uç durumlarda, bu iddia birbiriyle tutarlı çıkarları rasyonalize etmeye dönüşür. 2)Kentsel bir siyasi süreç olarak, planlama, (genel toplumsal belirlenimlere göre) kent örgütlerinin, bunlar yoluyla da toplumsal ve ekonomik örgütlerin tümünün karşı karşıya kaldığı çelişkiler ile eğilimlerin uzlaştırıldığı ve dolayımı olarak ifade edildiği bir “yer” dir.”*

⁴⁶Haussman’ın öncülük ettiği bu “modern burjuva” kent planı anlayışı, halkın kentin bir bölgesinden diğerine geçebilmek için kent meydanını kullanmak zorunda olduğu ve egemenlerin, meydanı zaptederek tüm şehre hükmedebileceği, geniş caddelerin barikat kurulmasını zorlaştırdığı bir plan esasına dayanmaktadır. Bu plana, “radyal plan” adı verilmektedir; yani merkeze konan bir topun 360 derece dönerek kentin tüm sokaklarına atış yapılabilmesini sağlayan bir düzenleme. Bu şekilde hedeflenen 19. yüzyılda sık sık işçi ayaklanmalarına sahne olan Paris’in kontrol altına alınmasıdır (Baltaş, 2014).

toplanabilecekleri, birbirine teğet geçerek değil birbirine dokunarak iletişime geçebilecekleri, ihtiyaç ve isteklerini duyurabilecekleri ve siyasi görüşlerini ifade ederek iradelerini ortaya koyabilecekleri bir kamusal/müşterek alan bile isteye bertaraf edilmiştir. Berman bunu şu şekilde dile getirmektedir (Berman, 2012: 13):

“İnsanların bir araya gelip konuşabileceği ya da basitçe birbirlerine bakıp ortalıkta salınacağı kamusal alanların yokluğunun tasarlanmış bir durum olduğu göze çarpıyor. Latin dünyasının büyük kentsel geleneği, kent yaşamının bir plaza mayor (büyük meydan) etrafında örgütlenmesine dayanan bu gelenek, açıkça reddedilmiş. Brasilia'nın tasarımı, insanları uzakta, birbirlerinden ayrı, aşağıda tutmak isteyen generallerce yönetilen bir askeri diktatörlüğün başkenti için yapılmış bir tasarım olsaydı, yerine mükemmelen oturmuş olurdu. Ama bir demokrasinin başkenti olarak, tam bir skandaldır.”

Bu bağlamda Haussmann'ın daha o dönemde asi yurttaşları askeri denetim altına almak için Paris'te açtığı bulvarlar⁴⁷ menferit bir vaka olarak kalmamıştır: 1960'lardaki kentsel ayaklanmalar sonrasında ABD'de kent merkezlerinin yeniden tasarlanması, şehir merkezindeki kıymetli emlak kaleleri ile yoksul semtler arasında karayollarından müteşekkil fiziksel bir engel, adeta birer hendek meydana getirmiştir. Öte yandan Batı Şeria'nın Ramallah şehrinde (İsrail Savunma Kuvvetleri eliyle) ve Irak'ın Felluce şehrinde (ABD ordusu eliyle) muhalif hareketleri bastırma çabasından doğan şiddetli çatışmaların kentsel nüfusu pasifize etmek ve denetlemek

⁴⁷Kentsel kamusal alanın fiziksel bir mekânı olarak sokak ise toplumun iktidarla olan ilişkisinin belirlendiği, iktidara karşı örgütlendiği bir mekândır. Öyle ki sokak, pek çok kez toplumsal eylem aracılığıyla devrimci bir hareketin ortak alanına dönüştürüldüğü gibi, kanlı bastırma hareketlerine de sahne olmuş bir kamusal mekândır (Harvey, 2013: 125). Bu nedenle, Hausmann örneğinde de görüldüğü gibi çoğu kez sokaklar kasıtlı olarak yok edilmiştir. Berman “19. yüzyıl kentselliğinin ayırt edici işareti bulvarlardı, patlamaya açık maddi ve insani güçleri bir araya getiren bir araç; 20. yüzyıl kentselliğinin köşe taşıysa otoyol oldu, yani onları darmadağın etmenin aracı... Yeni insan, Le Corbusier'in deyimiyle 'trafik için bir makine' olan 'yeni tip bir sokağa' ihtiyaç duymaktadır” diyerek aslında kentlerin sokaksızlaştırılmasını, yayalardan alınıp araçlara teslim edilmesini anlatır (Berman, 2012: 223-227): “1789'dan başlayarak 19. yüzyıl boyunca ve birinci dünya savaşının büyük devrimci ayaklanmalarında kent insanların ortaya koyduğu tez: Sokaklar halka aittir. Antitez: ve Le Corbusier'in büyük katkısı buradadır: Ne sokak, ne de halk. Hausmann sonrası şehir sokağındaki modern hayatın toplumsal ve psikik ilişkileri iç içe geçip sürekli patlama tehdidi doğuruyordu. Ama bu sokak haritadan silinirse – Le Corbusier 1929'da açıkça söylemişti bunu: Sokağı öldürmeliyiz!- işte, o zaman bu çelişkiler hiçbir zaman ortaya çıkmayabilir. Böylece modernist mimari ve planlama modernist bir pastoral versiyonu yaratmış oluyordu: Mekânsal ve toplumsal olarak bölümlenmiş bir dünya...” Otomobilin egemenliğine bırakılmış bir kent tasarımında artık sokak özelleştirilmiş bir kamusal alan olarak ortaya çıkmaktadır. Ulaşım araçlarını mülk edinenler, mülksüzlere yani yayalara karşı bir “üstünlük” elde etmekte (Illich, 2011: 49) böylece sokağın trafiğe teslim edilmesi bir mekânsal eşitsizlik sorununu da beraberinde getirmektedir.

amacıyla kullanılması, askeri stratejileri tekrar düşünme mecburiyeti doğurmuştur. Buna karşılık Hizbullah ve Hamas gibi muhalif gruplarsa, giderek kent temelli başkaldırı stratejileri izlemeye başlamışlardır (Harvey, 2013: 173-174):

“Öyleyse şehir, siyasi hareket ve başkaldırı için önemli bir saha işlevi görmektedir. Mekânın somut özellikleri önemlidir, toplumsal açıdan yeniden şekillendirilmesi ve farklı alanların organizasyonu siyasi mücadelede bir silah işlevi görür. Nasılsa askeri bir hareket sırasında eylem sahasının seçimi ve şekillendirilmesi hangi tarafın kazanacağını belirlemede önemli bir role sahipse, kentsel mekânda cereyan eden kitlesel protestolar ve siyasi hareketler için de aynısı geçerlidir.”

Habermas’ın kavramsallaştırdığı, Negt ve Kluge tarafından geliştirilen “kamusal alan” kavramlaştırmasının açtığı bu kapıları takiben ve kamusal alanın mekânsallığına yönelik varılan bu noktadan hareketle, mekân üzerine mücadelenin önemini de bu mücadelenin şiddetini de gözler önüne sermesi bakımından önemli bir örnek işlevi niteliğinde olan Taksim’in 1 Mayıs öyküsüne geçilebilir. Tarihsel olarak ileri geri hareketlerle ve kendi tarihselliğine yönelik değerlendirmelere yer verilerek aktarılmaya çalışılacak olan Taksim’in 1 Mayıs öyküsü, Türkiye işçi sınıfının “mekân üzerine evrilmiş bir mücadele deneyimi” perspektifinden ve çalışmanın kuramsal çerçevesiyle ilişkilendirilmek suretiyle ele alınmaya çalışılacaktır.

2. TAKSİM’İN 1 MAYIS ÖYKÜSÜ

2.1. Taksim’e İlk Çıkış ve 1 Mayıs 1977

Türkiye işçi sınıfının Taksim’e ilk çıkışı, DİSK’in öncülüğünde ancak 1 Mayıs 1976’da gerçekleşir. Bir sonraki sene, 1 Mayıs 1977’de, yine Türkiye işçi sınıfı Taksim’dedir (Kösemen, 2011: 38). Sonradan yayınlanan emniyet raporuna göre 1 Mayıs 1977’ye “memleketin çeşitli yerlerinden gelen yaklaşık 53 dernek ve kuruluş ile 99 işçi sendikası” katılmıştır. Yine aynı rapora göre adını “Kanlı 1 Mayıs” olarak tarihe not ettirecek olaylar çıktığı sırada meydana 100 bin kişi vardır; ancak basın rakamı yüzbinler olarak verirken, mitinge katılanlar ise toplam sayının 500 bine⁴⁸ yaklaştığını ifade eder. Akşam saat 7’yi biraz geçe, mitingin bitmesine kısa bir süre kalmışken, insanların üzerine Intercontinental Oteli’nin çeşitli

⁴⁸Sendikal kaynaklarda sıkça tekrarlanıldığına rastlanan bu rakam, çalışmada kullanılmakla birlikte rakamın “abartılı” gözüktüğü de belirtilmelidir. Bu nedenle rakamın bu yönüne dair bir not düşme ihtiyacı hissedilmektedir.

odalarından, Pamuk Eczanesi'nin bulunduğu binanın üst katından ve Sular İdaresi'nin üzerinden yayılım ateşi açılır; bunu Gümüşsuyu'ndan çıkan ve etrafı tarayarak Sıraselviler Caddesi'nde kaybolan Renault marka beyaz bir otomobilin yayılım ateşi izler (Sosyalizm ve Toplumsal Hareketler Ansiklopedisi (7), 1996: 2280-2281). Yetkin, olay esnasında panik sonucu 29 kişinin ezilerek veya boğularak, 5 kişinin ise ateşli silah yarası ile ölmüş olarak bulunduğu bilgisini verir. Ayrıca yaralılardan 34'ünün yaralarının, vücutlarının baş ve göğüs gibi öldürücü bölgelerinden ateşli silah yarası olduğu ve bu yaralıların ölümden kurtulabilmiş olmalarını duruşma savcısı Çetin Yetkin'in yaralıların hemen yakında bulunan hastanelere yetiştirilmeleri ile açıkladığı bilgisini de aktarır (Yetkin, 2007 : 62).

Aradan geçen 40 seneye rağmen 1 Mayıs 1977 katliamına ilişkin bugüne kadar tutarlı bir şekilde yanıt verilmeyen sorular, bu katliama dair tartışmaları oldukça güncel tutmaktadır.⁴⁹ DİSK Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Müdürü Fahrettin Engin Erdoğan, 30 Nisan 2016 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan "Türkiye'de 1 Mayıs, 1 Mayıs'ta Taksim" başlıklı yazısında 1 Mayıs 1977 katliamına dair cevaplanmayan soruları şöyle sıralar⁵⁰:

- "1 Mayıs'tan önceki günlerde "1 Mayıs'ta kanlı olaylar çıkacağı" çeşitli şekilde sağ basında sürekli ele alınması büyük bir rastlantı mıdır?
- İlk silah sesleri duyulduktan kısa bir süre sonra Adalet Partisi binasından kitlelerin üzerine ses çıkartan patlayıcı maddeleri atanlar kimlerdir?
- Taksim Alanı polis tarafından kordona alınmıştı. Buna rağmen Renault marka bir araç içinde 4 kişi ellerinde silahlarla alana girmiş ve kitle üzerine ateş açmıştı. Bu kişiler kimdi?
- Intercontinental Oteli 3 gün rezervasyon kabul etmemiş olduğu halde, 1 Mayıs sabahı Yeşilköy'den otele gelip yerleşen ve olaydan sonra Salı akşamı İstanbul'u terkeden yabancı bir kabile var mıydı?
- Yine otelin yanındaki "İnşaat Ozalit" yazılı binadan kimler kitlelerin üzerine 2 bini aşkın mermi boşaltmıştı?
- Pamuk Eczanesi'nin üst katında, sahibi tarafından Pazar günü açılmayan bir otomobil acentesinin kapısını anahtarla açıp giren, bir süre çekirdek yiyip, sigara içerek bekleyen, oradan dışarı ateş ettikten sonra silahları dosyalar arasına saklayıp çıkanlar kimlerdi?

⁴⁹1 Mayıs 1977 katliamına dair süren tartışmalar, katliamın gerçekleştiği dönemin tarihsel koşulları ve katliamda ölenlerin sayısına dair önerülenler için bu yazı incelenebilir: İşeri, Ergün (17.05.2012) "1 Mayıs 1977 Katliamı Aydınlandı mı?" Sendika.org <http://sendika10.org/2012/05/1-mayis-1977-katliami-aydinlandi-mi-ergun-iseri/> Erişim Tarihi: 10.06.2016

⁵⁰Erdoğan, Fahrettin E. (30.04.2016) "Türkiye'de 1 Mayıs, 1 Mayıs'ta Taksim" Cumhuriyet Gazetesi http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/525222/Turkiye_de_1_Mayis_1_Mayis_ta_Taksim.htm (Erişim Tarihi: 10.06.2016)

- Taksim Sular İdaresi duvarı üzerinden, elleri başının üzerinde indirilenler kimlerdi? Ve neden salıverilmişlerdi?
- Sular İdaresi üzerinde ellerinde uzun menzilli silahlar bulunan sivil giyimli kişilerin kimler olduğu neden açıklanmamıştır?
- Ateş açılan noktalar herkesçe görülmesine rağmen, polis, neden bu binaları kuşatıp katilleri etkisiz hale getirme teşebbüsünde bile bulunmadı?
- Adli Tıp'a büyütülmek üzere gönderilen fotoğraflar nasıl ve neden kayboldu?
- Günün polis telsizlerinin bant kayıtları nasıl kaybolmuştu ve neden yıllar sonra “yandaş” basında yer aldı?
- Bu kanıtlara rağmen, mağdurlardan oluşan 98 kişi dışında neden kimse yargılanmadı? Dönemin emniyet müdürleri, İçişleri Bakanı ve Başbakan'ı bu katliamın üstünü örtmek için neden ellerinden geleni yapmışlardır?”

Kösemen, 1 Mayıs 1977'de Taksim Meydanı'nda Türkiye işçi sınıfına yönelik gerçekleşen ve 36⁵¹ kişinin yaşamını yitirdiği o katliamın, “*Taksim artık işçiler için güvenli değildir!*” mesajı içerdiği yönünde bir yorum getirir. Eğer bu yorum ve/veya tespit “doğru” ise bile 1977'de katledilen emekçilerin hatırası, katliamın aydınlatılması ve katillerin bulunup cezalandırılması talebi ile 1978 1 Mayıs'ında meydanı dolduranlar tarafından ciddiye alınmış gibi bir izlenim bırakmaz. Öte yandan 1 Mayıs 1979'da 1 Mayıs kutlamalarına dolayısıyla 1 Mayıs 1977 Katliamı'nda ölenlerin anılmasına karşı yasak getirilen Taksim Meydanı, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden beş ay önceki 1980 1 Mayıs'ında sabahın erken saatlerinde askerlerle kuşatılır (Kösemen, 2011: 38-39, 43). 12 Eylül 1980'den itibaren ise Taksim'de 1 Mayıs kutlamaları tamamen engellenir ve 12 Eylül yönetimi 1 Mayıs'ı genel tatil günü olmaktan çıkarır (Çelik ve Aydın, 2006: 4).

Daha önce 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan ve sonraki yıllara damgasını vuracak olan neo-liberal programa ve programın ana öğelerine değinilmişti. İçte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile beynelmilel yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi stratejik hedefler etrafında oluşan bir “yapısal uyum” perspektifi taşıyan program, emek lehine gerçekleşmiş bulunan kazanımların tasfiyesini başlatmakta ve tam da bu nedenle Boratav 1980 sonrası Türkiye'sini,

⁵¹İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'nın İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi Başkanlığı'na sunduğu iddianamede, biri kimliği belirsiz olmak üzere 1 Mayıs 1977'de toplam 34 kişinin öldüğünü nüfus kayıtlarıyla birlikte sunmuştur. Ancak gerek basının gerek örgütlerin açıkladığı isimlerle birlikte bu sayı kimilerine göre 35, 36, 37 kimilerine göre ise 42'dir. 49 numaralı dipnotta da belirtildiği üzere, Ergün İşeri'nin yazısında konuya değinilmiştir. Biz, DİSK'in katliamdan bir yıl sonra 1 Mayıs 1978 hazırlıklarında, 77'de hayatını kaybeden 14 kişinin fotoğraflarının yer aldığı “Anıları Yaşayacak” başlıklı hazırladığı afişte yer alan isimlerle çıkan sonucu, 36 kişinin öldüğünü veri kabul etmekteyiz (Kösemen, 2011: 42).

“sermayenin karşı saldırısı” olarak nitelendirmektedir (Boratav, 2015: 165). Bu noktada Türkiye’nin 1960-1980 arasında uzanan dönemini, öncesi ve sonrasındaki dönemlerden köklü olarak farklılaştıran etkenlerin en önemlilerinden birinin, ithal ikameci birikim modeli ile gelişen ve büyüyen işçi sınıfının kitlesel biçimde sendikal ve siyasal mücadeleye girmiş olması olduğunu ifade etmek gerekir. İşçi hareketinin bu mücadeleciliği ise ifadesini, sayısı ve militanlık düzeyi yükselen grevler ve grevdışı eylemlerinde, Türk-İş’in uzlaşmacı ve bağımlı sendikacılığından farklı bir solukla mücadeleye giren DİSK’de, 15-16 Haziran⁵², da, 70’li yılların yürüyüşlerinde ve gösterilerinde, toplu sözleşmelerde sürekli olarak yeni taleplerin gündeme gelmesinde bulur ve bu durum sermayeyi gerek ücretler, gerekse haklar konusunda işçi sınıfına önemli “ödünler” vermek zorunda bırakır. Tüm bunlara, işçi sınıfının, DİSK, 60’lı yılların TİP’i ve 70’li yılların çeşitli örgütleri aracılığıyla da örgütsel planda attığı adımlar eşlik eder (Savran, 1987: 144-145, 151-152).

Savran, Türkiye’deki işçi hareketinin bu dönemde çeşitli bileşenlerinin taşıdığı kimi zaafllara rağmen, işçi sınıfının bu yükselişinin sermaye birikiminin, sınıf mücadelelerinin ve siyasal rejimin evrimi üzerinde sarsıcı etkiler yarattığını belirtir. Tam da bu sebeple 1977 sonrasındaki derin iktisadi bunalımın akabinde 24 Ocak Kararları ile köklü değişim yaratacak yeni ekonomik karar ve stratejiyi işçi hareketinin yükselmiş olduğu, solun güçlendiği ve kitlelerin sola kaydığı bir ortamda uygulamak pek mümkün değildir (Savran, 1987: 145). Dolayısıyla Demirel hükümeti ve MESS ve Sabancı Holding’in yöneticisi olarak yerli sermaye çevrelerinin ve Dünya Bankası bağlantılarıyla beynelmilel sermayenin güvenini kazanmış olmak özellikleriyle programı hazırlayan Turgut Özal, sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda (sistemli ve sürekli olarak emek aleyhtarı bir doğrultuda) hazırlanmış programı uygulayabilmenin ve geliştirebilmenin araçlarından yoksundur. 12 Eylül

⁵²15-16 Haziran olayları Türkiye işçi hareketi tarihinin en önemli uğraklarından birisidir. 15-16 Haziran 1970’te, Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu’nda yapılması düşünülen ve özünde DİSK’in kapatılmasına neden olacak değişikliklerin gerçekleşmesini protesto eden onbinlerce işçi, 15 Haziran’da yürüyüşe geçerek adeta İstanbul’da gündelik hayatı felç eder. Ertesi gün de devam eden eyleme İstanbul’daki hemen hemen tüm özel fabrikalardaki işçiler katılır ki Demirel Hükümeti, yürüyüşün iki kolunun birleşmesini engellemek için Galata Köprüsü’nü kapatmak durumunda kalır. Eylemleri durdurmak için sıkıyönetim ilan edilir. İki gün süren olaylar sonucunda 3’ü işçi olmak üzere toplam 5 kişi yaşamını yitirir; çok sayıda işçi ve sendikacı yaralanır ve gözaltına alınırken DİSK’in pek çok yöneticisi de tutuklanır (Sülker, 2005). Konuyla ilgili başvurulabilecek temel bir kaynak olarak ayrıca “İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15-16 Haziran” (Öztürk, 2001) adlı çalışma incelenebilir.

1980’de gerçekleşen rejim değişikliği ise 24 Ocak programının önündeki bu önemli engeli ortadan kaldırır; Özal’ı sadece fiilen değil, resmen de “ekonominin patronu” konumuna getirir. Dolayısıyla bu rejim değişikliği iktisat politikalarının sonraki üç buçuk yıl boyunca “sermayenin bir karşı saldırısı” biçiminde gelişmesine neden olurken işgücü piyasasının “askeri” bir denetim altında tutulması ise buna zemin oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Boratav’ın nitelendirmesiyle “ilginç ve öğretici” olan şu durum da not düşülmeden geçilmesin. 12 Eylül müdahalesinden hemen sonra kamuoyuna ilk kez hitap eden Kenan Evren konuşmasında “yüksek ücretlerden” şikayet etmektedir (Boratav, 2015: 148-150).

Bu doğrultuda dönemin TİSK Başkanı Halit Narin’in 1983 yılında dile getireceği “şimdiye kadar biz (sermaye sahipleri) ağlıyorduk, onlar (işçiler) güliüyordu şimdiden sonra onlar ağlayacak biz güleceğiz” ifadesini ve Mumcu’nun 12 Eylül’ün “sınıf kininin” bir eseri olduğu (Kösemen, 2011: 40) yönündeki vurgusunu da belirterek, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra 1983 yılına kadar sendikal faaliyetlerin askıya alındığı söylenmelidir. Başta yöneticilerinin daha 11 Eylül 1980 akşamı gözaltına alınmaya başlandığı, 12 Eylül sonrasında ise 2.000 dolayında konfederasyon ve üye sendika yöneticisi, temsilcisi, üyesi ve uzmanının, önce “güvence”, sonra gözaltına alındığı ve taşınır ve taşınmaz mallarıyla nakit mevcutlarına el konularak 1991 yılına kadar kapalı tutulan DİSK (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1), 1996: 316) ve sendikaları olmak üzere işçi hareketinin siyasallaşmış ve dinamik kesimini temsil eden işçi örgütleri faaliyetten men edilir; binlerce sendikacı ve işçi tutuklanır. Dolayısıyla çalışma hayatını düzenleyen yeni Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu çıkarılıncaya kadar işçi hareketi baskı altında suskun bir dönem yaşar. Öyle ki 1980-1983 döneminin en önemli faaliyetleri, çıkarılacak yeni çalışma yasaları ile ilgili görüşlerin açıklandığı toplantılardan ibarettir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (2), 1998: 110).

Bu noktada bir kez daha belirtmek gerekirse, 1982 Anayasası’nın ve onu izleyen sosyal mevzuatın işgücü piyasalarının işleyişini emek aleyhine dönüştürmek amacıyla oluşturulan tüm öğeleri hükümetler tarafından kullanılır; özellikle ANAP iktidarı sendika hareketinin yapısındaki zaafı ve iç çelişkileri etkili bir biçimde sömürür ve tüm bunların akabinde Kenan Evren’in de şikayetçi olduğunu ifade ettiği

“yüksek ücretler”, 1988 yılına kadar etkisiz kalan sendikalarla birlikte şöyle bir sonuç ortaya çıkarır: 1988 yılı reel ücretleri 1983 yılı reel ücretlerinin (tüketici fiyatlarına göre yüzde 18, toptan fiyatlara göre yüzde 7 oranında) altındadır. Dolayısıyla sınıf tabanlı ekonomik taleplere, yani sendikal örgütlenmeye, ücret mücadelesine karşı katı ve ödünsüz bir çizgi izlenmektedir.

Savran, 12 Eylül’ün yeni anayasası, sosyal mevzuatı, sosyalist siyasal harekete ve sendikal hareketin militan kanadına vurduğu darbeler, miras bıraktığı baskıcı siyasal yapılanmalar ile önündeki tarihsel görevleri şüpheye yer vermeksizin büyük ölçüde yerine getirdiğini belirtir. Savran’ın her ne kadar 1983 sonrasındaki rejimin siyasal partiler sistemi planında ortaya çıkan çelişkili görünümünün ve kısmi başarısızlık tablosunun bu temel gerçeği hiçbir zaman unutturmaması (Savran, 1987: 152) gerekliliğine yaptığı vurgu ile yeniden Taksim’e dönecek olursak söylenmesi gereken ilk şey, Türkiye işçi sınıfının Taksim’e yeniden çıkabilmek için 1 Mayıs 2010’a değin 32 yıl mücadele etmesi gerektiğidir. Çünkü Taksim, 12 Eylül yönetiminin “ruhundan” gelen bir kalıpla 2010’a değin 1 Mayıs’lara kapatılır.

Taksim yani kentin en önemli sembolik merkezlerinden biri; Taksim yani sadece baskı ve bürokratik hiyerarşileriyle devlet egemenliğine değil, aynı zamanda sermaye egemenliğine ve metalaşmaya da karşı siyasi görüşlerin ifade edilebileceği ve taleplerde bulunabilmek üzere toplanılabilecek ve böylece sesini duyurarak var olduğunu gösterebileceğin bir kamusal ve/veya müşterek alan; Taksim yani işçi sınıfına yönelik gerçekleşen 1 Mayıs 1977 katliamının uzama yansıdığı ve uzamda somutlaşarak ve geçmişi bugüne taşıyarak bu katliamı unutmayı engelleyen bellek mekânı.

1 Mayıs 1977’de işçi sınıfına yönelik gerçekleşen katliamın ardından “sermayenin karşı saldırısı” olarak nitelendirilen bir dönemin başlangıç manifestosu niteliğindeki 24 Ocak Kararları’ndan dört ay sonraki, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden ise beş ay önceki 1980 1 Mayıs’ında sabahın erken saatlerinde askerlerle kuşatılan ve 12 Eylül yönetimiyle birlikte 32 yıl boyunca işçi sınıfına yasaklanan Taksim Meydanı, Lefebvre’nin şu ifadelerini düşürür akıllara (Lefebvre, 2015: 146): *“kentsel merkezilik, ürünleri ve insanları kabul ederken, temel işlevini tehdit edenlerin girişini yasaklar; ekonomik olan bu işlev kapitalizmin habercisi ve hazırlıkçısıdır.”*

Harvey mekân üzerinde rakibine göre üstünlük başlangıçtan bu yana sınıf mücadelesinde hayati önem taşımıştır derken bundan bahsediyor olmalıdır. Ya da Panaptikon “Kent bastırmanın mekânıdır” derken. Bu nedenle tarihsel olarak ileri geri hareketlerle aktarılmaya çalışılacak olan Taksim’in 1 Mayıs öyküsü, Türkiye işçi sınıfının mekân üzerine evrilmiş bir mücadele deneyimi olarak (da) okunması gereken bir öyküdür.

“Toplumsal siyasal çelişkiler mekânsal olarak gerçekleşir. Sonuçta mekânın çelişkileri toplumsal ilişkilerin çelişkilerini fiili kılar. Başka deyişle, mekânın çelişkileri çıkarların ve toplumsal siyasal güçlerin çatışmasını ifade eder; fakat bu çatışmalar ancak mekân içinde etkilidir, burada vuku bulurlar ve mekânın çelişkileri halini alırlar” (Lefebvre, 2014: 366-367).

2.2. Taksim İstikametinde “Yitirilmiş Davalar”, “Çıkmaz Sokaklar”

Her ne kadar Türkiye işçi sınıfının Taksim’deki ilk mevcudiyeti 1976 1 Mayıs’ında gerçekleşmiş olsa da, bir meydanda toplanarak dayanışmayı hissetmek, gücünü tüm topluma ve egemenlere göstermek geçmişte de işçi sınıfının vazgeçilmez talebi, en temel refleksi ve stratejisi olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki Taksim meydanının işçilere açılması tartışmalarının ve sendikaların bu yöndeki talep ve girişimlerinin tarihi 50’li yılların başlarına kadar uzanır. Ancak antikomünizmin en saldırgan dönemini yaşadığı 1950’lerde, bu talebin 1 Mayıs mitingi biçiminde tezahür etmesini beklemek de olası değildir. Buna rağmen çok partili siyasi yaşamın getirdiği atmosfer içinde giderek canlanıp güçlenen işçi hareketi, güncel taleplerini, Türkiye’nin en merkezi meydanında güçlü bir mitingle dile getirmeyi en az bugünkü kadar güçlü bir iradeyle istemekte ve bu yönde girişimlerde bulunmaktadır (Koçak, 2008 (b) : 2).

Koçak, Balibar’ın, işçi örgütlerinin, hiçbir zaman işçi hareketinin bütünü temsil etmemiş oluşlarının ötesinde onunla dönem dönem çelişmek durumunda dahi kaldıklarını ve bu durumun işçi hareketinin kendisini mevcut örgütlenme biçimlerine ve pratiklerine karşı yeniden kurmak zorunluluğuna götürdüğü gibi kıymetli saptamaları ışığında, Türk-İş’in bugün olmadığı gibi geçmişte de işçi hareketinin tümünü belirleyen merkezi bir yapılanma olmadığını ve hatta Türk-İş’in bir işçi örgütü olarak işçi hareketini tam olarak temsil etmediğini belirtir. Bu sebeple Kemal Sülker’in 1954 yılından itibaren ülkenin neredeyse tüm sanayi şehir ve bölgelerinde

oluşturulmuş olan yerel sendika birliklerinin, taşranın kültür seviyesi, bölgelerdeki bilim insanı sayısındaki yetersizlik ve/veya yoksunluk, işveren ve siyasilerden gelen baskılar, bölgelerde gözlenen tutuculuk gibi olumsuzluklara rağmen yeni bir sendikacı kuşağının oluşmasını sağlamaktaki başarılarını özenle tespit edişine (Koçak, 2008 (a): 93, 113-114) değinmeden, sendikaların o dönemde çeşitli taleplerini ifade etmek adına düzenlemeye çalıştıkları miting girişimlerinden en etkili ve sonuca en yaklaşanı olan 1953 yılının mart ayındaki Zeytinburnu Çimento Endüstrisi İşçileri Sendikası'nın Taksim mitingi girişimine geçmek doğru olmasa gerek.

Gerek 1951 yılında tekstil başta olmak üzere kimi sektörlerde yerli üretimin zayıflaması ve büyük tenkisatlara neden olan ithalat rejimi değışikliğine karşı yerli üretimin desteklenmesi ve ithalatın sınırlandırılması taleplerini ifade etmek amacıyla Tekstil ve Örne Sanayi İşçileri Sendikası tarafından hazırlıkları yapılan mitinge gerek aynı sendikanın bir sonraki sene, 1952 Nisan'ında yapmak istediğı mitinge valilik tarafından izin verilmez. Taksim'de düzenlenmek istenen mitingin yapılamaması üzerine ise sendika sert bir protesto bildirgesi yayınlar. Bu durum Meclis'te sert tartışmalara neden olur ve sonunda Zeytinburnu Çimento Endüstrisi İşçileri Sendikası, İstanbul İşçi Sendikaları Birliğı'ne⁵³ (İİSB) başvurarak artık kamuoyunda ciddi bir sendika düşmanlığı örneğı olarak değerdendirilen bu soruna çözüm üretilmesi gerekliliğini talep eder (Koçak, 2008 (a) : 114).

Koçak, dönemin Çalışma Bakanı Samet Ağaoğlu'nun mitingin yasaklanmasının, o sıralarda artan iş ihtilafları ve grev hareketlerinin belli bir merkezden –Komünist Partisi'ni ima etmektedir- idare edildiğı yönündeki şüphelerinin ve miting talebinin de bunların devamı olduğı yönündeki kanaatlerinin sonucu olduğunu söylerken “sınıf mücadelesi hayaleti” karşısında antikomünist ajitasyonun en sıradan örneklerinden birini kullandığını belirtir. Ağaoğlu miting düzenleyicilerinin, yasaklama durumunda polisle çatışarak olaylar çıkarmayı

⁵³İstanbul İşçi Sendikaları Birliğı'nin dönemin işçi hareketi içindeki yeri çok belirgin ve kuşkusuz çok değerdendir. 1955'te o zamana dek bir türlü tanınmamış olan grev hakkı için kampanya başlatan Yüksek Hakem Kurulu'nun oluşum ve işleyiş biçimini eleştirerek yasal değışiklik sağlayan ve hem 50'ler boyunca hem de 60'ların başındaki ara dönemde çeşitli eylemlerin düzenleyicisi olan hep İİSB olmuştur. Birliğı'nin ya da ona bağılı sendikaların dönem boyunca düzenlemek istedikleri ve her seferinde hükümet ve valilik tarafından engellenen miting girişimleri de işçi hareketi tarihimizin nihai başarıya ulaşamamış ama üzerinde durulmayı hak eden eylemleridir (Sülker'den aktaran Koçak, 2008 (b) : 114).

planladıklarını da iddia eder ve yasaklama kararını protesto eden sendika bildirisinden şu satırları okur: *“İşçi vatandaşı, emeğini istismar ederek sebepsiz yere işine nihayet veren iş verenlerin (...) kanun(un) bize bahşettiği hakları verme(me)kle ısrar eden, türlü kaçamak yollarla alıştığı fahiş kazancı yine sırtımızdan çıkarmak isteyenlere daha fazla göz yumamayız”* ve meclise dönerek sorar: *“İşte arkadaşlar, bu satırlar okunduktan sonra haklı olarak soruyoruz: Nereye gidiyoruz? Sınıf mücadelesine mi gideceğiz? Meydanlarda toplanarak sermaye ve say mücadelesi mi yapacağız?”* Tüm bu olup bitene rağmen işçi hareketinin muhalif enerjisini yitirmediği, “meydanlarda sınıf mücadelesini” sürdürme kararlılığında olduğu, 1953 yılında Çimento işverenin sendikalı işçilere yönelik baskılarını protesto etmek için yine İİSB tarafından yine Taksim Meydanı’nda düzenlenmek istenen ve valilikçe türlü çabalarla son dakikada yasaklanan o mitingle kentlin o günkü manzarasına yansiyacaktır. Öyle ki İİSB raporuna göre o günkü hava muhalefetine rağmen miting yerinde hazır bulunan işçi sayısının tahminen 50-60 bin civarında olduğu ve bu rakamın miting saatine doğru daha da yükseldiği belirtilir. Ayrıca mitingi büyük bir coşku ile organize eden sendikacıların, mitingin gerçekleşeceğine dair bekletilerinin de yüksek olduğu Avni Erakalın’ın konuşma metninden anlaşılabilir: *“Aziz işçi kardeşlerim. Şu an çoktandır hasretini çektiğim açık havada toplanmak ve konuşmak fırsatına kavuşmanın zevki ve heyecanı içindeyim”* (Aktaran, Koçak, 2008 (a): 3-6).

Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde güçlü bir burjuva ya da işçi hareketinin olmaması gerek toplum/sınıf-devlet ilişkilerinin, gerekse toplumsal sınıfların birbirleriyle ilişkilerinin Batı’dan önemli farklılıklar göstermesine neden olduğu bilinmektedir. Ancak devlet toplum ilişkilerinde devletin ön planda ve baskın olduğu doğru olmakla birlikte buradan hareketle devletin sınıflar karşısında bir eşitliği, tarafsızlığı, her iki büyük sınıfın da aynı ölçüde devletin gadrine uğradığı yönünde bir sonucuna varmak da mümkün değildir. Çünkü bir yanda sosyal ve siyasal örgütlenmesi engellenmiş işçiler, öte yandan devletle girift ilişkileri olan ve sermaye biriktiren bir sınıf söz konusudur. Bunun bir sonucu olarak da Türkiye’nin sosyal politika geleneğinin en önemli özelliklerinden birinin, işçi hareketini ve sendikaları sınıf çatışmasından, siyasetten ve diğer toplumsal örgütlenmelerden uzak fakat devletin vesayeti altında tutmak olduğu söylenebilir. Buraya kadar Taksim özelinde anlatılan yasaklar her ne kadar resmin tamamını anlatmaktan uzak olsa da

Türkiye sosyal politikasının aralıksız bir biçimde işçilerin toplu eylemini geciktirmeyi, denetim altına almayı, işçi hareketini tüm diğer örgütlenmelerden yalıtmayı hedeflediğini, bunun imkansız olduğu durumlarda ise onu tarihsel bloğuna eklelemeyi tercih ettiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir (Çelik, 2010: 552-553). Öte yandan her ne kadar nihai başarıya ulaşması siyasal iktidarlarca engellenmiş olsa da işçi hareketinin “meydanlarda sınıf mücadelesini” sürdürme kararlılığında olduğu politik söylem ve eylemleriyle sadece devlet egemenliğine değil aynı zamanda sermaye egemenliğine ve metalaşmaya da karşı politik kamusal alanda bir hegemonya mücadelesi içinde oluşunu göstermek açısından da son derece önemlidir.

Tüm bunlar önemlidir; çünkü yukarıda da belirtildiği üzere 1960'lara gelindiğinde vesayetın zayıflaması ile işçi hareketinin ve sendikaların özerkleşmesi ve siyasallaşmasından bahsetmek mümkün olacaktır. Bunun sebepleri sorgulandığında bir yandan büyüyen işçi sınıfı, toplu işçi hakları dahil olmak üzere Anayasal güvencelere dayalı hak ve özgürlükler rejimi, diğer yandan dönemin ithal ikameci iktisat siyasetinin sendikaların dışlanmasını değil sisteme eklenmesi gerekliliğine değinilmelidir (Çelik, 2010: 557-558). Tüm bunlar önemlidir; çünkü Thompson'ın İngiliz emek tarihçiliğinde sadece başarılı olanların hatırlandığı, çıkmaz sokakların, yitirilmiş davaların ve kaybedenlerin kendilerinin hatırlanmadığı yaklaşıma getirdiği eleştiri (Thompson, 2004: 43) Türkiye emek tarihi yazımında 1950'li yılların deneyimlerini ihmal eden, görmezden gelen mevcut eğilimi (Koçak (c), 2008: 69) hatırlatır. Oysa Türkiye işçi sınıfının 1960'larda siyaset sahnesine çıkmasıyla başlayan yeni dönemi sadece bu yapısal değişikliklerin değil, 1950'ler boyunca biriken deneyim ve enerjisinin (Çelik, 2010: 558), “yitirilmiş davalarının”, “çıkmaz sokaklarının” asla vazgeçemeyişlerinin ve daimi arayışlarının 1960'ların başında uygun sokaklar bulması sonucu ortaya çıkan tarihselliğin bir ürünüdür.

Şüphesiz bunun en büyük ispatı ise, 1961 Türkiye'sinde Türk-İş'in gönülsüz tutumuna rağmen, sıkıyönetim koşulları altında ve askeri bir valiyle kıran kırana geçen bir mücadele sonucunda İİSB'ye mensup sendikaların Saraçhane Mitingi'ni gerçekleştirebilmiş olmasıdır. Yaklaşık 100 bin işçinin katıldığı belirtilen, doğrudan siyasal iktidara yönelik ve siyasal taleplerin dile getirildiği ve Türkiye işçi sınıfının oluşumu açısından kritik bir eşik özelliği taşıyan miting esasen Taksim'de yapılmak

istenir; ancak askeri valinin ciddi engellemeleri sonucu Saraçhane Meydanı'nda yapılır. İİSB sendikacıları tarafından gerçekleştirilen ve TİP'li sendikacıların da etkin rol aldığı miting, işçi sınıfının iktisadi bir kategori olmasının ötesinde sosyal ve siyasal olarak sınıf haline gelmekte olduğunu ortaya koymakla kalmaz tüm bu olan bitenin yapısal ve kurumsal değişimle açıklanamayacağını, 100 bine yakın işçiyi İstanbul'da bir araya getiren şeyin bir sınıf sezişi ve deneyim birikimi olduğunu da gösterir (Çelik, 2010: 363-364, 558).

31 Aralık 1961 İstanbul Saraçhane Meydanı'nda yapılan mitingin cumhuriyet dönemi işçi hareketi tarihinin o güne kadarki en kitlesel eylemi olduğu gözönüne alındığı taktirde, miting öncesi Taksim konusunda yapılan tartışmaların, İstanbul'un "*miting meydanları*" tartışmasını da beraberinde getirmiş oluşu ayrıca dikkate değerdir. Belediyenin trafikle birinci derece ilgisi bulunmayan üç meydanı, Sultanahmet Meydanı, Gülhane Parkı ve Vatan Caddesi, miting alanı olarak saptadığının bilgisini veren Çelik ve Koçak, söz konusu Taksim olduğunda ise hiçbir koşulda miting için izin verilmeyeceğinin ilan edildiğini vurgular ve bunu "*Taksim fobisi*" olarak yorumlarlar. Mitingin Taksim'de gerçekleştirilmek istendiğine Miting Tertip Komitesi'nin daha ilk açıklamalarında rastlansa da dönemin Valisi Tulga buna karşı çıkar. Vali'nin gösterdiği gerekçeler alt alta sıralanacak olursa ilk sırada trafikte yaşanacak aksamalar, ikinci sırada ise politik gerekçeler yer alır ki miting için şehir dışını yada Sarayburnu'ndaki Atatürk heykelinin önüne işaret eder. Aynı zamanda Vali Tulga, 6-7 Eylül olaylarına gönderme yaparak olabilecek tahriklerden duyduğu endişeyi⁵⁴, Türk işçisinin "*çapulcu olmadığından*", tahriklere kapılmayacağından emin fakat "*bazı kökü dışarıda ideolojilere hizmet eden tahrikçiler için bu bir fırsat olabilirdi.*" ifadeleriyle belirtir. Bunun üzerine, Tertip Komitesinde yer alan sendikacılar kısa süre önce gerçekleşen Ekim seçimleri öncesi Taksim'de yapılan parti mitinglerini ve yine aynı meydandaki gençlik gösterilerini anımsatsalar dahi

⁵⁴Mitingin harekete geçirdiği "tarihsel bellek kanalları"na da yer açan Çelik ve Koçak, mitingin 6-7 Eylül Olaylarını "çağrıştırdığını" belirtirler. Mitingin Taksim'de yapılmasına karşı çıkan Valinin açıkça ifade ettiği endişe halinin dönemin gazete ve dergilerine yansımaları da oldukça dikkat çekicidir. Akis'de, miting günü pek çok İstanbullunun özellikle de gayrimüslimlerin, 6-7 Eylül'ün tatsız anılarının etkisiyle evlerine kapandığı, kapıyı bacayı kilitledikleri, ortalıkta yağmacılık, çapulculuk ve karışıklık sözlerinin dolaştığı; Yön dergisinde de benzer vurgularla birlikte 6-7 Eylül korkusuyla "bavullarını hazırlayanların" mitingde olay çıkmaması üzerine "elbiselerini dolaplarına yerleştirdikleri"; Kim dergisinde ise benzer yorumlarla birlikte birçok kişinin mitingin yıl sonuna denk getirilmesinin dahi hazırlanmış bir planın parçası olduğu gibi görüşler yer alır (Koçak ve Çelik, 2016: 675).

Valinin bu konudaki tutumu değişmez ve miting daha önce de belirtildiği gibi, Saraçhane Meydanı'nda gerçekleşir (Koçak ve Çelik, 2016: 660-663).

2.3. 1977'den 2000'lere Taksim İstikametinde Yaşananlar

2001 krizi ve bu kriz sonrasında gündeme gelen “yüksek dozlu” neoliberal ekonomik ve hukuksal düzenlemeler ve 2002 yılında başlayıp günümüzde devam eden ve CHP'nin tek parti dönemi dışında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin en uzun “kesintisiz” tek parti iktidarının sürdüğü 2000'ler, sadece siyasal açıdan değil, çalışma ilişkileri açısından da bir rejim değişikliği anlamına gelir (Çelik, 2012: 109). Ancak yine böyle bir dönemde önce 2009 yılında 1 Mayıs yeniden tatil ilan edilir; peşi sıra 2010 yılında Taksim'de 1 Mayıs kutlamasına engel çıkarılmaz. Dolayısıyla 32 yıl aradan sonra Taksim'de yeniden 1 Mayıs kutlamaları gerçekleşir. Hükümetten hiç kimsenin bir şeyi “kopara kopara” almadığını ve alamayacağını ifade eden dönemin başbakanı Erdoğan, Taksim'in kendi iktidarlara döneminde “verildiğini” ima eder ve bölümün devamında cevabının peşine düşülecek bir soru ekler:⁵⁵ *“Kimsenin kalkıp da bu iktidardan kopara kopara aldığı bir şey yok. Bunun böyle bilinmesini istiyorum. Kopara kopara bu kadar alma güçleri varsa, bunlar 1977'den, iktidarımız dönemine kadar neredeydiler? Niye böyle bir şey alamadılar?”*

İlerleyen kısımda aktarılmaya çalışılacak olan 12 Eylül sonrası Taksim istikametindeki 1 Mayıs mücadelesinde, 1 Mayıs 1977 katliamının sorumlularının bulunması ve cezalandırılması yönündeki taleplerin ifade edilişi çalışmanın kuramsal çerçevesi açısından ayrıca önemlidir. Çünkü bir yerin bellek mekânı olabilmesi için öncelikle hatırlama isteği gerekir. Bu nedenle Taksim'de yasaklanmak istenen sadece bir anma veya kutlama değildir sadece. Üzerinden geçen 40 seneye rağmen tutarlı cevaplar verilmeyen bir katliamın sorumsuzluğunun hatırlanması da yasaklanmak istenmektedir.

12 Eylül sonrasının ilk yasal 1 Mayıs girişimi 1988 yılında Türk-İş üyesi Kristal-İş, Petrol-İş, Tümtis, Deri-İş sendikaları ile bağımsız Banks ve Otomobil-İş sendikalarının kurduğu tertip komitesinin İstanbul Valiliği'ne yaptığı başvuru ile gerçekleştirilir ve reddedilir. Bu karara rağmen 1 Mayıs günü Taksim'e çıkmak

⁵⁵“Erdoğan'ın 1 Mayıs Tepkisi” (02.05.2010)
<http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/05/02/erdoganin.1.mayis.tepkisi/574507.0/> Erişim Tarihi:
10.06.2016

isteyen sendikacılar polisin saldırısına maruz kalır. 81 işçi, temsilci ve sendikacı gözaltına alınırken bunlardan bir kısmı da tutuklanır. 1989 yılında aynı sendikalara Laspetkim-İş de katılarak bir kez daha Taksim’de 1 Mayıs’ı yasal olarak kutlama girişiminde bulunulur ve bir kez daha reddedilir. Bu yasağa meydan okuyarak Mecidiyeköy ve Çağlayan’da toplanan işçi ve sendikacılar ise gözaltına alınır (Çelik ve Aydın, 2006: 4). 1977 “Kanlı 1 Mayıs”ının ardından Türkiye tarihinde ölümlerle sonuçlanan 1 Mayıs’lardan ilki de yine 1989 senesine denk düşer. Taksim’e gitmek için Şişhane’de toplanan grubun arasında bulunan 18 yaşındaki marangoz işçisi Mehmet Akif Dalcı bir polis kurşunuyla hayatını kaybeder (Kösemen, 2011: 59). 1977 katliamının Kazancı Yokuşu’nun Türkiye işçi sınıfı belleğindeki yerinin yanına Dalcı’nın öldürüldüğü Şişhane Yokuşu da böyle eklenir.

1990’na gelindiğinde ise üzerindeki yasağa rağmen 1 Mayıs, fabrikalarda, işyerlerinde işçiler tarafından kutlanmaktadır. Bu arada Taksim’de 1 Mayıs mücadelesi veren bir grubun üzerine açılan ateş sonrasında bir kadın felç olur. 1992 1 Mayıs’ında ise Türk-İş, Hak-İş ve DİSK Ankara’da bir salon toplantısı düzenleyerek ortak bir kutlama gerçekleştirir ve bu ortak açıklama işyerlerinde okunurken 12 Eylül’den sonra ilk 1 Mayıs mitingi de İstanbul Gaziosmanpaşa Meydanı’nda Sosyalist Parti tarafından düzenlenir. 1993 yılında işçiler yeniden meydanlarda 1 Mayıs’ı kutlamaya başlar; Türk-İş, İstanbul’da Abide-i Hürriyet Meydanı’nda DİSK ise Pendik Meydanı’nda kutlar. 1994-1995 1 Mayıs’ları ise “Demokrasi Platformu” ile ortak kutlamanın gerçekleştiği yıllardır. İçinde Türk-İş, DİSK, Hak-İş ve daha sonra KESK’i kuracak olan Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu’nun yer aldığı kutlamalar Abide-i Hürriyet Meydanı’nda gerçekleşir (Çelik ve Aydın, 2006: 4). 1996 1 Mayıs’ı ise 1977’nin ardından ölümlerle sonuçlanan ikinci 1 Mayıs olur. Kadıköy’deki 1 Mayıs kutlamaları sırasında açılan ateş sonucu Hasan Albayrak (18), Dursun Odabaşı (18) ve Levent Yalçın (29) hayatını kaybeder. Aynı gün Kadıköy’de gözaltına alınan Akın Rençber (18) ise gördüğü işkence sonucu ciğerleri parçalanarak 20 Mayıs 1996 tarihinde hayatını kaybeder. Kadıköy’de gerçekleşen ve provakasyon olduğu yönünde iddialara sebep olan bu olay, 1 Mayıs’ta katledilenlerin arasına ve anısına bu dört ismi de eklerken, 1996’dan 2005 1 Mayıs’ına kadar Taksim gibi Kadıköy’de 1 Mayıs kutlamalarına kapatılır (Kösemen, 2011: 59).

1990'ların başından itibaren farklı işçi örgütleri arasında genellikle ortak yapılan 1 Mayıs kutlamaları 2000'li yıllarda da devam ederken 1 Mayıs'ın Taksim'de kutlanması önemli bir tartışma konusu haline gelir. Bu tartışma ve hatta gerilim, gerek sendikal örgütlerle hükümet arasında, gerekse sendikal örgütlerin kendi aralarında yaşanır (Çelik, 2012: 121). 2004 yılı ise Taksim'de kitlesel olarak kutlanabilecek 1 Mayıs'lar adına önemli bir noktaya işaret eder. DİSK'in öncülüğünde 1 Mayıs kutlamalarının kitlesel olarak gerçekleştirilebilmesi için tahsis edilen kentin ıssız alanlarına yönelik bir mücadeleye girişilir: *“Ne çayırda ne çukurda kutlarız!”*

2004 yılından itibaren sendikaların 1 Mayıs'ı Taksim'de kutlama talebi hükümet tarafından geri çevrilir ve bu yöndeki girişimler şiddet kullanılarak bastırılır. Bu doğrultuda 2010 yılında Taksim'de kutlamalara engel çıkarmayan hükümet ve başbakanın ifadelerini göz önüne alarak 2007, 2008 ve 2009 1 Mayıs'larında yaşananlara yer vermeyi gerekli görmekteyiz.

Dönemin DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi 1 Mayıs 2006'da Türk-İş ve KESK temsilcileri ile birlikte Taksim Cumhuriyet Anıtı'na çelenk bıraktıktan sonra Kazancı Yokuşu'na karanfil bırakır ve orada, 1977 1 Mayıs katliamının 30. yıl dönümü olan 2007 1 Mayıs'ını Taksim Meydanı'nda kutlayacaklarını açıklar. Bu beyan ve sonrasında gerçekleşen hazırlık sürecinde 1 Mayıs'ın resmi tatil ilan edilmesi, Taksim'de 1 Mayıs kutlamalarının yapılması gibi işçi sınıfının kazanılmış fakat el konulmuş hakları ve 1977 1 Mayıs katliamının sorumlularının bulunması ve cezalandırılması yönündeki talepler dile getirilir. İstikamet'in Taksim'e çevrildiği yönündeki bu gelişme ve bu ortak mücadele çağrısına sadece emekçiler değil, toplumsal muhalif güçlerin hemen hepsi cevap verir. Dahası 2007 1 Mayıs'ında Taksim için yapılan bu ortak mücadele çağrısı sadece İstanbul'dan değil çeşitli illerden de karşılık bulur. Öyle ki İstanbul Valisi ve Emniyet Müdürlüğü'nün şehir içinde aldığı olağanüstü önlemler karayolu girişlerini de kapsar. DİSK'in çağrısıyla yola çıkan 38 otobüs, diğer politik grupların çağrısıyla yola düşen onlarca otobüs İstanbul girişinde durdurulur; otobüslere ağır trafik cezaları kesilir; polislerin yolculara yönelik müdahalesi de gerçekleşir. Bu sebeple 1 Mayıs 1977 katliamının 30. yıl dönümünde diğer illerden Taksim'e doğru yola çıkanlardan hiçbiri Taksim'e

ulaşamaz fakat Kurtköy’de 2 bin kişinin katılımıyla TEM yolu kapatılarak 1 Mayıs eylemi gerçekleştirilir (Kösemen, 2011: 28-29,72-73).

1 Mayıs 1977’de Taksim’de katledilenleri 30. yılında anmak ve katillerin bulunması taleplerini dile getirmek, 1 Mayıs’ın işçi sınıfının uluslararası birlik, mücadele ve dayanışma günü olarak ilan edilmesi ve tatil olması ve Taksim Meydanı’nın 1 Mayıs kutlamalarına açılması için Taksim’de olacağını açıklayan DİSK ve KESK ve bu talebi paylaşan diğer gruplar gün boyu devlet terörüne karşı mücadele ederken Türk-İş ise AKP hükümetinin “yasal alan” ilan ettiği Kadıköy’dedir. Kadıköy’deki kutlama törenlerine geçmeden önce Taksim’e çelenk bırakma sırasında gazetecilerin sorularına cevap veren Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç, 1 Mayıs’ı “alan tartışması”na çevirmemek için kutlamaları Kadıköy’de yapmaya karar verdiklerini söyler. DİSK’in Taksim’de olma talebiyle Taksim’e yönelen diğer sendikalarla aralarında bir bölünme olup olmadığının sorulması üzerine ise Kılıç, “*Frekans farkı vardı, birlikte kutlanmasını arzu ediyorduk. Bizim tercihimiz buydu. 1 Mayıs, işçilerin mücadele ve birlik günüdür, tartışma günü değildir*” şeklinde cevap verir (Kösemen, 2011: 74). Öte yandan Özdil de o gün İstanbul’da yaşatılan devlet şiddeti ve ablukanın sorumluluğunu⁵⁶, “*milletle birlikte Tandoğan’a çıkma cesareti gösteremeyen*”, “*kahramanlık ve özgürlük ayakları*”nda olduğunu belirttiği DiSK Başkanı’nın Vali ile birlikte istifasını ister.

Öte yandan 8 Nisan 2008’de Taksim Gezi Parkı’nda bir basın açıklaması düzenleyen DİSK, KESK ve Türk-İş 2008 1 Mayıs’ında hep birlikte Taksim’de olacaklarını açıklarlar. Tüm devlet erkanı ise bunun asla gerçekleşmeyeceğini türlü “yakıştırmalar” ile birlikte beyan ederler. Emniyet güçlerinin “orantısız” olarak işçilerin ve toplumsal demokratik güçlerin üzerine kabus gibi çöktüğü 2008 1 Mayıs’ında DİSK genel merkezi sabahın erken saatlerinde panzer ve polis eşliğinde, gaz bombalarıyla kuşatılır ve öğle saatlerine kadar merkez bina sürekli basınçlı su ve gaz bombalarıyla saldırıya maruz bırakılır. Onlarca insan yaralanır, yüzlercesi göz altına alınır. Hastanelere dahi gaz bombaları atan polisin “orantısız” güç kullanması sonucunda, Taksim’de yaşlı bir yurttaş gaz bombalarının sebep olduğu bir kalp krizi

⁵⁶Sabah Gazetesi’ndeki köşesinde Yılmaz Özdil “Vali ile DİSK omuz omuza..” yazısında yaşatılan devlet terörünün sorumluluğunu Vali ile birlikte DİSK’e yükler; Vali ile birlikte DİSK başkanının istifasını ister. Özdil, Yılmaz (02.05.2007) <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/05/02/ozdil.html> Erişim: 10.05.2016

geçirir ve yaşamını kaybeder. Sendika başkanlarının Taksim'e doğru yürüyüşe geçip geçmeme konusunda karar vermek adına yaptıkları toplantı sonucu saatler henüz 12:00'yi göstermeden Taksim'e gidilmeyeceği yönünde açıklanır ki bu durum 2008 1 Mayıs'ında İstanbul'da yaşatılan devlet terörünün şiddetinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca DİSK eski Genel Başkanı Rıdvan Budak'ın şu sözleri ise o gün yaşananlara dair dönemsel bir karşılaştırma yapmak açısından oldukça önemlidir: *“Bizi 12 Eylül dönemini bile aratan bir uygulama ile karşı karşıya bıraktılar. Tarihte ilk defa bir konfederasyonun içine biber gazı atıldı. Bu uygulamalardan doğrudan doğruya başbakan sorumlu. İşçilerin evlerine saldırdılar.”* Konfederasyonlar Taksim yolunda mücadeleden asla vazgeçilmeyeceği yönünde bir açıklama yaparken DİSK ve KESK 2008 1 Mayıs'ında yaşananları Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne⁵⁷ de taşır (Kösemen, 2011: 138-142).

2009 1 Mayıs'ına iki kazanımla girilir. Bunlardan ilki 1 Mayıs'ın “Emek ve Dayanışma Günü” olarak resmi tatil ilan edilmiş olmasıdır. İkinci kazanım ise “makul” kalabalıkla da olsa sendikaların ve toplumsal muhalif güçlerin 1 Mayıs'ta

⁵⁷Taksim Meydanı'na ilişkin toplantı ve gösteri yasağı konusunda ayrımcılık yapıldığı belirtilen raporda, bu yasağın sadece 1 Mayıs kutlamalarını kapsadığı, bunun haricinde çeşitli gösteri ve toplantılar söz konusu olduğunda Taksim'in açık olduğu anlatılmaktadır. Raporda ayrıca Başbakan Erdoğan'ın “ayakların başları yönettiği yerde kıyamet kopar” ve Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek'in “Sendikalar suç işliyorlar, Taksim'de 1 Mayıs yasaktır. Bu anayasal düzene başkaldırıdır.” sözlerine de yer verilirken Başbakan'ın işçileri “ayaktakımı” Çiçek'in ise sendikaları suç işlemeye yatkın yasadışı kuruluşlar olarak göstererek kamuoyunu provoke etmeye çalıştıkları beyan edilmektedir. 1 Mayıs'ı kutlamayı sendikaların en temel görevi ve “kolektif haklarından” biri olarak gören uluslararası sözleşmelere atıfta bulunulan başvuru raporunda ihlal edilen haklar temel başlıklarla şöyle sıralanmaktadır: sendikalar açısından ifade özgürlüğünün toplu kullanımı hakkı ihlal edilmiştir, DİSK binasına saldırı konut hakkını ihlal etmiştir, polis şiddeti örgütlenme ve toplanma özgürlüğü hakkını ihlal etmiştir (Kösemen, 2011: 153). Dava 27 Kasım 2012 tarihinde AİHM İkinci Daire tarafından karara bağlanmıştır ve hükümetin bu karara itiraz etmemesi üzerine de karar kesinleşmiştir. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne taraf olan Türkiye'nin sözleşmenin barışçıl toplanma özgürlüğüne ilişkin 11. Maddesinin ihmal edildiği bu kararda belirtilmiştir. Ayrıca yer seçiminin de “gösteri yapma” özgürlüğünün bir parçası olduğunun altı çizilirken, AİHM, rutin bir uygulama haline gelen biber gazı kullanımını yönelik: “AİHM bireylere karşı gaz bombası kullanımının pek çok ciddi sağlık sorununa yol açabileceğini ve bu tür gazların kanun uygulayıcılar tarafından kullanılması konusunda kaygılarını hatırlatmaktadır.” Mahkeme kararında barışçı toplantı hakkı konusunda çok önemli bir tespiti de yer verilmiştir lakin 2013 1 Mayıs'ında yaşanacaklar ne bu tespitin ne de kararın hükümetçe uygulanmasına sebep olacaktır: “AİHM Devletlerin, sadece barışçıl amaçlarla toplantı düzenleme ve toplantıya katılma özgürlüğünü korumakla kalmaması bu hakkın kullanımını engelleyen makul olmayan dolaylı sınırlamalar koymamaları gerektiğine işaret etmektedir.” Kararın tam metni için: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-114776#{"itemid":\["001-114776"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-114776#{) Bu konuyla ilgili son gelişme ise Türkiye'nin, dönemin DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi'nin ve 1 Mayıs Tertip Komitesi Başkanı DİSK Genel Sekreteri Tayfun Görgün'ün de aralarında bulunduğu 17 kişiye 7500'er Euro, 2 kişiye de 10000'er Euro olmak kaydıyla toplamda 147.500 Euro tazminat ödenmesi yönündeki karardır. Haberin detayı için: <http://disk.org.tr/2016/05/1-mayista-hukuk-disi-taksim-yasagina-485-bin-lira-tazminat-cezasi/http://disk.org.tr/2016/05/1-mayista-hukuk-disi-taksim-yasagina-485-bin-lira-tazminat-cezasi/>

Taksim'e çıkabilmesidir: DİSK, KESK, TMMOB, TTB başta olmak üzere Valiliğe başvuruda bulunan diğer örgütler "makul" sayıda bir katılımı Taksim'deki anıta çelenk bırakabilecek, saygı duruşunda bulunabilecek ve mesajlarını verebileceklerdir. Dolayısıyla "makul" bu seneki 1 Mayıs'ın simge sözcüğü haline gelir. Sendikalara verilen "makul" sayı ise 500 ile 1000 kişi arasındadır. "Makul kalabalık" konusunda gösterilen hassasiyet ise 1 Mayıs'ın Taksim'de kutlanmasını önlemek için Taksim'e giden toplu taşıma araçlarının seferlerine yasaklar getirir. Öyle ki saat 05:30 itibariyle seferler yapılmaz. Alınan "önleyici tedbirler" ile birlikte Taksim Meydanı önceki iki senede de olduğu gibi olağanüstü hal görünümüne bürünür. 1 Mayıs'ta Taksim'e ilk çıkan grup Taksim'de "sembolik" bir anma yaptıktan sonra Kadıköy'e gidecek olan Türk-İş olur. DİSK ve KESK'in başını çektiği diğer örgütler ise Pangaltı'da sabahın erken saatlerinden itibaren toplanmaya başlar. "Makul kalabalığın" sayısının hassas bir konu olduğunu, Pangaltı'ya kortej halinde yürüyen DİSK üyelerine katılmak isteyenlere yönelik gerçekleşen müdahale ve "makul kalabalığın" Taksim istikametindeki yürüyüşü sırasında ara sokaklardan yürüyüşe katılmak isteyenlere yoğun bir şekilde kullanılan gaz bombaları gibi polisin o günkü uygulama ve/veya müdahalelerinden hareketle söylemek mümkündür (Kösemen, 2011: 179, 204-213).

1 Mayıs 1977'de Taksim'e kurulan kürsüden konuşmasının sonuna doğru Kemal Türkler şöyle sorar: *"En onurlu ve görkemli gününü 1 Mayıs 1976'da ve 1 Mayıs 1977'de yaşayan bu alanın adının 1 Mayıs Alanı olarak değiştirilmesini istiyor musunuz?"* Meydan büyük bir coşkuyla *"Evet!"* diye cevaplar başlamış olan kurşun yağmuru daha önce değinildiği gibi bir katliamla sonuçlanır. Aynı soru ve cevap, aynı meydanda, aynı kürsüde ancak 32 yıl sonra 2010 1 Mayıs'ında dönemin DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi tarafından şöyle *hatırlanıyor* ve yineleniyordu: *"Dostlar, 1977 yılında Kemal Türkler şu soruyu sormuştu: Bu alanın adı 1 Mayıs Alanı olarak değiştirilsin mi? O gün 500 bin emekçinin verdiği yanıt tarihe yazıldı. Bir kez daha soruyorum: Bu alanın adı 1 Mayıs Alanı olarak değiştirilsin mi?"* Meydan aynı coşkuyla *"Evet!"* yanıtını verir. Çelebi'nin son cümlesi ise, *"Başardınız, hepinizi alkışlıyorum, bu alanı geri aldınız"* olur. (Kösemen, 2011: 47, 310).

Çelebi, hatırlaması için gerekli kodları ait olduğu sınıfın uzam ve zamanını birbirine eklemleyerek ve dilsel imgesel bir yol ile aktarırken karşıt sınıfın baskısıyla, kolektif bir bilinç ve yoğun bir temsil aracılığıyla gerçekleşen örgütlülüğe, mücadele, direniş gibi kavramların birleştirici gücüne yaslanmaktadır.ve işçi sınıfı belleğine ilişkin Halbwachs'ın vurgularını anımsatır gibidir. Dahası kullandığı ifadeler bu anın da belleklerde yer etmesine yönelik bir dilek gibi durmaktadır: *“Başardınız, hepimizi alkışlıyorum, bu alanı geri aldınız.”*

Buraya kadar anlatılanlar ışığında 12 Eylül sonrasında Taksim'e çıkış sürecinin, yaralanmalar, kitlesel gözaltılar ve 1989'da Mehmet Akif Dalcı'nın 1996'da Dursun Odabaş, Hasan Albayrak ve Yalçın Levent'in ölümlerine sebep olan “kanlı olaylar” ve oldukça yoğun mücadelelerle dolu olduğu gözlenmektedir. Taksim'de 1 Mayıs kutlamalarına izin vermeyen yetkili mercilerin öne sürdüğü gerekçe ise Taksim'de kitlesel bir miting yapmanın güvenli olmadığıdır ki milli maç ve yeni yıl kutlamalarında, şampiyonluk turlarında sağlanan güvenliğin söz konusu 1 Mayıs olduğunda sağlanamayacağına yönelik bir “endişe” dile getirilmektedir.

Hükümetin ve başbakanın Taksim 1 Mayıs 2010 kutlamalarının siyasi iktidarın bir “lütfu” olduğu iddiası topluma dayatılan pek çok şeye karşı ses çıkarılmasına engel olmaz. Negri'nin ifadesiyle devletin kapitalist yüzünün açığa çıktığı kamu mal ve hizmetlerinin özelleştirilmesi sonucu işten çıkarılan emekçilerin sesi, iş cinayetleri sonucu yitirilen emekçilerin sessiz çılgılığı, özlük haklarını kaybeden emekçilerin isyanı, toplanan işsizlik fonundan faydalanamayan işsizlerin, geleceği güvende olmayan öğrencilerin, kadınların, muhafazakar ve/veya muhafazakarlaştırılan toplumdan dışlanan eşçinsellerin, transseküellerin, seks işçilerinin, etnik ayrımcılığa uğrayanların ve 4-C'ye karşı direnmiş TEKEL işçilerinin haykırışları o gün o meydanı doldurur ve o meydana taşar.

2.4. Taksim Yeni Deneyimlere Sahne Oluyor

2011 ve 2012 1 Mayıs'ları Taksim'de büyük bir coşkuyla ve “sorun” olarak nitelendirilebilecek bir durum yaşanmadan kutlanırken 2013 1 Mayıs'ı için hükümetten önce Taksim'i “yayalaştırma projesi” kapsamında “çukurlar var

düşersiniz” gibi “*teknik*”⁵⁸ nedenler sonrasında, Taksim’de herhangi bir miting gerçekleştirilmesinin istenmediği, Taksim’de ısrar etmenin AKP karşıtlığı olduğu gibi “gerçeğe daha yakın” olduğu şeklinde yorumlanabilecek nedenler ileri sürülerek yeniden yasaklanmak istenir. Dolayısıyla 2013 1 Mayıs’ında da 2007-2009 1 Mayıs’larında yaşanan devlet şiddeti ivme kazarak sahnede yer alır ve otoriter AKP iktidarına karşı birikmiş muhalefetin kitlesel bir mitingle 1 Mayıs’ta Taksim’de olması engellenir. Ancak bu sefer de Taksim, yaklaşık bir ay sonra, Taksim’de kitlesel olarak kutlanacak 1 Mayıs mitingine tahammül edemeyen iktidara karşı Türkiye tarihindeki en büyük halk isyanının doğduğu ve fakat “*Her yer Taksim her yer direniş*” sloganı ile ülkenin dört bir yanına da yayılan Gezi Direnişi’ne ve direnişçilerine, “çapulculara” ev sahipliği yapar.

Gezi Parkı’nda filizlenen ve önce İstanbul’a daha sonra da tüm ülkeye yayılan isyanın detaylı sosyolojik ve politik tahlillerini⁵⁹ yapmak için bu çalışmanın çerçevesi yeterli değildir. Fakat ortak görüşün, Türkiye’de Haziran 2013’ün, 12 Eylül sonrası kuşağının tarih sahnesine adımını attığı, kendiliğinden, örgütsüz, lidersiz ve özellikle “yaratıcı” bir özgürlük hareketine sahne olduğudur (Çolak, 2011: 357).

⁵⁸Irak’ın ABD tarafından işgaline karşı Londra’da düzenlenecek yürüyüşün Hyde Park’a ulaşmasını yasaklamaya çalışan Başbakan Tony Blair da Tayyip Erdoğan’ın kullandığı “teknik” nedenlere başvurur: “Çimler eziliyor!” Peki Hyde Park’ı bu “teknik” nedenlere kurban eden nedir sorusuna kısa da olsa cevap vermeye çalışalım. Londra’da Hyde Park’ın içinde yer alan “özgür” kürsü, bir zamanlar idam cezalarının gerçekleştirildiği yerdir. İdamların gerçekleştirildiği Tyburn İdam Ağacı, özel bir şekilde budanıp aynı anda 20’den fazla kişinin idam edilebileceği hale dahi getirilir. Şimdi özgürlüğün sembolü olan o köşede burjuvaziye isyan eden Çartistler, sosyalist ve anarşitler can verir. Tam da bu sebeple işçi sınıfı her yürüyüşünde o ağacın yanına yönelir; devlet ise her defasında coplarla, kurşunlarla engellemeye çalışır o yürüyüşleri. On yıllar boyu süren bu mücadelede Hyde Park, her defasında bir savaş alanına dönüşür. 1855 yılında 200 bin, 1866’da 250 bin direnişçinin çatışarak anmayı gerçekleştirdikleri senelerden sonra işçi sınıfının bir yüzyıla yakın uğruna çatışmayı göze aldığı bu alan, 1872 yılında “gösteri alanı” olarak kabul edilir. Hyde Park’ta direnişçilerin asıldığı o ağacın bulunduğu köşe ise çıkarılan bir yasa ile “Serbest Kürsü” ilan edilir. <http://www.sendika.org/2014/05/paristen-taksime-meydanlar-bizim-sohret-baltas-jiyan-org/>

⁵⁹Bu konuda Korkut Boratav’ın 22 Haziran’da yaptığı değerlendirme ise şöyledir: “*Bir kere, direnme eylemlerine katılan insanların önemlice bir bölümü üniversite ve lise öğrencilerinden oluşuyor. Bunlar için “orta sınıf” nitelemesi anlamsızdır. Sınıfsal kökenlerine (ebeveynin toplumsal profiline) ilişkin bir şey bilmiyorsak susalım. Ancak, öğrencilerinin nesnel konularının en geniş anlamıyla potansiyel işçi sınıfına aidiyet olduğu söylenmelidir. Okulları, onları yakın bir gelecekte nitelikli (yani eğitilmiş ve beyaz yakalı) işgücü arzının öğeleri olmak üzere eğitmektedir. Dahası, kapitalizm onlara işsizlik vaat etmektedir. Bu nedenle ilk aşamada yedek emek ordusunun saflarına girecekler ve nesnel konularıyla en genel anlamda işçi sınıfının öğeleri olacaklardır. Üniversite öğrencilerinin (diyelim) on yıl ileriye taşınmış türevleri de direnmeçilerin kalabalık safları içinde yer alıyor: Üniversite lisans (ve sonrası) diplomalarıyla tanımlanan nitelikli emek sahipleri ve bu nitelikleriyle daha çok “hizmetler” diye tanımlanan karmaşık sektörde çalışan ücretliler... Bu insanların işsizleri “ücretli emekçi” konumunu yitirmezler.” <http://www.sendika.org/2013/06/her-yer-taksim-her-yer-direnis-bu-isci-sinifinin-tarihsel-ozlemi-olan-sinirsiz-dolaysiz-demokrasi-cagrisidir-korkut-boratav/>*

Şüphesiz Taksim Meydanı'nda ve Gezi Parkı'nda 19 gün boyunca devlet otoritesinin neredeyse tamamen silindiği, güvenlik, sağlık, barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçların ortaklaşa ve dayanışma yoluyla giderildiği, özgün iletişim ağlarını kullanıp kendi medyasını kuran, parklardaki forum ve çalışma grupları aracılığıyla konuşan, tartışan, farklılıklarını koruyarak birlikte hareket eden, “toplumsal tecrübe”nin örgütlenerek eylemciler için “kullanım değeri” taşıdığı bir “toplumsal deneyim ufkudur”; dolayısıyla bir “karşıt kamusal alan” deneyimidir aynı zamanda Gezi Direnişi.

Öte yandan 25 Ocak 2011'de Tahrir Meydanı'nda başlayan ve 30 yıllık Mübarek yönetimine son veren isyanla Gezi Direnişi arasında kurulan benzerlikler ve ayrışma noktaları tartışılmaktadır. Elbette tüm bunların ciddi araştırmalara dayandırılması gerekmektedir. Ancak kısaca söylenebilir ki Tahrir'de Gezi'de olduğu gibi “tekil proleterler” olarak değil bir sınıf varlığından ve sınıf gücünden bahsetmek mümkündür⁶⁰. Tam da bu sebeple Negt ve Kluge'nin “karşıt kamusal alan”a dair meselenin düğüm noktası olarak işaret ettikleri “işçi sınıfının pratik politik tecrübesi” Gezi Direnişi'ne dair üzerinde düşünülmesi, çalışılması gereken pek çok konudan birini oluştursa gerek.

İçinde bulunduğumuz kentsel yenileme/kentsel dönüşüm sürecinin ve bu sürecin özellikle “kentli, gecekondulu ve yoksul” kitleleri, mülksüzleştirerek, yerinden ederek ve kent üzerinde her türden haktan mahrum bırakarak gerçekleştiğine tam da bu nedenle Lefebvre'nin kent hakkı kavramının yeniden tartışılır olduğuna daha önce değinildi. Harvey'in bu bağlamdaki makalesi “Kent Hakkı” (2008) ve Lefebvre'nin “kentsel” olana vurgusunu özellikle kentin ekonomi-politiğine yaptığı vurguyla yetkinleştirerek kitaplaştırdığı “Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru” [2012] (2013) adlı çalışması bu anlamda bu tartışmaların başını çekmektedir.

Bir artı ürünün toplumsal ve coğrafi olarak yoğunlaşmasından doğan kentler ve artı ürünün nasıl kullanılacağına dair denetimi sürekli elinde bulunduran küçük bir

⁶⁰Gezi Direnişi'nin işçi sınıfıyla bulaşmadığı için iktidarı deviremediği ve bu sebeple sokakla işçi sınıfı arasında bir köprü kurulması gerekliliğine dair bir çalışma için Sokak Muhalefetinin Çıkmazı, (Çakır, 2014) incelenebilir. <http://www.sendika.org/2014/05/sokak-muhalefetinin-cikmazi-gencer-cakir/>

grubun mevcudiyeti nasıl ki kentleşmeyi daima sınıfsal bir olgu haline getirmişse kapitalist dönemde de bu durum devam etmekle birlikte farklı bir dinamik de devreye girer. Çalışmada da sık sık vurgulandığı üzere Harvey kentleşmenin, kapitalizmin tarihi boyunca sermaye ve emek fazlasının söğrulmasını sağlayan kilit yöntemlerden biri olduğunu savunur. Kapitalizmin gelişimiyle kentleşme arasındaki bu içsel bağlantıdan hareketle Harvey kent hakkını, kentin barındırdığı kaynaklara bireysel veya kolektif erişim hakkından çok daha öte, kenti değiştirmek suretiyle kendimizi değiştirme ve kendi geleceğimizi belirlemek anlamında şöyle tanımlar: *“Kenti gönlümüze göre değiştirme hakkıdır bu.”*⁶¹ Dolayısıyla kent hakkını talep etmek, artı ürünün üretimi ve kullanımı üzerinde ve kentleşme süreçleri üzerinde, kentlerin nasıl şekillendirildiği ve yeniden şekillendirildiği üzerinde bir tür belirleyici güç talep etmek ve bunu kökten ve radikal bir biçimde yapmaktır. Tam da bu nedenle kent hakkı, kenti *“sosyalist bir siyasal topluluk olarak, yoksulluğu ve toplumsal eşitsizliği ortadan kaldıracak, çevre üzerinde yaratılan tahribatı onaracak tümüyle farklı bir model üzerinden yeniden inşa etme hakkı olarak anlaşılmalıdır. Bunun gerçekleştirilmesi için mütemadi sermaye birikimini mümkün kalan tahripkar kentleşme biçimleri durdurulmalıdır”* (Harvey, 2013: 44-45, 66, 197-198).

Kapitalizmin tahripkar kentleşme uygulamalarının yıkıntıları üzerinde sosyalist kenti kolektif olarak inşa edebilmenin antikapitalist düşünce ve pratikte bir devrimi gerektirdiğini belirten Harvey, ancak bu sayede insanları gerçekten özgürleştirecek bir kentin mümkün olabileceğini vurgular. Bu doğrultuda ilerici antikapitalist güçlerin küresel bir koordinasyon düzlemine sıçramalarının kentlerin bir araya gelerek oluşturduğu bir şebeke sayesinde daha kolay gerçekleşeceğini ifade eden Harvey aslında, geleceğe yönelik hamlelere de bir yön göstermektedir. Harvey’in bahsettiği türden bir şebeke, tek merkezli olmamak kaydıyla hiyerarşik olabilirken; korporatist olmakla birlikte demokratik, eşitlikçi, yatay ilişkilere dayanan, sistematik olarak iç içe geçmiş ve fedaratif yapıda (Ortaçağ’ın sonunda ticaret sermayesinin can damarını oluşturan Hanseatik kentler birliği benzeri, sosyalist kentlerden oluşan bir birlik tasavvur etmektedir); kendi içinde fikir ayrılıkları ve çatışmalara izin veren, ancak sermayenin sınıf iktidarı karşısında

⁶¹ Kent hakkının bireysel değil kolektif bir hak olduğunu ifade eden Harvey, kendimizi ve kentlerimizi şekillendirme ve yeniden şekillendirme hakkının en kıymetli ama en çok ihmal edilen insan hakkı olduğunun da altını çizer (Harvey, 2013: 44).

dayanışma sergileyen; daha da önemlisi, gerek çalışma gerekse yaşam alanlarında tabi olunan toplumsal ilişkileri dünya piyasaları üzerinden dayatan kapitalist değer yasalarını aşındırma ve nihayet alaşağı etme yolundaki mücadeleye sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Harvey bu türden bir hareketin, sınıf tahakkümü ve metalaşmış piyasa belirlenimlerinin ötesinde insan gelişimini teşvik etmesi gerektiğini ifade etmektedir: *“Marx’ın ısrarla vurguladığı gibi, hakiki özgürlük alanı ancak bu tür maddi kısıtların geride bırakıldığı yerde başlar. Antikapitalist mücadele adına kentleri yeniden sahiplenmek ve örgütlemek, bunun için en ala başlangıç noktasıdır”* (Harvey, 2013: 215-216).

Gerek Harvey’in kent hakkına getirdiği bu yorum gerek bu doğrultuda geleceğe yönelik hamlelere ilişkin işaret ettiği noktalar, özellikle “yaratıcı bir özgürlük hareketi” olarak da gerçekleşen Gezi Direnişi’ni daha da önemli kılmaktadır. 19 gün boyunca devlet otoritesini neredeyse tamamen silen, güvenlik, sağlık, barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçları ortaklaşa ve dayanışma yoluyla gideren, özgün iletişim ağlarını kullanarak kendi medyasını kuran, parklardaki forum ve çalışma grupları aracılığıyla konuşan, tartışan ve farklılıklarını koruyarak birlikte hareket eden özellikleri göz önünde tutulduğunda, *“Her yer Taksim her yer direniş”* sloganıyla ülkenin dört bir yanına yayılan Gezi Direnişi’nin bir anlamda *“kenti gönlümüze göre değiştirme hakkının”* kullanımının provası gibi de durduğu söylenebilir.

Türkiye işçi sınıfının “mekân üzerine evrilmiş bir mücadele deneyimi” perspektifiyle ve çalışmanın kuramsal çerçevesiyle ilişkilendirilerek ele alınan ve aktarılan Taksim’in 1 Mayıs öyküsü ve/veya Taksim Meydanı, ülke tarihinin gördüğü en büyük halk isyanını da sahneleyerek önemini perçinlemiştir. Çünkü iktidara ve sermaye egemenliğine karşı “meydan vermeyeceğiz” diyerek “meydanları sahiplenmek”, aynı zamanda “düzeni değiştirme iddiasına da sahip çıkmak” anlamına gelse gerekir. Bu sebeple Türkiye’de her Mayıs ve Haziran “korku”⁶² ve

⁶²Burada “korku” kelimesinin kullanılma nedeni Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan’ın, 18 Haziran 2016 tarihinde gerçekleşen “Antik Çağdan 21. Yüzyıla İstanbul” etkinliğinde, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş’a itafen kullandığı şu ifadelerdir: *“Eğer cesur olmazsan biz bu işi başaramayız. Ve cesur olmamız gerekenlerden bir tanesi; bak bugün burada yine söylüyorum, biz, Taksim’deki Gezi Parkı. Oraya o tarihi eseri inşa edeceğiz.”* Haberin detayı için: http://sendika10.org/2016/06/erdogan-cesaret-topluyor-gezi-parkina-o-tarihi-eseri-insa-edecegiz/?utm_source=ReviveOldPost&utm_medium=social&utm_campaign=ReviveOldPost

mücadelenin doruk noktalarına tırmandığı günlere gebedir. Dolayısıyla Taksim, hem böyle bir “korkunun” ve mücadelenin öykü kahramanıdır hem de geçmişin izinde yeni kahramanlara yer açan bir sahnedir; bir bellek mekânıdır. Taksim toplumsal siyasal çelişkilerin mekânsal olarak gerçekleştiği bir kamusal mekân olarak, mekân üzerine mücadelenin önemini de bu mücadelenin şiddetini de gözler önüne sermektedir. Öte yandan Taksim, 1 Mayıs 1977’nin de Gezi’nin de ruhunu taşımaya devam etmektedir; Haussmann’a rağmen Paris’i alan Komüncüler’in “*Paris’ten Taksim’e meydanlar bizim*”⁶³dir deneyimi ışığında.

⁶³Şöhret Baltaş’ın konuya dair çalışmasına verdiği addır: <http://www.sendika.org/2014/05/paristen-taksime-meydanlar-bizim-sohret-baltas-jiyan-org/>

SONUÇ

“*Kapitalizm: Bir Aşk Hikayesi*” (2009) adlı belgesel filminde General Motors’un iflasını açıkladığı gün babasıyla birlikte, babasının 33 buçuk sene çalıştığı AC buji fabrikasını ziyaret eden Moore, o sahnelerde kendisinin çocukluk babasının ise işçilik anılarını aktarır. Babasına fabrikada çalıştığı döneme dair hatırladığı en iyi anısını sorduğunda babasının verdiği cevap “iş arkadaşları” olur. “*Orada çalışmayı seviyordum. Kapanmasına çok üzülmiştim.*” derken karşısında bomboş bir arazi ve o arazide bir tepecik oluşturmuş metal yığından başka bir şey yoktur aslında. “*Kapanmasına çok üzülmiştim*” dese de hala üzülür gibi durmaktadır.

Şişecam tarafından haksız yere işten çıkarıldıkları için son çare olarak Kristal-İş Sendikası Genel Merkezi’nde açlık grevi yapan, daha sonra sendika yönetim kurulu tarafından bir özel güvenlik şirketi ve Çevik Kuvvet çağrılarak sendikadan atılan ve bir sene önce greve sendika genel merkezi önünde devam eden 14 Kasım 2016 itibarıyla ise faaliyetleri tamamen durdulan Mersin fabrikasının cam işçilerinin yanından ayrılarak Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası önüne gelindiğinde benzer bir görüntüyle karşılaşılır. İş makineleri, Cumhuriyetin ilk büyük sanayileşme hamlesi sırasında kurularak 1935 yılında faaliyete geçen ve 67 yıllık yaşam öyküsünde sınıf deneyimlerini yoğun olarak biriktiren, kolektif bir bilinç ve yoğun bir temsil aracılığıyla da bu deneyimlerin ilişkisellik ve süreklilik kazandığı fabrikayı yerle bir etmek için çalışmaktadır. Tüm bunlar, Paşabahçe’de kapananın bir fabrika değil, sanayinin, sendikacılığın, geleneksel işçi semtlerinin Türkiye’deki son örneğini kapsayan bir devrin olduğunu vurgulayan, “*Cambazların Hüznü Vedası*”⁶⁴ nı ve Paşabahçe 2002 Direnişi sırasında 71 yaşındaki Ülfet anadan aktarılan sözleri düşürür akıllara: “*Devir değişti. Tepem atıyor, haksızlığa dayanamam.*”

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye sanayinin yoğunlaştığı en önemli kent olma özelliği gösteren İstanbul, ülkenin küresel ekonomiye eklemlenmesi hedefi doğrultusunda, 1970’lerden itibaren kalkınma planlarında yer alan sanayinin desantralizasyonu uygulamaları sonucu, sanayinin yoğunlaştığı geleneksel bir bölge olma özelliğini aşama aşama kaybetmiştir. Çalışmaları sürmekte

⁶⁴Çelik, Aziz (18.08.2002), “Cambazların Hüznü Vedası”, Radikal 2, <http://www.radikal.com.tr/radikal2/cambazlarin-huzunlu-vedasi-869440/> Erişim Tarihi:15.06.2016.

olan “İstanbul Uluslararası Finans Merkezi” ise kentin bu süreçte geldiği son noktanın beyanı niteliğindedir; “devir değişti”.

Fabrika emeğinin büyük kısmının yok edilmesine bakarak pek çok kişinin “İşçi sınıfı nerede?” diye merak ettiğini belirten Harvey, fabrikaların gözden kaybolmasıyla, kentleri mücadelenin odak noktası olarak görmeye başladığını ifade eder. “Kenti kim üretiyor?”, “Kenti kim geçindiriyor?”, “Kenti kim ayakta tutuyor?” sorularıyla işgücünün artık nedensel ve geçici dolayısıyla dolaşım halinde ve örgütlenmesi güç olduğunu vurgulayarak işçi sınıfının, kentsel yaşamı üreten ve yeniden üreten bütün insanlar olarak kavramsallaştırılması gerekliliği noktasına ulaşmak ister. “... kenti üreten ve ayakta tutan tüm insanların kent hakkına ve politik bir sese sahip olması gerektiğini söylerseniz, ... kenti, işçi sınıfının kim olduğuna dair tümüyle farklı bir kavramsallaştırma etrafında, politik mücadelenin odak noktası olarak bulursunuz.” (Harvey, 2014: 150-152).

Tam da bu nedenle Harvey, iş kavramının, dar anlamıyla sanayi işçiliğiyle özdeşleştirilmekten çıkarılarak gittikçe kentsel bir biçim alan gündelik yaşamın üretimi ve yeniden üretiminde rol alan emek biçimlerinin geniş sahasını kapsayacak şekilde yeniden tanımlanması; kent yaşamının üretimi ve yeniden üretiminde rol oynayan kolektif emeğin, sol düşünce ve örgütlenmeye daha sıkı bir biçimde dahil edilmesi ve iş ve sınıfa dair kavramların yeniden tanımlanması gerekliliğinin altını çizer: “Daha iyi bir yaşam için verilen mücadelede, evimize çeşme suyu getirenler de, fabrikada boruları ve lavaboları üretenler kadar önemlidir” (Harvey, 2013:198-199).

Bu doğrultuda Harvey iş temelli ve mahalle temelli mücadeleler arasındaki ayrımlar kadar sınıfın ve işin, toplumsal yeniden üretimin mekânı olan hane halkından yalıtılmış biçimde üretim mekânında tanımlandığı düşüncesinin de silikleştiğini vurgular ki bu noktada fabrika temelli işçilerin yürüttüğü mücadelelerin pek çoğunun, daha yakından incelendiğinde, çok daha geniş bir tabana sahip olduğunun ortaya çıkacağını ifade eder: “grevden fabrika işgallerine dek uzanan iş temelli mücadelelerin başarı elde etme olasılığı, işyeri etrafındaki mahalle ve topluluklar düzleminde biraraya gelen halk güçlerinin kuvvetli ve aktif desteği söz konusu olduğu durumlarda çok daha yüksektir.” Dolayısıyla emek mücadelelerinde mahallelerin örgütlenmesinin de işyerinin örgütlenmesi kadar önemli olduğunu

söyleyen Harvey bunu destekleyebilmek için şu örnekleri sıralar: Elde edilen başarıda, kapıların dışındaki işsiz kitlelerin ve mahalle örgütlerinin sağladığı kesintisiz moral ve maddi desteğin yadsınamayacak boyutlarda olduğu 1937 ABD’inde gerçekleşen Flint oturma eylemi; E.P. Thompson’un İngiliz işçi sınıfının oluşumunun işyerindeki olaylar kadar, mahalleler ve kiliselerde yaşananlara da bağlı olduğunu dair yaptığı vurgular ve İngiltere’de 1980’lerdeki grevler sırasında bu tür bağların olmadığı ve kurulması yönünde çaba da harcanmayan ve başarısızlıkla sonuçlanan Nottinghamshire maden işçilerinin durumu (Harvey, 2013:190-198).

Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası’nın 67 yıllık yaşam öyküsü de bunu anlatmaktadır aslında. Kitlesele seri üretimin bütün özelliklerini barındıran fabrikadaki işçilerin, fabrikanın etrafına gecekondu kurarak konut sorunlarına çözüm üretmeleri ve semte yerleşmeye başlamaları, bölgenin hızla bir işçi semti kimliği kazanmasına dolayısıyla bir işçi havzasının oluşmaya başlamasına sebep olur. Yeniden üretim süreçlerinin mekânsal boyutunda kentsel rantlardan yaralanma noktasına denk düşen bu durum ise Paşabahçe işçilerinin yerleşik bir işçi sınıfı olmanın koşullarını yaratmaları anlamına gelir. Öte yandan bu durum Paşabahçe’deki mücadelenin dönemin işçi hareketinden ayrıksılığının sebebine de işaret eder: Fabrikanın yarattığı mekânın, işçilerin kendi konutlarını, gecekondualarını üretmesi ile yeniden üretilmesi dolayısıyla Paşabahçe’deki mücadelenin bir yanıyla da mekân üzerine bir mücadele oluşu. Gerek fabrikada yaşanan sorunların günlük yaşamın bir parçası olarak görülüp sahiplenilmesinde gerek tepki ve dayanışma örgütlenilmesinde bu durumun yarattığı olanaklar cam sektöründe gelenek yaratan Paşabahçe 66 Grevi ve Paşabahçe 1991 ve 2002 direnişlerine yansır.

Harvey emek mücadelelerinde işyerinin örgütlenmesi kadar mahallelerin örgütlenmesinin de önemli olduğuna dikkat çekmeye çalışırken aslında, dar anlamıyla sanayi işçiliğiyle özdeşleştirilen değil kentsel yaşamın üretimi ve yeniden üretiminde rol alan emek biçimlerinin geniş sahasını kapsayan bir işçi sınıfının üretim esnasındaki sömürsünün, kapitalizm karşıtı herhangi bir mücadelede merkezi konumunu koruyarak ve fakat artı değer yaratılması ve işçilerin yaşam alanlarında onların elinden geri alınmasına karşı verilen mücadelelere de kentin üretiminin çeşitli noktalarındaki mücadeleler kadar önem verilmesinin gerekliliğini vurgulamak ister. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi Harvey, gelinen bu süreçte, antikapitalist

mücadele adına kentleri yeniden sahiplenme ve örgütlemeyi en ala başlangıç noktası olarak görmektedir: *“Nasıl ki Marx, işgününün uzunluğuna getirilecek kısıtlamayı devrime giden yoldaki ilk adım olarak tarif ettiyse, herkes için insan onuruna yaraşır bir ev ve yaşam çevresinde yerleşme hakkı talebi de daha kapsamlı bir devrimci hareketin ilk adımı olarak görülebilir”* (Harvey, 2013: 196-200).

Fordizmden daha esnek emek süreçlerine ve piyasalara, daha yüksek coğrafi akışkanlığa ve yeni üretim ve pazarlama sistemlerine dayanan kapitalizmin esnek birikim modeline geçişle birlikte emekgücünün kapitalist üretime toplumsal entegrasyonunun toplumsal bir denetimi beraberinde getirdiği; modelin, emek üzerindeki denetimin artırılması yönündeki çabasının ana hedeflerinden birinin, kolektif eylemi güçleştirdiği oranda başıboş bireycilik olduğu; modelin en kolay gözlenebilen kentsel göstergelerinin ise tarihsel sürekliliğin ve kolektif belleğin inşa edildiği mekân ve çevrelerin spekülasyon ve işlevsizleşme dolayısıyla yıkma, yok etme, istimlak ve kullanımda hızlı değişimler olduğu ve kentsel yenileme amacıyla yaygınlaşmakta olan bu sürecin özellikle yoksul kitleleri mülksüzleştirerek, yerinden ederek ve kent üzerinde her türden haktan mahrum bırakarak gerçekleştiği göz önünü alındığında Harvey’in söyledikleri oldukça anlamlı durmaktadır.

Çalışmada da sık sık vurgulandığı, dilsel-imgesel bir yöntem ile bir bellek okuması yapılabildiği ve işlevsel yönleri ve etkileri değerlendirilmeye çalışıldığı üzere, kendini sınıf veya bir grup olarak sağlamlaştırmak isteyen her topluluk sadece içsel iletişim biçimlerinin sahnesi olarak değil, aynı zamanda kimliklerinin sembolü ve anılarının dayanak noktası olarak mekân yaratmak ve bu mekânları garanti altına almak isterler. Çünkü birey de sınıf veya bir grup da geçmişi sadece bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde yeniden kurabilmektedir; yani hatırlama eylemini gerçekleştiren ve ona istikrar kazandıran toplumsal çerçeve sayesinde. Bu ilişki çerçevesinin dışında kalan her şey unutulmaya eğilimlidir. Bu nedenle belleğin mekâna ihtiyacı vardır ve bellek mekânlaştırma eğilimi içindedir. Tarihsel sürekliliğin ve belleğin inşa edildiği ve muhafaza edildiği maddi ortamlar olarak sembolik anlamlar taşıyan bellek mekânları ise sadece öykünün kahramanları için değil çok daha sonra doğanlar için de birer referans noktasıdır. Tam da bu nedenle nasıl ki Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası’nın 67 yıllık yaşam öyküsü yeni deneyimleri beslemek için bir referans noktası olabiliyorsa ve belki de bu nedenle de

katl-i vacip görülmüşse, 1 Mayıs Mahallesi de Taksim Meydanı da benzer bir işleve sahiptirler ve bu nedenle öykülerine kulak vermek ve onları sahiplenmek gerekir.

KAYNAKÇA

Acar, Erhan, Murat Güvenç (1992). “A Study On The Housing Conditions Of Industrial Labor”. İlhan Tekeli vd. Development Of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing. İstanbul: TSSA, 210-235.

Akkoyunlu Ertan, Kıvılcım ve Birol Ertan (2013). “Kentli Hakları: Kent ve İnsan Hakları Bağlamında Kentsel Hizmetlere Erişim Hakkı”. Seda Kalem Berk ve Pınar Uyan Semerci . Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 45- 72.

Alpar, İ ve Yener, S (1991). Gecekondu Araştırması. DPT, Sosyal Planlama Dairesi, Ankara.

Arpacı, Murat (2014). “Antikite’den Modernliğe Kentler, Sokaklar ve Toplumsal Hareketler”: Derya Fırat. Sokağın Belleği: 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı. Ankara: Dipnot Yayınları. 66-90.

Aslan, Şükrü (2013). 1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent. İstanbul: İletişim Yayınları.

Assmann, Jan (2015). Kültürel Bellek (Çev. A. Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayülgen, Y, Cahit Kütükoğlu (2010). Organize Sanayi Bölgeleri, Küçük Sanayi Siteleri, Teknoparklar. Ankara: Makine Mühendisleri Odası.

Benhabib, Seyla (1998). Demokrasi ve Farklılık (Çev. Z. Güreta, C. Gürsel). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı

Berman, Marshall (2012). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor. (Çev. Ü. Altuğ, B. Peker). İstanbul: İletişim Yayınları.

Blight, David W. (2015). “Bellek Patlaması: Neden ve Neden Şimdi?”. Haz. Pascal Boyer, James V. Wertsch. Zihinde ve Kültürde Bellek (Çev. Y. Dalar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 301-319.

Boratav, Korkut (2015). Türkiye İktisat Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi.

Castells, Manuel (1997). Kent Sınıf İktidar (Çev. A. Erendil). İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.

Çavuşoğlu, Erbatur (2004). Hegemonik bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi. Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Çavuşoğlu, Erbatur (2014). Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çelik, Aziz (2010). Vesayetten Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Çelik, Aziz, Zafer Aydın (2008). Paşabahçe 1966: Gelenek Yaratan Grev. İstanbul: Tüstav Yayınları.

Çelik, Aziz (2012). “Türkiye’de 2000’li Yıllarda Grevler ve Grev Dışı Eylemler: Çalışma Hayatında ‘Pax Romana’ Mı? Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiriler İçinde. İstanbul: Petrol-İş Yayınları. 107-132.

Çolak, Ezgi (2014). “Gezi Parkı Eylemleri Özelinde Toplumsal Muhalefet ve Estetik Politik Eylem” Derya Fırat: Sokağın Belleği: 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı. Ankara: Dipnot Yayınları. 333-370.

Coşkun, Mustafa (ty) “Toplumsal Hareketler ve Proleter Kamusal Alan” Ekonomik Yaklaşım: Cilt 17 Sayı: 60/61 143-155.

DPT, 1963. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967. Ankara: DPT Yayınları.

DPT, 1967. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972. Ankara: DPT Yayınları. DPT, 2000. Uzun Vadeli strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013. Ankara: DPT Yayınları.

DPT, 2013. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2014-2018. Ankara: DPT Yayınları

Durmaz, Melike (2014). “İşçi Sınıfının Uzamsal Çerçevesi Olarak Taksim 1 Mayıs 1977”: Derya Fırat. Sokağın Belleği: 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı. Ankara: Dipnot Yayınları. 91-116.

Engels, Friedrich (1992). Konut Sorunu (Çev. G. Özdural). Ankara: Sol Yayınları.

Engels, Friedrich (2010). İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu (Çev. Y. Fincancı). Ankara: Sol Yayınları.

Erder, Sema (2011). İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye. İstanbul: İletişim Yayınları.

Fırat, Derya (2014). “Bellek, Uzam ve Mücadele”: Derya Fırat. Sokağın Belleği: 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı. Ankara: Dipnot Yayınları. 7-42.

Fırat, Derya, Öndercan Muti (2014). “1980 Askeri Darbesinin Bellek Mekânları”: Derya Fırat. Sokağın Belleği: 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı. Ankara: Dipnot Yayınları. 117-138.

Frazer, Nancy (2004). “Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı” (Çev: M. Özbek, C. Balcı) Meral Özbek: Kamusal Alan. İstanbul: Hil Yayın, 103-132.

Gottidiener, Mark (2004). “Castells’in Düşüncesinde Kentsel Toplumsal Hareketlerin Yeri” (Çev. M. Özbek). Meral Özbek: Kamusal Alan. İstanbul: Hil Yayın, 429-439.

Habermas, Jürgen (1997). Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü (Çev: T. Bora, M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.

Hansen, Miriam (2004). “Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge’nin ‘Kamusal Alan ve Tecrübe’si: Değişken Karışımlar ve Genişlemiş Alanlar” (Çev: M. Özbek) Meral Özbek: Kamusal Alan. İstanbul: Hil Yayın, 141-177.

Harvey, David (2010). Postmodernliğin Durumu (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.

Harvey, David (2012). Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz (Çev. B. Doğan). İstanbul: Metis Yayınları.

Harvey, David (2013). Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru (Çev. A.D. Temiz). İstanbul: Metis Yayınları.

Harvey, David (2014). "Kentsel Mekân Mücadeleleri Neden Önemlidir?". Der. Soner Torlak ve Önder Kulak. Mekân Meselesi. İstanbul, Tekin Yayınları. 141-164.

Illich, Ivan (2011). Şenlikli Toplum (Çev: Ahmet Kot). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Işık, Oğuz, M. Melih Pınarcıoğlu (2011). Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği. İstanbul: İletişim Yayınları.

İplikçioğlu, Bülent (2007). Helen ve Roma Tarihinin Anahatları. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

İstanbul Ansiklopedisi (6) (1994). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

Keyder, Çağlar (2005). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kepek, Y, Nurhan Yentürk (1994). Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koçak, M. Hakan (2008). "İşçi Sınıfının Uzun Taksim Yürüyüşü". Toplumsal Tarih. 185, 1-7.

Koçak, M. Hakan (2008). "Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950'ler". Toplum ve Bilim, 113: 90-126.

Koçak, M. Hakan (2008). "50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak". Çalışma ve Toplum, 2008/3: 69-85.

Koçak, M. Hakan (2013). "Emeğin İstanbul'u Kaybolurken" Aysun Koca vd: Kentleri Savunmak Mekân Toplum ve Siyaset Üzerine. Ankara: NotaBene Yayınları, 433-438.

Koçak, M. Hakan (2014). Camın İşçileri: Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, M. Hakan, Aziz Çelik (2016). “Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün: Saraçhane Mitingi” Çalışma ve Toplum Dergisi 2 (49): 647-678.

Kösemen, Rauf (2011). 2004’ten 2010’a 1 Mayıs Alanını Geri Alma Mücadelesi. Disk Yayınları.

Kristal-İş, Cam İşçisi Temmuz 1990 Anket Sonuçları, Kristal-İş Yayını, 1991.

Kristal- İş, Cam İşçisi Araştırması-2, Kristal-İş Yayını, 1992.

Kurtuluş, Hatice (2006). “Kentsel Dönüşüme Modern Kent Miti Çerçevesinden Bakmak”. TMMOB Şehir Plancıları Odası Planlama Dergisi, Cilt 2: 7-12.

Kurtuluş, Hatice (2013). “Sınıfların Mekânsal-Kentlerin Sınıfsal İnşası ve Orta Sınıf”. Haz. Cem Ergun, M. Güneş vd. Kent Üzerine Özgür Yazılar. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 15-30.

Küçükerman, Önder (1998). Türk Cam Sanayii ve Şişecam. İstanbul: Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A. Ş. Yayını.

Lefebvre, Henri (2013). Kentsel Devrim (Çev. S. Sezer). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, Henri (2014). Mekânın Üretimi (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, Henri (2015). Şehir Hakkı (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Makal, Ahmet (1987). Grev Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar. Ankara: V Yayınları.

Mc Carty, Thomas (2004). “Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümünün 1989 İngilizce Baskısına Giriş” (Çev: Meral Özbek) Meral Özbek: Kamusal Alan. İstanbul: Hil Yayın, 91-93.

Merrifield, Andy (2012). Metromarksizim: Şehrin Marksist Bir Hikayesi (Çev. N. Ünver). Ankara: Phonenix Yayınları.

Negt, Oscar ve Alexander Kluge (2004). “Kamusal Alan ve Tecrübe’ye Giriş” (Çev: M. Özbek) Meral Özbek: Kamusal Alan. İstanbul: Hil Yayın, 133-139.

Öngel, Serkan (2012). “Kapitalizmin Kıskaçında Kent ve Emek: Gebze Bölgesi ve Otomotiv Sanayi Üzerine Bir İnceleme”. Ankara: Notabane Yayınları.

Özbek, Meral (2004). “Kamusal Alanın Sınırları” Meral Özbek: Kamusal Alan. İstanbul: Hil Yayın, 19-89.

Özbek, Meral (2004). “Politik Kamusal Alan ve Kolektif Yaratıcılık” Meral Özbek: Kamusal Alan. İstanbul: Hil Yayın, 181-232.

Özkan, Yunus Emre ve Süleyman Sıdal (2008). “Kentin Dönüşümü ve Yoksulluk”. Eğitim Bilim ve Toplum Dergisi, Cilt 6 (24): 22-49.

Öztürk, Sırrı (2001). İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15-16 Haziran. İstanbul: Sorun Yayınları Kolektifi.

Platon (2006). Devlet (Çev. S. Eyüboğlu). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Roux, Patrick (2006). Roma İmparatorluğu (Çev. İ. Yerguz). Ankara: Dost Kitabevi.

Sadri, Hossein (2013). “Kent Hakkından Kentte İnsan Haklarına”. Haz. Seda Kalem Berk ve Pınar Uyan Semerci. Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 73-85.

Sadri, Senem (2013). “Kentsel Dönüşüm ve Kentte İnsan Hakları”. Haz. Seda Kalem Berk ve Pınar Uyan Semerci. Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1-16.

Savran, Sungur (1987). “1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler” 11. Tez Kitap Dizisi Demokrasi, Devlet ve Sınıflar. İstanbul: Uluslararası Yayıncılık, 132-168.

Sennett, Richard (2011). “Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir” (Çev: Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (7) (1988). İstanbul: İletişim Yayınları.

Sönmez, Mustafa (1987). Kırk Haramiler: Türkiye’de Holdingler. İstanbul: Gözlem Yayıncılık.

Sülker, Kemal (2005). 15-16 Haziran: Türkiye’yi Sarsan İki Uzun Gün. İstanbul: İleri Yayınları.

Şengül, Tarık (2001). “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı”. Praksis Dergisi (2) 2001: 9-31.

Şentürk, Levent (2013). “Kent Nedir?”. Cem Ergun vd. Kent Üzerine Özgür Yazılar. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 31-39.

Şenyapılı, Tansı (1992). “A New Stage Of Gecekondu In Istanbul”. Development of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing. IULA: İstanbul. 182-209.

Şenyapılı, Tansı (2004). Baraka’dan Gecekonduya: Ankara’da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Thompson, E.P. (2004). İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu (Çev. Uygur Kocabaşoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları.

Torlak, Soner (2014). “Mekân Meselesine Bir Giriş”. Ed. Soner Torlak ve Önder Kulak. Mekân Meselesi. İstanbul: Tekin Yayınevi, 11-26.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1) (1996). İstanbul: Numune Matbaacılık.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (2) (1998). İstanbul: Numune Matbaacılık.

Tümertekin, Erol (2012). İstanbul, İnsan ve Mekân. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkün, Asuman (2014). “Kentsel Ayrışmanın Son Aşaması Olarak Kentsel Dönüşüm”. Der. Asuman Türkün. Mülk Mahal İnsan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 3-15.

Türkün, Asuman, Şükrü Aslan, Besime Şen (2014).“1923-1980 Döneminde Kentsel Politikalar ve İstanbul’da Konut Alanlarının Gelişimi: Mevzuat, Aktörler ve Hakim Söylem”. Der. Asuman Türkün. Mülk, Mahal, İnsan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 45-78.

Türkün, Asuman (2014). “Mevcut ‘Dönüşüm ve Yenileme Politikaları’ Dar Gelirli Toplumsal Kesimlerin Barınma Sorununu Çözebilir Mi?”. Der. Asuman Türkün. Mülk, Mahal, İnsan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 391-436.

Wertsch, James V (2015). “Kolektif Bellek”: Haz. Pascal Boyer, James V. Wertsch. Zihinde ve Kültürde Bellek (Çev. Y. Dalar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 149-174.

Williams, Raymond (1989). İkibin’e Doğru (Çev. Esen Tarım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Winter, Jay (2015). “Tarihçiler ve Bellek Mekânları”. Haz. Pascal Boyer, James V. Wertsch. Zihinde ve Kültürde Bellek (Çev. Y. Dalar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 321-345.

Yalçıntan, Murat Cemal ve Erbatur Çavuşoğlu (2013). “Kentsel Dönüşümü ve Kentsel Muhalefeti Kent Hakkı Üzerinden Düşünmek”. Seda Kalem Berk ve Pınar Uyan Semerci . Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 87-104.

Yetkin, Barış (2007). Kırılma Noktası 1 Mayıs 1977 Olayı. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Film

Moore, M. (2009). Kapitalizm: Bir Aşk Hikayesi [Belgesel Film]. ABD: Dog Eat Dog Films ve The Weinstein Company.

Gazeteler

Cumhuriyet 3.12.1977, 4.12.1977.

Miliyet 24.03.1978, 25.12.1978.

Tercüman 5.04.1978

Elektronik Kaynaklar

Baltaş, Şöhret (6 Mayıs 2014). “Paris’ten Taksim’e Meydanlar Bizim” [Elektronik Sürüm]. <http://www.sendika.org/2014/05/paristen-taksime-meydanlar-bizim-sohret-baltas-jiyan-org/> Erişim Tarihi: 15.01.2015

Boratav, Korkut (22 Haziran 2013). “Korkut Boratav Gezi direnişini Değerlendirdi: Olgunlaşmış Bir Sınıfsal Başkaldırı...” [Elektronik Sürüm]. <http://www.sendika.org/2013/06/her-yer-taksim-her-yer-direnis-bu-isci-sinifinin-tarihsel-ozlemi-olan-sinirsiz-dolaysiz-demokrasi-cagrisidir-korkut-boratav/> Erişim Tarihi: 15.01.2015

Çakır, Gencer (28 Mayıs 2014). “Sokak Muhalefetinin Çıkmazı” [Elektronik Sürüm]. <http://www.sendika.org/2014/05/sokak-muhalefetinin-cikmazi-gencer-cakir/> Erişim Tarihi: 15.01.2015

Çelik, Aziz (18.08.2002). “Cambazların Hüzünlü Vedası” [Elektronik Sürüm]. <http://www.radikal.com.tr/radikal2/cambazlarin-huzunlu-vedasi-869440/> Erişim Tarihi:15.06.2016.

Çelik, Aziz, Zafer Aydın (2006). “Gelenekten Geleceğe 1 Mayıs: 1886-2006” [Elektronik sürüm]. www.kristalis.org.tr/aa_dokuman/1_mayis_gelenekten_gelecege_2006.doc

Dündar, Can (22 Nisan 2014). “Meydan Korkusu” [Elektronik Sürüm].
http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/63287/Meydan_Korkusu.html Erişim
Tarihi: 15.01.2015

Erdoğan, Fahrettin E. (30.04.2016) “Türkiye’de 1 Mayıs, 1 Mayıs’ta
Taksim”. Cumhuriyet Gazetesi. [Elektronik Sürüm].
[http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/525222/Turkiye_de_1_Mayis_1_Mayis
s_ta_Taksim.html](http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/525222/Turkiye_de_1_Mayis_1_Mayis_ta_Taksim.html) Erişim Tarihi: 10.06.2016

European Court Of Human Rights (27.11.2012).
[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-
114776#{"itemid":\["001-114776"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-114776#{) Erişim Tarihi: 15.01.2015

İşeri, Ergün (17.05.2012) “1 Mayıs 1977 Katliamı Aydınlandı Mı?”.
[Elektronik Sürüm]. [http://sendika10.org/2012/05/1-mayis-1977-katliami-aydinlandi-
mi-ergun-iseri/](http://sendika10.org/2012/05/1-mayis-1977-katliami-aydinlandi-mi-ergun-iseri/) Erişim Tarihi: 10.06.2016

Özdil, Yılmaz (2 Mayıs 2007). “Vali ile DİSK Omuz Omuza” [Elektronik
Sürüm].
[http://arsiv.sabah.com.tr/2007/05/02/haber,FD521C442D3D40E9BE79D9C7CC14D
40B.html](http://arsiv.sabah.com.tr/2007/05/02/haber,FD521C442D3D40E9BE79D9C7CC14D40B.html) Erişim Tarihi: 15.01.2015

“1500 Beykozlu İstanbul Defterdarlığına Yürüdü”. (11 Mayıs 2013). Erişim
Tarihi: 15.04.2016, [http://www.beykozolay.net/1500-beykozlu-istanbul-
defterdarligina-yurudu.html](http://www.beykozolay.net/1500-beykozlu-istanbul-defterdarligina-yurudu.html)

“1 Mayıs’ta Hukuk Dışı Taksim Yasağına 485 Bin Lira Tazminat Cezası”.
(25.05.2016). Erişim Tarihi: 02.06.2016, [http://disk.org.tr/2016/05/1-
mayista-hukuk-disi-taksim-yasagina-485-bin-lira-tazminat-cezasi/](http://disk.org.tr/2016/05/1-mayista-hukuk-disi-taksim-yasagina-485-bin-lira-tazminat-cezasi/http://disk.org.tr/2016/05/1-mayista-hukuk-disi-taksim-yasagina-485-bin-lira-tazminat-cezasi/)

“Başkan Çelikbilek: Fabrikaların Yerini, Turizm ve Eğitim Sahaları
Dolduracak”. (07.03.2013) Erişim Tarihi: 15.04.2016,
[http://www.beykoz.bel.tr/haber/baskan-celikbilek-fabrikalarin-yerini-turizm-ve-
egitim-sahalari-dolduracak](http://www.beykoz.bel.tr/haber/baskan-celikbilek-fabrikalarin-yerini-turizm-ve-egitim-sahalari-dolduracak)

“Battal İlgezdi: Ataşehir’in Yüzde 70’i Varoş Deniz Görmemiş Kadınlar”.
(29.05.2015). Erişim Tarihi: 06.07.2016,
<http://www.haberturk.com/gundem/haber/1084428-battal-ilgezdi-atasehirin-yuzde-70i-varos-deniz-gormemis-kadinlar-var>

“Erdoğan’ın 1 Mayıs Tepkisi”. (02.05.2010). Erişim Tarihi: 10.06.2016,
<http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/05/02/erdoganin.1.mayis.tepkisi/574507.0/>

